

ตำนาน เรื่อง ลครวิเหณา

ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

แต่งถวาย

พระนางเจ้า สุขุมมาตมารศรี พระราชเทวี

ในงานฉลองพระชันษาชายิต

เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๖๔

พิมพ์ โรงพิมพ์ไทย ถนนรองเมือง

กรุงเทพฯ ฯ

9705
no

ตำนาน เรื่อง ลครวิเหณา
ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
แต่งถวาย

พระนางเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระราชเทวี

ในงานฉลองพระชันษาชายิต

เมื่อปีระกา พ. ศ. ๒๔๖๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ถนนรื่องเมือง

กรุงเทพ ฯ

คำนำ

๑	คราวเชิญจะเฝ้าแต่	โคกคัลย
	โคกจะดับขุ่นเชิญ	ห่อนได้
	ยิ่งโคกยิ่งจักพิน	รอนชีพ เดียนา
	ควรปลดควรเปลื้องให้	โคกคตาย ๑
๑	ตะโคกเร่งตรึง	ดักเชิญ
	รู้เขตเชิญคงวาย	ว่างบ้าง
	ตะขวยคตที่เปน	ทรงขอบ
	จึงจะเรศร้างพัน	เหคุภัย ๑

โคตงคณีนเปนพระนิพนธ์ของพระนางเจ้า อุทุมมารศรี พระราชเทวี
อยู่ในหนังสือขนิพนธ์สุภาสิต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงขอมัดมาชิกทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในให้แต่งไว้เป็นที่รึก ใน
งานฉลองหอพระสมุดขนิพนธ์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ โคตง ๒
บทนี้ ครั้นนั้นผู้อ่านพากันขอบจนถึงจำไว้ได้ก็มีมาก ข้าพเจ้าเขียน
บันทึกนี้โดยจำมาได้แต่ครั้งนั้น.

ซึ่งนำโคตง พระนิพนธ์ ของพระนางเจ้า ๑ มาลงไว้ใน ต้น คำนำ
หนังสือนี้ เพื่อจะยกเป็นอุทาหรณ์แสดงเหตุที่ข้าพเจ้าปรารถนาจะแต่ง

หนังสือถวายพระนางเจ้า ฯ ในงานฉลองพระชันษาชาวยิต แทนของ
อื่นซึ่งจะถวายสนองพระคุณในมงคลสมัยนั้น เพราะนึกว่าคงจะชอบ
พระฤไทย ด้วยพระองค์ทรงดำริในวรรณคดี ดังจะพึงเห็น
ในพระนิพนธ์ที่แต่งมา แต่ยังมีเหตุอีกอย่างหนึ่งในขณะเมื่อข้าพเจ้า
คิดหาเรื่องหนังสือซึ่งจะแต่งถวายนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้า
ฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต มีรับสั่งมายังหอยพระสมุดวชิรญาณ
สำหรับพระนครว่า พระนางเจ้าพระชนนีมีพระประสงค์จะทรงพิมพ์
หนังสือบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ กับบทละครจากคร
อิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ เป็นของช่วยในงานฉลองพระชันษา
ชาวยิต โปรดให้กรรมการหอพระสมุด ฯ ช่วยจัดการพิมพ์ถวาย
แต่ดำริดีแก่ข้าพเจ้าในเวลานั้นว่า หนังสืออิเหนานี้ นอกจากตัว
บทละครยังมีเรื่องราวของการที่เด่นละครอิเหนากันแต่ก่อน ได้เคยทรง
ลำดับตามคำเล่ามีอีกหลายอย่าง ก็ได้เรียบเรียงเป็นเรื่องตำนานละคร
อิเหนา พิมพ์ด้วยกัน กับ บทละครแต่ บทละครในครั้งนั้นเห็นจะ ดีหนักหนา
ทรงชวนให้ข้าพเจ้าแต่งเรื่องตำนานนั้น ก็พอเหมาะแก่ใจ จึงได้
แต่งตำนานละครอิเหนาด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการที่กล่าวมา

การที่ข้าพเจ้าแต่งเรื่องตำนานละครอิเหนา ได้อาไศรยหนังสือ
เก่าหลายเรื่อง ดังได้บอกข้างไว้ ในที่ ๆ กล่าวถึง แต่อาไศรยความ
ที่ได้เคยรู้เห็นมาแต่ก่อนประกอบกับความสันนิฐานบ้าง แต่ยังคง
อาไศรยได้ถามผู้อื่นอีกมากด้วยกัน ทั้งผู้ที่เป็นครุฑครแต่ผู้ใดเคย

อำนาจการศรมาแต่ก่อน ความรู้ได้จากคำแจ้งไม่เฉพาะแต่เรื่อง
 ดกริเณนอย่างเดียว ได้ฟังอธิบายต่อไปถึงกรรมวตครที่เด่นกัน
 แต่ก่อนอีกหลายอย่าง จะตงเตี้ยกเตี้ยคาย ด้วยเห็นว่าเหต่า
 ทำนทได้เคยเปนครหดวงกดี แต่ผู้เคยเด่นนครเขตยศักดิ์กดี ที่
 ได้อธิบายบอกเฒ่าเป็นผู้ตั้งอายุโดยมาก โอกาสที่จะไ้ถามจะยากขึ้น
 ทุกที ควรจะจดเรื่องราวที่ได้จากคำอธิบายไว้อย่าให้สูญเสียจึงจะดี
 ด้วย เหตุนี้เรื่อง คำนันท ข้าพเจ้า แ่่งคร่ง นจิ่งเรียบเรียง ขยาย ความให้
 กว้างขวางออกไปเป็นทำนของคำนันทครว้า รวมทงที่เด่นเรื่องอิเณน
 ด้วย หาได้ว่าเฉพาะแต่เรื่องอิเณนเรื่องเดียวไม่.

ข้าพเจ้ารู้สึกขอบคุณบรรดาผู้ได้อธิบายความให้ทราบนี้เป็นอัน
 มาก แต่เมื่อแต่งหนังสือคำนันทแล้ว ได้ทูลถามสมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ช่วยทรงตรวจตราทักท้วง
 ด้วยอีกพระองค์หนึ่ง ข้าพเจ้าขอบพระคุณสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งทรงแนะนำให้แต่งหนังสือเรื่อง
 นี้ แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งได้ทรงช่วยตรวจตรา
 ทักท้วงด้วยทง ๒ พระองค์.

เรื่อง คำนันท ข้าพเจ้า แต่งขึ้นจะ วิปดาศพดาดพิงบ้าง มีมากก็
 น้อย ต้องขออภัยแก่ท่านผู้อ่านล่วงหน้าไว้ก่อน แต่เชื่อว่าข้อความ
 ที่นำหน้าอ่านก็จะมบ้าง การที่อ่านเห็นจะไม่เบ่ตาจากประโยชน์ทีเดียว.

(๔)

ข้าพเจ้าผู้แต่งขอถวายหนังสือเรื่องนี้ พร้อมด้วยพระพรไชยมงคล
ขอให้พระนางเจ้าอุบลราชธานีศรีพระราชนิเวศน์มฤคทายม
สัตว์ดีพัฒนาเมือง พระชนมายุสถาพรจงทุกประการ เทอญ ฯ

ทำ ณ กรุงเทพมหานคร ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๔

ขอพระสมุทวชิรญาณ

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

สารบัญ

ภาคที่ ๑ ว่าด้วยลครรำ	หน้า ๓
ต้นนิฐานตำนานลครนอก	,, ๓
ต้นนิฐานตำนานลครใน	,, ๗
ว่าด้วยเครื่องแต่งตัวลคร	,, ๑๖
ว่าด้วยมีพาทย์ที่เล่นลคร	,, ๒๔
ว่าด้วยกระบวรเต้นลคร	,, ๔๕
กระบวรลครชาตรี	,, ๔๖
กระบวรลครนอก	,, ๕๒
กระบวรลครใน	,, ๖๗
ภาคที่ ๒ ว่าด้วยลครเรื่องอิเหนา	,, ๗๗
พงศาวดารอิเหนา	,, ๗๗
มุกเหตุลครไทยเล่นเรื่องอิเหนา	,, ๘๓
ภาคที่ ๓ ว่าด้วยตำนานลคร	,, ๙๔
ตำนานลครกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย	,, ๙๔
ตำนานลครกรุงธนบุรี	,, ๑๐๐
ตำนานลครกรุงรัตนโกสินทร์ ๑	,, ๑๐๕
ตำนานลครกรุงรัตนโกสินทร์ ๒	,, ๑๓๑

(๖)

ตำนานดครงรัชกาลที่ ๓	หน้า	๓๒๓
ตำนานดครงรัชกาลที่ ๔	„	๓๓๔
ตำนานดครงรัชกาลที่ ๕	„	๓๕๖
ว่าด้วยเหตุที่เปลี่ยนแปลงการเดินดครงร่ำ	„	๓๗๐

ตำนานลครอิเหนา

ภาคที่ ๑ ว่าด้วยลครรำ

การเต้นลครรำ^๑ ไทยเราได้คำรามาแต่อินเดียเป็นแน่ ชอน
ไม่มีที่สงสัย ถึงลครพม่าแดงครชวาก็ได้คำรามาแต่อินเดียเช่นเดียวกับเรา เพราะฉนั้นลครไทยกับลครพม่าแดงครชวากะบวรเต้นจึง
คล้ายคลึงกัน

ลครรำของไทยเรามี ๓ อย่าง คือ “ลครชาตรี” อย่างเช่น
เต้นกันในมณฑลนครศรีธรรมราช เรียกกันในมณฑลนั้นว่า “โนรา”
อย่าง ๑ ลครที่เต้นในราชธานีเรียกว่า “ลครใน” อย่าง ๑
“ลครนอก” อย่าง ๑ ลครทั้ง ๓ อย่างนี้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
เป็นราชธานี อธิบายกันมาแต่ก่อนว่าลครในนั้นคือลครผู้หญิง มีได้
แต่ของหลวง ส่วนลครที่เต้นกันในพื้นเมืองเรียกว่าลครนอก แต่ก่อน
เป็นแต่ผู้ชายเต้น ฟังประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้

๑ เดิมเรียกแต่ว่า (ลคร) ฟังเรียกกันว่าลครรำเมื่อมีลครพูดกับลครร้องขึ้นอีก
๒ อย่างครั้งรัชกาลที่ ๕ คำว่า “ลคร” นั้น เดิมมักเข้าใจกันว่ามาแต่คำ “นร”
ดังเช่นคนเรียกเมืองนครศรีธรรมราช แลเมืองนครลำปางว่า “เมืองลคร” แต่ที่จริง
เห็นจะไม่เช่นนั้น มีลครที่เมืองชวออย่าง ๑ เรียกว่า “लगันตะวิโย” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริที่จะมาแต่ศัพท์เดียวกับคำ “ลคร” นี้เอง
แต่ค้นศัพท์จะเป็นอย่างไรยังไม่หาพบ,

ผู้หนึ่งได้ในรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ แต่นั้นมาจึง
ได้มีดครผู้หนึ่งขึ้นข้างนอกพระราชวัง ความที่อธิบายดังกล่าวนั้น
เห็นจะว่าแต่ตามลักษณะการที่เป็นอยู่ หาใช้ตัวมดเหตุที่ดครเป็น
หลายอย่างคางกันนั้นไม่ เป็นคั้นว่าพิเคราะห์ดครในกับดครนอก
ผิดกันไม่ใช่แต่ข้อที่เป็นดครผู้หนึ่งกับดครผู้ชายเท่านั้น ทำนองร้อง
ก็ผิดกัน กระบวราก็ผิดกัน เรื่องที่เด่นก็ผิดกัน ดครในเด่นแต่ ๓ เรื่อง
คือเรื่องรามเกียรติ์เรื่อง ๑ เรื่องอุณรุทเรื่อง ๑ กับเรื่องอิเหนา^๑
เรื่อง ๑ เรื่องอินทรีเด่นไม่ แต่ก่อนมาแม่ดครผู้หนึ่งของหลวงเด่น
เรื่องอื่นนอกจาก ๓ เรื่องนั้นไป ก็เรียกว่าเด่นดครนอก บทดคร
ที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอื่น เช่นเรื่องดังชทองแดงเรื่องคำว่าเป็นคั้น
ก็เรียกว่าพระราชนิพนธ์ดครนอก ดุ้นทรภัก์กล่าวความขึ้นไว้ ใน
เสภาตอนพดุงยามถวายคัง อ้างเหตุที่สมเด็จพระพันวษามีได้ตรัส
ตั้งให้ปัดย่อยขุนแผนออกจากคุกว่า:—

“ให้เค็ดมพระองค์ทรงกลดอนดครนอก นี่ก็ไม่ออกเวียนวงให้หงโหด
ดิมประภาษราชกิจที่คิดไว้ กัดบเข้าในแท่นที่ศรีไศยา” ดังนี้ ฝ่าย
ดครนอกนั้นเดาก็เด่นแต่เรื่องอื่น ๆ เรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา
๓ เรื่องนี้ดครนอกหาเด่นไม่ แม่ดครผู้ชายของเจ้านายแต่ก่อน เช่น
ดครของกรมพระพิพิธ ๗ แดของกรมพระพิทักษ์ ๗ เป็นต้น เด่น

๑ เรื่องอิเหนาที่จริงเป็น ๒ เรื่อง เรียกว่าดาหลังฤาอิเหนาใหญ่เรื่อง ๑ เรียกว่า
อิเหนาฤาอิเหนาเล็กเรื่อง ๑ แต่เป็นเรื่องพงศาวดารอิเหนาคนเดียวกัน.

เรื่องอุเฒาที่เรียกว่าเด่นดกรใน พิศาระหัดโดยเคว้งอนที่ทดำวมา^๕
 เห็นว่าดกรในกับดกรนอกที่จริงจะต่างกันโดยลักษณะของดกรที่เดียว
 ข้อสำคัญหาได้อยู่ที่ต่างกันโดยเปนดกรผู้หญิงกับดกรผู้ชายตั้งอธิบายกัน
 มาไม่ ต้นเดิมที่ดกรไทยจะเป็นหลายอย่างต่างกันจะเป็นด้วยเหตุใด
 เห็นมีเค้าเงื่อนในประเทศอื่น พอจะเอามาเป็นหลักในทางต้นนิฐาน
 ประกอบกับลักษณะของดกรประเทศนั้นให้เห็นเหตุเดิมได้บ้าง จะตอง
 อธิบายต่อไป.

ว่าด้วยดกรนอก

เมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๔ ข้าพเจ้ากลับจากประเทศอินเดียมาแวะที่
 แตนพม่า ประจวบเวลาเขามีนางมหรศพที่เมืองย่างกุ้ง ไปดูงานนั้น
 ได้เห็นดกรพม่าเป็นครั้งแรก เป็นดกรที่เด่นก้นในพื้นเมืองอย่างดกร
 นอกของเรา ดังเกิดศุภระบวรเด่นเป็นอย่างเดียวกับดกร (โนรา)
 ชาติของไทยเราคือ ตัวดกรมีแต่นายโรงตัว ๓ นางตัว ๓ จำวัด
 ตัว ๓ ตัวดกรที่ทำบทร้องเอง มีพวกถูกคู่แต่มีพาทย์รับ เรื่องที่
 เด่นวันนั้นเห็นจะเป็นเพราะเขาเห็นว่าข้าพเจ้าไปดู เขาบอกว่่าเด่นเรื่องไทย
 แค่ว่าเป็นเรื่องอะไรอธิบายมาไม่เข้าใจ ได้ความแต่ว่าเด่นเมื่อพานาง
 ไปชมสวน เมื่อเดเห็นก็ได้นึกในขณะนั้นว่า ดกรพม่ากับดกรชาติ
 ของไทยเรา^๕ เด่นตามแบบแผนอันเดียวกันนั่นเอง ครั้นต่อมา
 ภายหลังข้าพเจ้ามีกิจธุระในหน้าที่ ได้ลงไปมณฑลนครศรีธรรมราช

เนื่อง ๆ ดังไปคราวไรก็ได้ดูครโนราชาครที่เด่นในมณฑลนั้นแทบทุก
คราว ดังเกิดเห็นพวกดกรร้องคำไหว้ครอยู่นาน ๆ จึงจับบทเด่นดกร
นั้นก็ยากจะทราบว่คำไหว้ครของพวกดกรโนราชาครเป็นอย่างไร จึง
ได้ถามแล้วจดมาทุก ๆ คราวที่มีโอกาสจะจดได้ เอามาตั้งให้รวบรวม
รักษาไว้ในหอพระสมุด ฯ เมื่อมาพิจารณาดูคำไหว้ครที่จดมานั้น
เห็นมีข้อความเป็นเรื่องตำนานของ ดกร โนราชาครอยู่หลายข้อทีเดียว
เป็นต้นมีความปรากฏว่า เดิมพระเทพถึงหรมุครของนางศรีคงคา^๑
หัตถครทในกรุงศรีอยุธยา ชนศรีรักษาเป็นตัวละครของพระเทพถึงห
ได้พาแบบแผนดกรลงไปหัดขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราชเปนปฐม จึง
ได้เด่นดกรกันสืบมา พวกดกรโนราชาครยังออกชื่อบุชานางศรีคงคา
พระเทพถึงหแลชนศรีรักษาในคำไหว้ครมาจนทุกวันนี้ ความที่กล่าว
ว่าดกร โนราชาครได้แบบแผนลงไปจากกรุงศรีอยุธยา ชื่อนี้มีหลักฐาน
ประกอบในคำไหว้ครอีกบท^๒ ซึ่งว่าด้วยเพลงรำ มีเป็นกตอน^๓ ว่า :—

๑ ครุเขยครุชอน

ชอนไว้ให้รำสืบต้องท่า

พ่อชนศรีรักษา

ชอนให้รำท่าต่างกัน

๑ แม่ตายกนก

แต่้วยกขึ้นเป็นเครือวัลย์

ราหุจับจันทร์

ให้เวียนแต่ซ้ายไปขวา

- นางคนในคำไหว้ครต่างโรงเรียกต่างกัน เรียกว่านางศรีมาลาบ้าง นางนวลสำลีบ้าง.
๒ คำไหว้ครดกรโนราชาครที่จดไว้เป็นตัวอย่างหาไม่ได้ ได้มาแต่ตามที่พวกดกรจำไว้
จึงกล่าวดังนี้.

๑ ... (บทชาด) ...

ปลดปลงลงมา

๑ บัวบานบัวคด

... (บทชาด) ...

๑ ทำพระยาหงษ์ทอง

ต้องตรงลงไป

๑ ขอบเข็ญร้อยขวัญ

รำทำกินรา

๑ แดงเก็บดอกไม้

นี้แหละครุส่อน

... (บทชาด) ...

ให้รำเป็นท่าบัวคด

จงกตัญญูแม่ครุส่อน

แล้วท่าแม่ถึงมุมรักโย

ลงตอยต้องดำน้ำไหล

ยังปากน้ำพระคงคา

เจ้ารำข้างประดานงา

ลงมาจะเดินตำคร

มาร้อยเป็นเครื่องอาภรณ์

ทำนองพ่อขุนศรีธำร

เพลงรำต่าง ๆ ที่ออกชื่อในกลอนนี้ ถูกต้องตามตำรารำครั้งกรุงเก่า
โดยมาก เห็นได้ว่าเป็นคำรำที่ได้ไปจากในกรุง ฯ ข้อนเป็นหลัก
ฐานอย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ เครื่องแต่งตัวอย่างเช่นนายโรงละครโนรา
ชาครแต่ง คือที่นุ่งผ้าขาวเพดานกรอมถึงข้อเท้า นุ่งผ้าหยักกรงจับ
ใจไว้หางหงษ์ สวมเครื่องอาภรณ์กับตัวเปล่าไม่ได้เสีย แต่ศีรษะ
สวมเทริด (ซึ่งยังแต่งอยู่จนทุกวันนี้) เป็นแบบเครื่องต้นแต่งตัว
ทำพระยาแต่ดึกดำบรรพ์ เหมือนรูปภาพครั้งกรุงเก่า มีรูปเทวดาที่
จำหลักบานซุ้มพระเจดีย์วัดพระศรีรัตนเพชญ์ . ซึ่งอยู่ในอยุธยาพิพิช
ภณที่สถาน แต่รูปเทวดาที่เขียนไว้หลังบานประตูพระอุโบสถวัดใหญ่
เมืองเพชรบุรีเป็นต้น เห็นได้ว่าเครื่องแต่งตัวอย่างเช่นนายโรงละคร

ในราชาศัพท์แต่ง ค้องเป็นของเกิดแบบอย่างขึ้นในราชานันต์แล้วจึงแพร่
 หายลงไป ใช้วิไลที่พวกชาวนคร ๆ จะคิดขึ้นได้แต่โดยดำพัง
 เพราะเค้าเงื่อนมีหลายอย่างดังกล่าวมา จึงควรเชื่อได้เป็นหลักฐานว่า
 ดกรในราชาศัพท์เด่นกันที่เมืองนครศรีธรรมราชันนี้ มิได้ไปเอาอย่าง
 มาแต่ดกรพม่า ที่จริงได้แบบแผนลงไปจากกรุงศรีอยุธยา คือแบบ
 แผนดกรนอกที่เด่นกันอยู่เป็นพื้นเมืองในสมัยนั้นนั่นเอง ที่ไปเหมือน
 กับดกรพม่าก็เพราะเด่นตามคำราชินเดียวกันทั้งไทยแตพม่า เพราะ
 ฉะนั้นดกรในราชาศัพท์แต่ที่เป็นดกรนอกขึ้นเดิม จะอธิบายความที่ต่าง
 ค่อไป อันลักษณะของดกรจำต้องมีตัวดกร ๓ อย่าง คือตัวทำบท
 เป็นผู้ชาย ที่เราเรียกว่านายโรงถ้ายืนเครื่อง อย่าง ๓ ตัวทำบท
 เป็นผู้หญิงเรียกว่านางอย่าง ๓ ตัวสำหรับทำบทเบ็ดเตล็ด เช่นเป็นถ้ายี่
 เป็นยักษ์ เป็นพราน เป็นยายดา แต่เป็นสัตว์เดียรฉาน เช่นม้า
 แตนกที่มีบทในเรื่องดกร ตลอดจนเล่นตลกให้ขบขัน เรียกว่าจำขอ
 อย่าง ๓ ถ้าตัวดกรขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไปก็เด่นไม่สมบูรณ์ เพราะ
 ฉะนั้นดกรพม่าที่ดี ดกรในราชาศัพท์ของไทยเราก็ดี ที่มีตัวดกรแต่
 นายโรงตัว ๓ นางตัว ๓ แดจำขอตัว ๓ อย่างนี้เป็นอย่างน้อยที่สุด
 ที่จะเด่นดกรได้ดังดก ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏมาแต่ก่อนว่าดกรชาติ
 ขอบเด่นแต่บางเรื่อง ที่ตัวบทสำคัญเด่นพร้อมกันไม่เกินกว่า ๓ ตัว
 เช่นเรื่องพระรถเสน ตัวนายโรงเป็นพระรถเสน ตัวนางเป็นนางเมรี

๑ เหตุใดจึงเรียกว่าขึ้นเครื่อง แลเหตุใดจึงเรียกว่านายโรง จะอธิบายต่อไปข้างหน้า.

ตัวจำพวกเป็นม้าของพระรถเด่น ฤๅมินันท์เด่นเรื่องนางมโนห์รา ตัว
นายโรงเป็นพระสุชน ตัวนางเป็นนางมโนห์รา ตัวจำพวกเป็น
พรานบุญ ๑๑ ดครที่ซุนศรัทธาไปหัดขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช คง
ถนัดเด่นเรื่องนางมโนห์ร่ายิ่งกว่าเรื่องอื่น เต้นให้พวกชาวเมืองดูจนขึ้น
จนเคยเรียกดครว่า “มโนห์รา” แต่เรียกคัตตัวน่าเศียตามวิสัยของ
ชาวนคร จึงคงรูปเรียกว่า “โนรา” มาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ดครนอกที่เด่นกันในกรุงศรีอยุธยา ขึ้นเดิมก็คงจะมีตัวดครแต่
โรงละ ๓ คน ๔ คนอย่างดครโนราชาติรี ต่อนานมาเมื่อมีคนชอบดู
ดครมากขึ้น ทางหาเลี้ยงชีพในการเต้นดครด้วกลง จึงเกิดการ
แก้ไขกระบวนเต้นดครแข่งขันกันให้วิเศษขึ้นกว่าแต่เดิม คือเพิ่มตัว
ดครให้มากขึ้น แด่คิดเครื่องแต่งตัวดครขึ้น แด่วิเฒ่าเรื่องให้
แปลกกว่าเดิมออกไป บทร้องซึ่งเดิมตัวดครต้องร้องเป็นกลอนฉันโดย
ประดิษฐ์ของคนเอง (อย่างโนราซึ่งร้องอยู่ทุกวันนี้) ก็มักช่วยกัน
คิดแต่งกลอนให้เรียบร้อยเพราะพริ้งยังขึ้น บทดครครึ่งกรุงเก่าซึ่งยัง
มีอยู่บัดนี้ยังพอสังเกตได้ว่า ที่เป็นบทรุ่นเก่ากลอนเป็นอย่างดครชาติรี

๑ เข้าใจว่าเรื่องพระรถกับเรื่องนางมโนห์รากระบวนเล่นละครผิดกัน เรื่องพระรถนาย
โรงเป็นตัวบทสำคัญ เรื่องนางมโนห์ร่านางเป็นตัวบทสำคัญ เพราะฉะนั้นดครโรงไหนตัว
นายโรงถนัดทำบทซอ ก็ชอบเล่นเรื่องพระอิริ ถ้านักทำบทหญิง ก็ชอบเล่นเรื่องนาง
มโนห์รา.

๒ เรื่องเครื่องแต่งตัวดครจะได้อธิบายต่อไปในตอนหนึ่งต่างหาก

ก่อนที่มันจะมาจึงเป็นกตอนแปด^๕ ถึงกระนั้นก็ยังไม่เหมือนบทละครใน
กรุงรัตนโกสินทร์ ละครนอกที่เล่นกันในราชธานีคงเปลี่ยนแปลงกระบวร
เล่นมาโดยลำดับ ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าจนในกรุงเทพฯ^๖ จึงมาเป็น
อย่างละครที่เล่นกันในชนบท^๗ แต่การที่แก้ไขเปลี่ยนแปลงกระบวร
เล่นละครในราชธานีอย่างไร ละครในมณฑลนครศรีธรรมราชอยู่ห่าง
ไกลราชธานี ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงแก้ไข แบบละครแต่ครั้งกรุงเก่า
จนครีตกทอดไว้ได้อย่างไร ก็คงเล่นสืบมาตามแบบเดิม จึงกลายเป็น
ละครในราชธานีไปอีกอย่างหนึ่งในทุกวันนี้ ต้นเดิมของละครชาตรีกับ
ละครนอกพิเคราะห์ดูเห็นว่าจะเป็นดังแสดงมา.

ว่าด้วยละครใน

ทั้งนี้จะว่าด้วยละครในคือไป หลักในทางต้นนิฐานด้วยเรื่องต้น
เดิมของละครใน มีอยู่ในข้อที่ละครในเล่นเฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ กับเรื่อง
อุณรุทแต่เรื่องอิเหนาอันเป็นสำคัญ อันเหตุที่ละครในจะเล่นเรื่องอิเหนา
นั้นรู้ได้เป็นหลักฐาน ดังจะอธิบายในตอนว่าด้วยเรื่องอิเหนาคือไป
ข้างหน้า ปรากฏว่าเพิ่งเล่นเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ^๘ ซึ่ง
เสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยาในระหว่าง พ. ศ. ๒๒๗๕ จน พ. ศ. ๒๓๐๓
ก่อนนั้นละครในเล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์กับเรื่องอุณรุท ๒ เรื่องเท่านั้น

๑ บทละครกรุงเก่า เรื่องพระสุธนนางมโนहर กับเรื่องสังข์ทอง ได้พิมพ์แล้ว
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒

ก็เรื่องรามเกียรติ์กับเรื่องอุณรุฑนี่ เป็นพงศาวดารอินเดียในตอนที่
 หนึ่งถึงกันในดัตช์โดยศาสตราจารย์ว่า พระนารายณ์อวตารลงมาบำรุงมนุษย์โลก
 ทั้ง ๒ เรื่อง พวกชาวอินเดียโดยมากถือเป็นคนคิดแต่โบราณแต่ยังมีถือ
 กันแม้จนในบัดนี้ว่า การเดินแดงค่านานเช่นเรื่องรามเกียรติ์แต่
 เรื่องมหาภารตะ เป็นการเฉลิมเกียรติยศพระเป็นเจ้า เกิดสวัสดิ
 มงคลแก่ผู้เดินแดงผู้ใด ในรัชกาลบัดนี้พวกแขกชาวอินเดียซึ่งเข้ามา
 ค้าขายอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ได้เคยชวนกันไปเดินโชนเรื่องรามเกียรติ์ถวาย
 ทอดพระเนตรที่พระตำหนักจิตรลดารัตนบุรี โดยถือว่าเป็นการมงคล
 ดังกล่าวมา เพราะฉะนั้นเชื่อได้ว่า แต่เดิมคงเป็นด้วยพวกพราหมณ์
 ชาวอินเดียที่เป็นครูบาอาจารย์การพิธีแต่ปางก่อน ตอนให้ไทยเดิน
 แดงค่านานเช่นเดินเรื่องรามเกียรติ์เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล แลบางที
 จะเดินเรื่องปางอื่น ดังกฤษณาอวตาร คือเรื่องอุณรุฑด้วย จึง
 ได้มีประเพณีการเดินโชนเกิดขึ้นในประเทศนี้ ในประเทศชวาที่มีโชน
 เดินเช่นเดียวกับไทย ผิดกันแต่ที่ โชนชวาใช้น้ำจากแท่นหัวโชนกับที่
 ตัวโชนชวาเจรจาเอง แต่ผิดกันขอบกล่ออีกอย่าง ๑ ที่โชนชวาขอบ
 เดินแต่เรื่องมหาภารตะ หาขอบเดินเรื่องรามเกียรติ์เหมือนไทยไม่
 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมือง
 ยกยา จะใคร่ทอดพระเนตรโชนชวาเดินเรื่องรามเกียรติ์ สุดท่าน
 ต้องทอดพระเนตรให้ซักซ้อมเสียก่อนแล้วจึงจะมาเดินถวายได้

เรื่องค่านานของการเดินโชนในประเทศนี้ มีเค้ามุดอยู่ในกฎ

มณฑลยี่สิบสามตอนคำราชพระราชพิธีอินทราภิเศก จะยกมากว่าแต่
 เณรที่เนื่องด้วยเรื่องเด่นโชน มีเนื้อความว่าในการพระราชพิธีอินทรา
 ภิเศกนั้น ปตฺตเสวพระสุเมรุสูงเส้น ๑ กับ ๕ วาที่ท้องสนามหลวง
 แด่ที่เชิงเขาทำเป็นรูปนาค ๘ เคี้ยวเกี่ยวพระสุเมรุ แด่ “เลก” คำรวจ
 (แต่ง) เป็นรูปอสูร ๑๐๐ มหาเด็กเป็นเทพดา ๑๐๐ (แด) เป็นพาดิ
 สุกุรีพ มหาขมฏ แด่บริวารพานร (อีก) ๑๐๓ ชักนาคคิกคำบรพ
 อสูรชักหัว เทพดาชักหาง พานรอยู่ปลายหาง” ถึงวันที่ ๕ ของ
 การพระราชพิธีเป็นวันกำหนดชักนาคคิกคำบรพ แด่วันที่ ๖ เป็นวัน
 ชูบน้ำสุรามฤตย์ “เทพดาผู้ (เด่น) คิกคำบรพพร้อม (ด้วย) รูป
 พระอิศวร พระนารายณ์ พระอินทร์ พระวิศณุกรรม ถือเครื่องสำหรับ
 ชรรมนิยมเข้ามาถวายพระพร” ดังนี้ ลักษณะการทำในพระราชพิธี
 อินทราภิเศกดังกล่าวมานี้ ก็คือการเดินแถวตั้งค่านานในได้ยศาครเพื่อ
 แด่ดวงลัสดิมงคล มาแต่มีเหตุอันเดียวกันกับที่เด่นโชนเรื่องรามเกียรติ์
 แด่ยังมีความกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระรามา
 ธิปดัตที่ ๒ ว่า “ศักราช ๘๓๘ ปีมะแมอัฐศก (พ.ศ. ๒๐๓๗) ท่าน
 ประพฤติการเบญจาเพศ พระองค์ให้เดินคิกคำบรพดังนี้” ดังนี้ ก็
 ทำนองเมื่อพระชนษาได้ ๒๕ ปีจะทำพระราชพิธีอินทราภิเศก มีการเดิน
 นาคคิกคำบรพพนเอง เพราะณเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

๑. คำว่า เลก ได้พบในหนังสือจดหมายเหตุราชทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์สยาม
 ไปให้อุปสมบทชาวสิงห์ ใ้ว่า เลกมะ ความหมายว่า กรม

ทรงลบศักราช (เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓) จึงเอาแบบอย่างมาทำอุกกรัง ๑
 บางที่ที่^๕เกิดมี^๕ กรมโขนขึ้น ก็จะมา แแต่การเดิน ดึกดำบรรพ์ใน พระราชพิธี
 อินทราภิเศก^๕เอง โดยทำนองจะมีพระราชพิธีอื่น อันมีการเดินแต่ง
 คำนานเป็นส่วนหนึ่งในการพิธี เกิดเพิ่มเติมขึ้นโดยลำดับมา จนการ
 เดินแต่งคำนานกลายเป็นการที่มี^๕เนื้อ^๕ง ๆ จึงเป็นเหตุให้^๕ฝึกหัดโขน
 หดงขึ้นไว้สำหรับเดินในการพระราชพิธี แแต่เอามหาดเล็กหุดงมาหัด
 เป็นโขนตามแบบแผนซึ่งมีอยู่ในตำราพระราชพิธีอินทราภิเศก เพราะ
 เป็นลูกผู้คิดดัดแปลงผู้ฝึกหัดเข้าใจง่าย ใครได้เลือกก็ยินดี^๕เสมอได้รับ
 ความยกย่องอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้เป็นประเพณีสืบมาจน^๕ชน
 กรุงรัตนโกสินทร์ ที่พวกโขนหุดงนั้นอยู่ในสังกัดเป็นมหาดเล็ก จน
 ถึงมีบุตรหลานข้าราชการไปฝึกหัด ดังเช่นเดา^๕กันนี้มาว่าพระเจ้าเชียงใหม่
 กาวิโลรสสุริยวงศ์ได้เคยเป็นศัวอินทราชิต เมื่อเป็นมหาดเล็กหุดงอยู่
 ในรัชกาลที่ ๓ นั้นเป็นต้น

ตามความที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่ามูลเหตุที่เดินโขนกับเดินละคร
 ในประเทศอันผิดกันห่างไกล โขนเป็นการเดินของผู้ที่มีบรรดาศักดิ์เดิน
 ในพระราชพิธี ละครเป็นการเดินของราษฎรที่รับจ้างหาเลี้ยงชีพ ผิด
 กันเป็นข้อสำคัญดังนี้.

โขนที่ดี ละครที่ดี ชันเดิมเป็นของผู้ชายเดิน . การพ้องรำที่ผู้หญิง
 เดินนั้นชันเดิมปรากฏแต่^๕ว่าเป็นนางรำ คงได้คำรามาจากอินเดียเหมือน
 กัน จึงมีทั้งในเมืองไทยเมืองพม่าแแต่เมืองชวา ไทยเรียกว่าระบำ

พม่าเรียกว่าเยนปวย ชาวเรียกว่าสระรมบี^๑ ลักษณะที่เด่นก็เป
 ทำนองเดียวกันทั้ง ๓ ประเทศ คือรำเปนคู่ ๆ เข้ากับขบร้องรมบีพาย^๒
 เปนของสำหรับให้ดูกระบวนที่ร่ามกับฟังดำเนินขบร้องแตคนครทไฟเรา
 หาได้เด่นเปนเรื่องเหมือนอย่างโชนแตนครไม^๓ เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช มองดีเออ เดอ ตา ดูแบร์ ราชทูตฝรั่งเสด็จเข้ามาเมือง
 ไทย ก็ว่าได้ดูทั้งโชนทั้งนครแตระบ่า^๔ ก็ว่าว่าโชนแตนครนั้นผู้ขายเด
 ความอันนั้นเปนเค้าเงื่อนว่าในสมัยนั้นนครผู้หญิงยังไม่มี ถ้ามีก็เห็นจะ
 เด่นให้แขกเมืองดู จึงตั้งนิฐานว่านครโชนเปนของเกิดมขึ้นเมื่อภายหลัง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

อันเหตุที่จะมีนครผู้หญิงขึ้นในสยามประเทศนี้ ยังไม่พบเรื่อง
 ราวกล่าวไว้วันที่ใด จึงได้แต่พิเคราะห์ดูโดยเค้าเงื่อนอันมีในเรื่อง
 คำานของโชนนคร ตั้งนิฐานว่าขึ้นเดิมเห็นจะเปนด้วยพระเจ้าแผ่นดิน
 พระองค์ใดพระองค์หนึ่งซึ่งครองกรุงศรีอยุธยา (บางทีจะเป็นในชั้น
 ก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์) ทรงพระราชดำริให้นางรำเด้นระบ่า
 เข้ากับเรื่องไถยตำคร เช่นให้แต่งเปนเทพบุตรเทพธิดาจับระบ่าเข้ากับ
 เรื่องรามสูรเปนต้น เห็นจะเด้นระบ่าเช่นกล่าวไว้ในการพระราชพิธีอันใด
 อันหนึ่งในพระราชพิธีนั้น เปนทำนองเช่นเด้นดึกดำบรรพ์ที่กล่าวมาเป

๑ นางรำขวามีอีกอย่าง ๑ เรียกว่าบะตูโย รำ ๘ คน เซอสะแตมฟอดแรฟฟัล
 อธิบายว่า เปนชั้นต่ำลงมา ที่เปนชั้นสูงสำหรับเจ้าเมือง วิเแต่ ๔ คน เรียกว่าสระรมบี

๒ อธิบายไว้ในหนังสือซึ่งเขาแต่งเรื่องเมืองไทย อยู่ในตอนซึ่งว่าด้วยการเล่นของไทย

เดิมก่อน บางทีจะเป็นพระบำเรอเองที่เป็นต้นคำหรับละครในจึงได้เด่น
 พระบำเรอเรื่องรามสูรเบิกโรงละครในมาจนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ทำนอง
 เมื่อเด่นพระบำเรอเรื่องอื่นแล้ว จะเคยเป็นแบบแผนสำหรับเด่นในการ
 พระราชพิธีภายในพระราชวังก็ดี เหมือนอย่างที่โขนหลวงเคยเด่นการ
 พระราชพิธีข้างภายนอก ครั้นต่อมาจะเด่นพระบำเรอให้เรื่องแปลกออกไป
 จึงเลือกเอาเรื่อง โขนบางตอนที่เหมาะแก่กระบวนพ็อนรำ เช่น ตอน
 อุนรุทในเรื่องกฤษณาวตารเป็นต้น มาคิดปรุงกับกระบวนละครฝึก
 ซ้อมให้พวกนางรำของหลวงเด่น ครั้นนั้นก็เห็นว่าดี จึงให้มีละคร
 ผู้หญิงของหลวงขึ้นเด่นมา ครั้นเดิมของละครผู้หญิงน่าจะเป็นเช่นว่า
 มานี้ ชนแรกเห็นจะเด่นแต่เรื่องอุนรุท แล้วจึงได้หัดเด่นเรื่อง
 รามเกียรติ์อีกเรื่อง ๑ บางทีจะเป็นเพราะเหตุที่เอาเรื่องอุนรุทไปให้นาง
 รำของหลวงเด่นนั่นเอง โขนจึงมีได้เด่นเรื่องกฤษณาวตารต่อมา คำที่
 เรียกว่า “ละครใน” เข้าใจว่าจะมาจากเรียกกันในชั้นแรกว่า “ละคร
 นางใน” ฤ “ละครข้างใน” แล้วจึงเคยเรียกแต่โดยย่อว่า “ละครใน”
 เมื่อมีละครในขึ้นอีกอย่างหนึ่งคนทั้งหลายก็เรียกละครเดิมว่า “ละคร
 นอก” จึงมีชื่อเป็นละคร ๒ อย่างต่างกัน

ที่เมืองหลวงก็มีละครหลวงที่เมืองยกราเรียกว่า วายังวียง เป็น
 ละครผู้ใดเอาเรื่องมหากาฬของโขนมาเด่นเป็นละคร ทำนองเดียวกับ
 ละครในของไทยเรา แต่มิได้กันในข้อสำคัญที่ละครชาวผู้ขายเด่นผสมโรง
 กับผู้หญิง แม้ผู้ชายของสุดดำนกัว่าหัดเป็นละครหลายองค์ ได้ให้

เป็นตัวพระเอกเด่นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทอดพระเนตรก็องค์หนึ่ง ดกรในของชาวละมุนด้วยเหตุใดอันหา
ทราบไม่ . แต่นึกว่าคงพ้องกับเหตุที่มีดกรใน ๆ เมืองเราโดยนัยอัน
หนึ่ง คือซึ่งเห็นว่าการบรรพจน์อย่างไหนดีแต่จะเด่นเรื่องคอนรพพ่ง
ถ้าจะเด่นเรื่องคอนประโตมโตกผู้เด่นอย่างดกรไม่ได้ จึงเอาเรื่องไหน
กับวิธีดกรมาปรุปรุประสมกันเด่นเป็นดกรในขึ้นอีกอย่าง ๑

เรื่องมูลเหตุที่จะเกิดมีดกรในซึ่งกล่าวมา เป็นความสันนิษฐาน
ก็จริงอยู่ แต่มีหลักฐานที่เห็นได้ว่าดกรในเกิดแต่เอาแบบไหนกับแบบ
ดกรนอกมาปรุปรุประสมกับแบบระบำเป็นแน่ มีที่ดังเกิดเป็นหลายอย่าง
ว่าโดยย่อคือเรื่องที่เด่นไถมาแต่ไหน กระบวรเด่นแต่ชื่อที่เรียกว่า
“ดกร” ไถมาแต่ดกรนอก วิธีร้องแต่วิธีรำไถมาแต่ระบำ เห็นได้
เช่นมีกนคันเดี่ยวร้องต่างหาก ตัวดกรไม่ร้องบทเองเหมือนดกรนอก
แต่กระบวรพ้องว่าก็ซ้ำว่าดกรนอก เพราะเหตุที่กล่าวมานี้ดกรใน
กับดกรนอกจึงเด่นผิดกัน ดกรในเด่นเอาการทรงงามกับร้องเพราะ
เป็นหลัก ไม่นิยมต่อการที่จะเด่นเป็นกระบวรดกคนองให้เห็นชบขัน
ฝ่ายดกรนอกถือเอาการที่จะเด่นให้สนุกสนานชอบใจมหาชนเป็นหลัก ไม่
ประจักษ์ในการพ้องรำขบร้องเหมือนเช่นดกรใน เพราะดกรในกับดกร
นอกกระบวรเด่นผิดกันดังกล่าวนี้ ในชั้นหลังมาผู้ที่เป็นเจ้าของดกรใน
จึงมักให้หัดเด่นดกรนอกด้วย เวลาคะดูเด่นให้เป็นสง่าผ่าเผยก็ให้เด่น
อย่างดกรใน ถ้าจะดูเด่นสนุกสนานก็ให้เด่นอย่างดกรนอก ที่ดกร

ผู้หญิงของหลวงเด่นนครนอก แต่ที่ทรงพระราชนิพนธ์ที่บุตรนอก
ดังปรากฏเมื่อในรัชการที่ ๒ ก็ไปด้วยเหตุนี้เอง

ที่แต่ก่อนมาพระราชบัญญัติห้ามมิให้ผู้อื่นคัดครผู้หญิง ขอน
พิเคราะห์ตามเรื่องคำนานก็พอจะให้เห็นเหตุได้ ด้วยครผู้หญิงเป็น
ของพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริให้ให้หานางในชั้นต่ำสำหรับเล่นในการ
พระราชพิธีในพระราชนิเวศน์ เสมออย่างเปนเครื่องราชูปโภคอันหนึ่ง
ซึ่งผู้นั้นสมควรจะทำเทียม แต่เข้าใจว่าการที่ห้ามมิให้ผู้อื่นเอาอย่าง จะ
มีมาแต่ชนแรกหัดโชนแล้ว เพราะโชนก็เป็นการเล่นสำหรับพระราชพิธี
ที่สำคัญ จนถึงพิชิตราชภิเศกดังกล่าวมา คงเปนของต้องห้ามมิให้
ผู้อื่นเล่นอยู่เอง แต่ปรากฏในชั้นหลังมามีความนิยมเกิดขึ้นอีกอย่าง ๑
ว่า การฝึกหัดโชนนั้นทำให้ชายหนุ่มที่ได้ฝึกหัดแล้วควรต้องว่องไวใน
กระบวรรบพุ่ง เปนประโยชน์ไปจนถึงการต่อสู้ข้าศึก จึงพระ
ราชทานอนุญาตให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ ตลอดจนผู้ว่าราชการเมือง
หัดโชนได้ไม่ห้ามปรามดังแต่แรก ด้วยเห็นเปนประโยชน์แก่ราชการ
แผ่นดิน เพราะฉะนั้นเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่แต่ก่อน ใครมี
ตมพตบ่าวไพร่มากจึงมักหัดโชนขึ้นสำหรับประดับเกียรติยศ เมื่อโชน
มีขึ้นแพร่หลาย การที่เล่นโชนก็เล่นไปจนในการมหรสพซึ่งเป็นการ
ใหญ่ เช่นในการฉลองพระอาราม เป็นต้น ตลอดจนในการศพผู้มี
บันดาศักดิ์สูงตั้งแต่ครั้งกรุงเก่ามา ส่วนการเล่นตมในนั้น ต่อมา
(จะเป็นแต่ครั้งกรุงเก่าฤๅต่อรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์) ขอนไม่

ทราบแน่) ก็พระราชทานอนุญาตให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่แทนได้^๑
แต่ต้องหักเบียดครมผู้ขาย คงห้ามแต่ครมผู้หญิงอย่างเดียวที่มิให้ผู้
อื่นนอกจากของหลวง จนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์จึงได้เลิก
ข้อห้าม

ว่าด้วยเครื่องแต่งตัวสตรี

ลักษณะเครื่องแต่งตัวสตรี ก็มีเค้าเงื่อนที่ต้นนิฐานเรื่องตำนานของ
สตรีได้อีกทางหนึ่ง แต่ยังไม่ได้อธิบายในตอนที่ว่าด้วยสตรีนอกแ
ตรใน เพราะเห็นว่าถ้าเขาไปกล่าวกับประเภทสตรี เรื่องเครื่อง
แต่งตัวสตรีจะแยกย้ายเป็นหลายตอนไปเสีย จึงได้ยังมาอธิบายเฉพาะ
เรื่องเครื่องแต่งตัวสตรีในตอน^{๕๒}

สตรีนอกที่เด่นชัดขึ้นแรกในประเทศนี้ เห็นจะแต่งตัวอย่างคน
สามัญ เปนแต่แต่งให้รัดกุมแน่นแฟ้นทำบทบาทได้ดีดวก^๓ ถ้าหาก
ว่าจะทำบทเปนตัวต่างเพศก็เป็นแต่เอาเครื่องประดับประกอบเข้า พอ
ให้คนรู้ว่าเป็นตัวใด ดังเช่นเอาผ้าขาวมาห่มสไบเฉียงให้รู้^{๕๓}

๑ ปรากฏว่าเมื่อรัชกาลที่ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ทรงหัตถลครอิเหนา

๒ ลักษณะเครื่องแต่งตัวสตรีที่อธิบายในตอนนี้ กล่าวตามที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงชี้แจงให้ทราบเป็นพื้น

๓ ลครพม่าที่ข้าพเจ้าได้เห็นที่เมืองร่างกุ้ง ดูก็แต่งเป็นคนสามัญไม่สังเกตได้ว่าใช้
เครื่องแต่งตัวแปลกกว่าปกติอย่างไร

ทำบทเป็นหญิง แต่ได้หน้ากากๆ เขียนหน้าให้รู้ว่าทำบทเป็นยักษ์มาร
เป็นคั่น (ดูจะแต่งตัวเป็นทำนองเดียวกับที่เล่น "ตลกหมัด" กันทุก
วัน) อันเครื่องแต่งตัวอย่างเช่นตครแต่งเป็นยักษ์เครื่องก็ดี เป็นนาง
ก็ดี เข้าใจว่าเป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้นต่อภายหลัง ในชั้นเมื่อเล่นตครกัน
แพร่หลายแล้ว

ความที่กล่าวมานี้มีเค้าเงื่อนอยู่ที่ ตครโนราชาตรี มีแบบเครื่อง
แต่งตัวแต่อย่างขึ้นเครื่อง (คือที่ใส่เทริดแต่สวมเครื่องอาภรณ์กับตัว
เปล่า) อย่างเดียว ไม่มีแบบอย่างเครื่องแต่งตัวนางจนทุก
วันนี้ ถัดตครโนราชาตรีเป็นแบบเดิมของตครนอกตั้งอธิบายมาแต่
เหตุใดจึงมีเครื่องแต่งตัวแต่ขึ้นเครื่องอย่างเดียว ไม่มีเครื่องแต่งตัว
นาง จะว่าเป็นเพราะเมื่อชนครีฑาเข้าไปหัดตครที่เมืองนครคีรีธรรม
ราช (ดังกล่าวในเรื่องตำนาน) ถิ่นแบบอย่างเครื่องแต่งตัวนางเสีย
ๆ ก็ไม่เห็นว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้น จึงสันนิษฐานว่าขึ้นเดิมทีเดียว
ตครคงแต่งตัวอย่างคนสามัญ เป็นแค่แต่งเครื่องประกอบในเวลาดำ
(ขึ้นตครโนราชาตรีก็ยังใช้เอาผ้าขาวม้าห่มให้รู้ว่าทำบทเป็นหญิงจน
ทุกวันนี้) ต่อเมื่อมีตครเล่นกันแพร่หลายแล้ว จึงมีผู้คิดประดิษฐ์
เครื่องแต่งตัว (อย่างเช่นขึ้นเครื่องตครโนราชาตรีแต่ง) ขึ้นสำหรับแต่ง
ตครที่จะทำบทเป็นท้าวเป็นพระยา ในตครโรงหนึ่งก็เห็นจะแต่ง
แต่คนเดียว เพราะฉนั้นจึงเรียกว่า "ตัวขึ้นเครื่อง" ความมั่งว่าตคร
ตัวอื่นได้แต่งเครื่อง ถ้าแต่งเครื่องทงหมดด้วยกันก็ยังไม่เรียกว่าตัว

ยื่นเครื่อง ๖ ถ้าว่ามีเครื่องแต่งตัวเป็นหลายอย่าง ก็คงเรียกให้ต่างกัน
ว่ายื่นเครื่องพระแต่ยื่นเครื่องนาง จะหาเรียกคำว่า "ยื่นเครื่อง" เท่า
นั้นไม่ ขรอยเมื่อขุนศรีทราดลงไปหัดครที่เมืองนครศรีธรรมราชแบบ
เครื่องแต่งตัวดครที่กรุงเก่าจะยังมีแต่อย่างยื่นเครื่องอย่างเดียว ขุน
ศรีทราจึงได้ไปแต่ แบบ แต่ง ตัว ยื่น เครื่อง กับ เครื่อง ดำหรับ แต่ง ประ-
กอบ ที่ดครในกรุง ฯ ไซ้กันในสมัยนั้น ยังมีหน้ากากที่จำวดดคร
โนราชาตรีได้ปรากฏเป็นตัวอย่างอยู่จนทุกวันนี้ เห็นได้ว่าเป็นเครื่อง
แต่งประกอบสำหรับตัวที่เด่นเป็นตัวกาก เช่นยักษ์มารพรานภดเป็น
ต้น ในสมัยเมื่อยังไม่เกิดเครื่องแต่งตัวดครอย่างเช่นหัวโชนที่ไซ้กัน
ในชั้นหลัง เพราะฉะนั้นเครื่องแต่งตัวยื่นเครื่องอย่างเช่นดครโนราชาตรี
แต่ง เห็นจะเป็นเครื่องแต่งตัวดครที่คิดประดิษฐ์ขึ้นก่อนอย่างอื่น
ต่อมา อีกชั้น หนึ่ง จึง คิด ประ คิษฐ์ เครื่อง แต่ง ตัว ดคร ขึ้นใหม่อีก
๒ อย่าง เป็นเครื่องแต่งยื่นเครื่องอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องแตงนางอย่าง
หนึ่ง ซึ่งเป็นคนแบบอย่างเครื่องแต่งตัวดครที่ไซ้กันในกรุง ฯ มาจน
ทุกวันนี้ แบบเครื่องดครที่คิดใหม่แก้ไขให้ผิดกับแบบเก่า (เช่นที่ดคร
โนราชาตรีแต่ง) หลายอย่าง เป็นต้นว่าตัวยื่นเครื่องให้นุ่งดับเพลา
ชักเชิงขึ้นไปถึงเหนือช่อง นุ่งผ้าก็ดตเชิงตงมาถึงเข้าไม่หยักทรงอย่าง
แต่ก่อน แต่ให้ใส่เสื้อตลอดจนปลายแขน ไม่แต่งตัวเปล่าเหมือน
อย่างดครโนราชาตรี ส่วนเครื่องแต่งตัวนางนั้น นุ่งผ้าจับกรอมถึงท้อง
ช่องแต่ห่มผ้าแถบ (ลายทอง) สัฟักต้องนำพาตชายไปข้างหลัง ไว้

ชายเด่มอน้อง

การที่แก้ไขเครื่องแต่งตัวดังกล่าวมา เมื่อคิดดูก็ดูเหมือนจะ
 แດเห็นได้ว่าแก้ไขเพราะเหตุใด เพราะเครื่องแต่งตัวที่คิดแก้ไขใหม่ให้
 เหมือนกันทั้งตครหลวงแດตครราษฎร ข้อนเป็นเค้าเงื่อนให้เห็นว่าเดิม
 คงเป็นของคิดแก้ไขสำหรับแต่งตครหลวง แດตครราษฎรจึงเอา
 อย่งไปแต่ง ที่ตครราษฎรจะคิดแบบอย่งขึ้นก่อนแดตครหลวงไป
 เอาอย่งมาแต่งนั้นใช้วิธีที่ดีจะเป็นได้ ดองคิดดูต่อไปว่าเครื่องแต่งตัว
 แบบเดิมมีเดี่ยหายขัดข้องอย่งใดฤจึงต้องแก้ไขไปเป็นอย่งอื่น ยก
 ตัวอย่างดังเช่นที่ให้ตัวยืนเครื่องได้เดื่อ มิให้แต่งตัวเปด่าดังแต่ก่อนจะ
 เป็นเพราะเหตุใด จะว่าเพราะเห็นแต่งตัวเปด่า (อย่งเครื่องที่ในรา
 ชาติรีแต่ง) นำเกลี่ยดจึงให้ได้เดื่อก็ไม่เห็นจะเป็นได้ ด้วยในสมัย
 นั้นการที่ไม่ได้เดื่อยังนิยมกันอยู่ทั่วไป ถึงในราชสำนักเวตาเส้าแห
 โดยปรกติก็ไม่ได้เดื่อ ประเพณีที่ได้เดื่อเช่นนี้เป่นนิจพมเมื่อรัชกาล
 ที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์ ถึงกระนั้นในกรที่แต่งเครื่องอาภรณ์บาง
 อย่ง ดังเช่นเด็กแต่งตัวได้เกียจฉวมในงานโกนจุกก็ยังแต่งกับตัวเปด่า
 เว้นแต่เด็กหญิงที่เจริญถนมนทตจึงให้ได้เดื่อมีดบัง เด็กแต่งเครื่อง
 เกียจฉวมพมมาได้เดื่อเป่นประเพณีทั่วไปต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๕ เพราะ
 เหตุดังกล่าวมา จึงเห็นว่าที่ให้ยืนเครื่องตครได้เดื่อนั้นคงเป่นเพราะจะ
 แต่งตัวตครผู้หญิง จะให้แต่งตัวเปด่าอย่งผู้ชายขัดอยู่จึงให้ได้เดื่อ
 ถึงที่มีให้ยืนเครื่องนุ่งผ้าหยักถึงดังแต่ก่อน ก็คงเป่นเพราะเห็นแດเห็น

ตลอดคันขาน่าเกียดด้วยเป็นผู้หญิง อาไครยเคาะเงือกที่ถ่วงมาต้น-
 นิฐานว่าถ่วงที่ติดแก้ไขแบบแผนเครื่องแต่งตัวดครครึ่งหนึ่ง เห็นจะแก้เมื่อ
 แต่งนางราชของหลวง เป็นเทพบุตรเทพธิดาเด่นจัมระบำดังถ่วงมาแล้ว
 แล้วจึงเคยเอามาใช้เป็นเครื่องแต่งตัวดครผู้หญิงของหลวง เพราะฉะนั้น
 เครื่องแต่งตัวดครจึงมีแค่ ๒ อย่าง บรรดาตัวดครที่ทำบทยเป็นชาย
 ถึงจะเป็นตัวดีตัวเลวก็แต่งอย่างอื่นเครื่องทั้งนั้น แปรตกกันแต่เครื่อง
 สวมศีรษะที่ว่าเป็นท้าวพระยาได้ชฎา ตัวที่เป็นเสนาอำมาตย์ใช้แต่ผ้า
 โปกศี่สะ ฝ่ายพวกที่ทำบทยหญิงก็ใช้เครื่องแต่งตัวนางทั้งนั้น แปรตก
 กันแต่เครื่องสวมศีรษะโดยทำนองเดียวกัน คงเป็นแบบหลวงคิดขึ้นใน
 ครั้งกรุงเก่า แล้วตัวดครข้างนอกเขาอย่างไป จึงได้ใช้ตามกันต่อมา
 จนในกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ยังมีเค้าเงื่อนให้คิดเห็นต่อไปว่า เมื่อที่ยืนเครื่องดครได้นั้น มิใช่
 เป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ที่แท้เอาแบบเสื้อโขนมาให้ดครแต่ง ซึ่ง
 เห็นความชอบเพราะเสื้อที่ยืนเครื่องดครได้ (แม้จนทุกวันนี้) ตัวเสื้อ
 กับแขนเสื้อต่างกัน เช่นตัวเสื้อเป็นดี่เขียว แขนเสื้อเป็นดี่แดง
 เป็นต้น ลักษณะเสื้ออย่างนั้นมาแต่เสื้อเครื่องรบอย่างโบราณ คือได้
 เสื้อแขนยาวขึ้นในศตวรรษที่ ๑ แล้วสวมเสื้อเกราะแขนสั้นขึ้นนอกอีกตัว ๑
 ดี่แขนกับดี่ตัวจึงต่างกัน เพราะเดิมเป็นเสื้อ ๒ ตัว เครื่องแต่งตัว
 โขนชั้นเดิมก็เห็นจะไม่ได้เสื้อเป็นพื้น เสื้ออย่างนั้นคงสำหรับแต่งแต่
 โขนตัวดี เช่นพระรามพระลักษมณ์แต่งในเวทอาอกรบเป็นต้น ถ้า

เป็นเครื่องคิดแบบใหม่สำหรับแต่งตกรก็เห็นจะทำดีด้วยตัว (อย่างเช่น
ที่มักทำกันในชั้นหลัง) ไม่เอาแบบเครื่องมาใช้ เครื่องไหนที่ตกร
เอามาใช้ยังมีอีกหลายสิ่ง ไม่แต่เครื่องอย่างเดียวกันเท่านั้น เหมือนเช่นผ้า
แผงไหนที่คร่อม ตกรใช้เอาไว้ข้างตัว ก็เป็นเค้าเงื่อนให้เห็นได้ว่าเขา
ของไหนมาใช้เมื่อหัดตกรผู้หญิง ยิ่งเครื่องส่วนนี้ที่ตกรแต่งยังเรียก
ว่า “หัวไหน” อยู่จนทุกวันนี้ ก็บ่งชี้ว่าเขาแบบอย่างของไหนมา
ใช้ เป็นหลักฐานอีกชั้นหนึ่งว่าตกรในเกิดแต่ถ่ายแบบไหนมาแต่งตั้งได้
แต่คงมา

เครื่องแต่งตัวไหนตกรเป็นของถ่ายแบบอย่างมาแต่เครื่องยศศักดิ์
ท้าวพระยาแต่ดึกดำบรรพ์เป็นพื้น แต่ก่อนมาจึงมักเป็นของคิดประ-
ดิษฐ์ขึ้นสำหรับแต่งไหนตกรของหลวงก่อน คือพระราชทานอนุญาต
ถ้าไม่ห้ามปรามผู้อื่นจึงจะเอาอย่างไปแต่งไหนตกรของคนได้ ถ้าใคร
ไปคิดทำเครื่องแต่งตัวไหนตกรเขาแต่โดยพลการ ก็อาจจะมีความผิด
ความชอนม่อหาหรือครั้งรัชกาลที่ ๑ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้น
คงมปรากฏว่าเจ้านายแลข้าราชการที่รวบรวมผู้คนฝึกหัดไหนตกรขึ้น
ใหม่ คิดแบบอย่างสร้างเครื่องแต่งตัวไหนตกรคล้ายคลึงกับเครื่องต้น
เครื่องทรง จึงโปรดให้ตั้งพระวรวงศ์กำหนด^๑ เมื่อวันพฤหัสบดี
เดือน ๓๐ ขึ้น ๓๐ ค่ำ ปีชวดฉศก จุฬศักราช ๑๑๕๖ (พ.ศ. ๒๓๓๗)
มีเนื้อความว่า “เจ้าต่างกรมแลข้าราชการของชุดพระบาท ผู้รักษาเมือง

๑ พระราชกำหนดนี้อยู่ในกฎหมายหมวดพระราชกำหนดใหม่เป็นบทที่ ๒๕.

ผู้รังกรรมสาร (มด) ช่าง (เครื่อง) โชน (เครื่อง) ตกรทุกวันนี้
 แต่งขึ้นเครื่องแต่งนางย่อมทำมังกูฏ ขฎา ชายไหวชายแครง กรร
 เจียกจร ดอกไม้ทัด นุ่งโจงโจ้วหางหงษ์ ต้องอย่างเครื่องคันอยู่ ไม่
 ควรหนักหนา” คอไปห้ามมิให้ทำเช่นนั้นเป็นอันขาด “แต่กำหนด
 ให้แต่งตัวขึ้นเครื่องนุ่งผ้าคืบ กว้างใจอย่างโชนก็ตาม แต่งตัวนาง
 แต่งตัวเกี้ยว อย่าให้มีกรรเจียกจรดอกไม้ทัด” ถ้าผู้ใดมีฟังทำให้
 ผิดกฎรับสั่งจะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก ดังนี้ พระราชกำหนดกันในรัชกาล
 หดงมาเห็นจะโปรดให้ผ่อนผัน ไม่ห้ามปรามกวดขันตั้งแต่แรก เครื่อง
 แต่งตัวสตรีในกรุงเทพ ฯ ในชั้นหลังต่อมาจึงปรากฏถึงที่ห้ามในพระราช
 กำหนดเป็นหลายอย่าง คือจรรยาแต่ดอกไม้ทัดเป็นต้น

เครื่องแต่งตัวสตรีที่คิดประดิษฐ์ขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ทราบ
 ว่าเครื่องแต่งศีรษะซึ่งเรียกว่า “บันจุเห็จ” เป็นของคิดประดิษฐ์ขึ้น
 แต่งสตรีหลวงเมื่อรัชกาลที่ ๒ เดิมทำหรับแต่งแต่ชั้นหยีกับอนุภรรวน
 ในเรื่องตกรอิเหนาแทนผ้าคาดโพกศีรษะซึ่งใช้มาแต่ก่อน (จึงเรียกว่า
 “บันจุเห็จ” แปลความว่าโจรป่า ซึ่งอิเหนาแลบุษบาแปลงเป็นชั้นหยี
 แดอนุภรรวนนั้น) ครั้นภายหลังมาใช้บันจุเห็จแทนผ้าโพกผืนไป
 ถึงตัวอื่นแต่เรื่องอื่น จนตัวไกรทองแลขุนแผนพระไวยดกรก็มักใช้
 ได้บันจุเห็จมาจากทุกวันนี้ เข้าใจว่ากระบังหน้านางดกรก็ทำนองจะ
 ประดิษฐ์ขึ้นในคราวเดียวกับที่ประดิษฐ์บันจุเห็จสำหรับขึ้นเครื่องเป็นคู่
 กัน แต่ชั้นไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้เป็นแน่นอน

วัดเกตุยอกคอกอย่าง ๓ เป็นของประดิษฐานในหลักกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อในรัชกาลที่ ๔ แต่มีประกาศห้ามมิให้ผู้อื่นไขนออกจากตรครหลวง ได้ยินว่าแต่ก่อนมาเคยห้ามมิให้ผู้อื่นทำฎารัตเกิด้าของคำใต้ครให้เหมือนกับตรครหลวง แต่ก็มีผู้ชอบทำให้ครได้ ทำนองความอันจะทราบประจักษ์พระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศห้ามมิให้ผู้อื่นทำเครื่องตรครงยาราชาวดี ถึงกระนั้นเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้หาดครดมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เข้าไปเล่นถวายเป็นทอดพระเนตร ท่านให้เที่ยวขี้มขฎาตรโรงอื่น จนเกิดประหลาดใจก็เห็นว่าจะเป็นเพราะเหตุใด เหตุที่เช่นนั้นเพราะท่านทำเครื่องทองคำแต่งพระเอกนางเอกของท่านได้ ไม่กล้าจะแต่งเข้าไปเล่นถวายตัว จึงต้องขี้มเครื่องตรโรงอื่น

แต่การที่หวงห้ามแบบอย่างเครื่องแต่งตัวตรครหลวงมีมาเพียงรัชกาลที่ ๔ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ก็เลิกการห้ามปราม ตรครจึงแต่งตัวกันตามชอบใจทั่วไป มีเจ้าของตรครคิดแก้ไขเครื่องแต่งตัวตรครเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ตามอำเภอใจหลายอย่าง ดังเช่นทำเสื้อตรครเป็นสีเขียวทองคอเสื้อแดงแขนเสื้อ บางโรงก็ไม่ใช่อินทรีหูก แต่ทำเป็นแถบสายสพายให้ตัวเสนาได้แทนเครื่องอาภรณ์เช่นเครื่องอย่างเก่าที่มี แต่ยังมีเครื่องแต่งตรครเกิดขึ้นเพราะเล่นเรื่องแปลกปดาดออกไป ดังเช่นเครื่องแต่งตัวเป็นแขกเป็นฝรั่ง สำหรับเล่นเรื่องพระอภัยมณีเป็นต้น

เครื่องแต่งตัวครึกท่างเห็นจากแบบเดิมมาทุกที เรื่องเครื่องแต่งตัว
ครึกมีคำนานตั้งแต่นั้นมา

ว่าด้วยบัพทยสำหรับเล่นละคร

การเดินละครต้องมีคนทำครุยกคด้วยอีกพวกหนึ่ง เหมือนกัน
ทั้งละครไทยละครพม่าแสดงครุชวา เพราะฉนั้นเห็นได้ว่าการที่มีครุยกค
เดินกับละครคงเป็นแบบแผนมาแต่ก่อนแต่ด้วยกันกับตำราละคร

เครื่องครุยกคเดินกับละคร เรียกกันเป็นสามัญว่าพิณพาทย์
บ้างบัพทยบ้าง อันที่จริงคำว่าพิณพาทย์กับบัพทยหมายความว่าต่างกัน
พิณพาทย์หมายความว่าเครื่องดนตรี อันเป็นเครื่องสายสำหรับคัดดี
เพราะเดิมใช้พิณเป็นหลัก บัพทยนั้นหมายความว่าเครื่องครุยกคอัน
เป็นเครื่องตีเป้า เพราะเดิมใช้ใบเป็นหลัก เพราะฉนั้นเครื่องที่ทำใน
การเดินละครควรเรียกว่า บัพทย ความชอบกันด้วยแบบแผน
ซึ่งมีมาในรัชกาลที่ ๕ เช่นในหมายรับสั่งยอมไว้ว่า “บัพทย” ทุกแห่ง
เครื่องบัพทยตามตำราอันเดิว่ามี ๕ ตั้ง เรียกรวมนั้นว่า

“บัญญัติครุยกค” อธิบายเป็นรายดังว่า

๑ สัตว์ คือ บิ

๒ ฮาคค คือ กัดองขนหนึ่งหน้าเดียว

๑ อธิบายเรื่องบัพทยตอนนี้ กล่าวตามความที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระนริศรานุวัดติวงศ์
ทรงชี้แจงให้เข้าใจเป็นพื้น.

๓. วิคต^๕ คือ กตอง^๕ชน^๕หนึ่ง^๕สอง^๕น้ำ

๔. อาตค^๕วิคต^๕ คือ กตอง^๕หุ้ม^๕หนึ่ง^๕รอบ^๕ตัว

๕. ฆน^๕ คือ ฆ้อง^๕โหม่ง^๕ ฤา^๕ฉิ่ง^๕ ฉาบ^๕ อัน^๕ทำ^๕ด้วย^๕โลหะ

ในคำ^๕ร่า^๕ว่า^๕ สุ^๕ลี^๕รี^๕ สำหรับ^๕ทำ^๕จำ^๕นำ^๕ อาตค^๕ วิคต^๕ อาตค^๕วิคต^๕ สำหรับ^๕ทำ^๕เพลง^๕ประกอบ^๕ ฆน^๕ สำหรับ^๕ให้^๕จังหวะ

เครื่อง^๕เป^๕พา^๕ทย^๕ของ^๕ไทย^๕เร^๕าก็^๕ดี^๕ เป^๕พา^๕ทย^๕ม^๕อ^๕ญ^๕พ^๕ม่า^๕แต่^๕เป^๕พา^๕ทย^๕ชาว^๕ก^๕ดี^๕ เห็น^๕ได้^๕ว่า^๕ได้^๕คน^๕คำ^๕ร่า^๕มา^๕แต่^๕เครื่อง^๕บ^๕ญ^๕จ^๕ต^๕ริ^๕ย^๕าง^๕ค^๕ของ^๕ชาว^๕อิน^๕เด^๕ีย^๕ด้วย^๕กัน^๕ เป^๕น^๕แต่^๕มา^๕แก้^๕ไข^๕ไป^๕ตาม^๕คว^๕าม^๕นิ^๕ย^๕ม^๕ใน^๕ภ^๕ม^๕ิ^๕ป^๕ระ^๕เท^๕ศ^๕ต^๕่าง^๕ ๆ^๕ กัน^๕

สุ^๕ลี^๕รี^๕ คือ^๕ เป^๕ ก็^๕มา^๕ทำ^๕เป^๕น^๕หลาย^๕อย่าง^๕ เรีย^๕กว่า^๕เป^๕้อ^๕ เป^๕ี่^๕ชาว^๕เป^๕็^๕ม^๕อ^๕ญ^๕ • เป^๕็^๕ไทย^๕เป^๕น^๕ค^๕้น^๕ แต่^๕เป^๕็^๕ไทย^๕ก็^๕ยัง^๕ค^๕ว^๕่ง^๕กัน^๕โดย^๕ขนาด^๕ เรีย^๕ก^๕เป^๕น^๕เป^๕็^๕ใน^๕ เป^๕็^๕ก^๕ด^๕าง^๕ เป^๕็^๕น^๕อก^๕อ^๕ิก^๕ชน^๕ท^๕ง^๕ค^๕น^๕

อาตค^๕ คือ^๕ กตอง^๕ชน^๕หนึ่ง^๕น้ำ^๕เด^๕ย^๕จ^๕น^๕ ก็^๕มา^๕ทำ^๕เป^๕น^๕ท^๕บ^๕ เป^๕น^๕ร^๕ำ^๕มะ^๕นา^๕ เป^๕น^๕ก^๕ตอง^๕ยาว^๕เป^๕น^๕ค^๕้น^๕

วิคต^๕ ซึ่ง^๕อธิบาย^๕ว่า^๕กตอง^๕ชน^๕หนึ่ง^๕สอง^๕น้ำ^๕น^๕น^๕ เข้า^๕ใจ^๕ว่า^๕กตอง^๕ชนิด^๕ที่^๕ใช้^๕สาย^๕โยง^๕ย^๕ัด^๕หนึ่ง^๕น้ำ^๕กตอง^๕ อาจ^๕จะ^๕ทำ^๕เสียง^๕กตอง^๕ให้^๕สูง^๕ฤ^๕ต่ำ^๕ได้^๕ด้วย^๕แรง^๕แต่^๕ห^๕ย^๕่อน^๕สาย^๕ท^๕ง^๕น้ำ^๕กตอง^๕ กตอง^๕สอง^๕น้ำ^๕ประ^๕เภท^๕น^๕มา^๕เป^๕น^๕กะ^๕โพน^๕เบ^๕ิง^๕มา^๕ง^๕ แต่^๕กตอง^๕แ^๕ก^๕เป^๕น^๕ค^๕้น^๕

๑. เร^๕าม^๕ัก^๕เรีย^๕ก^๕ัน^๕ว่า^๕ โท^๕น^๕ ที่^๕ถูก^๕น^๕ั้น^๕โท^๕น^๕เป^๕น^๕กตอง^๕อย่าง^๕ช^๕้น^๕หนึ่ง^๕สอง^๕น้ำ^๕ ชาว^๕อิน^๕เด^๕ีย^๕เรีย^๕กว่า^๕ โท^๕ละ^๕

๒. บรรดา^๕กลอง^๕ประ^๕เภท^๕นี้^๕ เด^๕ิม^๕ใช้^๕ค^๕ึง^๕เส^๕ียง^๕ค^๕้วย^๕สา^๕ข^๕ึง^๕ท^๕ง^๕น^๕ัน^๕ วิ^๕ธี^๕ที่^๕เอา^๕เข้า^๕ส^๕ก^๕กับ^๕ข^๕ี้^๕เท่า^๕ติ^๕ด^๕พ^๕อ^๕ก^๕นำ^๕กลอง^๕ให้^๕เป^๕น^๕เส^๕ียง^๕สูง^๕ต่ำ^๕ม^๕เล^๕ิด^๕ได้^๕ต่^๕อ^๕ที่^๕ห^๕ัง^๕ กลอง^๕ของ^๕ชาว^๕อิน^๕เด^๕ีย^๕แ^๕ล^๕ชาว^๕ม^๕ลาย^๕อ^๕ย^๕ง^๕ไม่^๕ใช่^๕จ^๕น^๕บ^๕ค^๕้น^๕.

อาตตวิคตฺ ซึ่งว่าเป็นกลองหุ้มหนังรอบตัวนั้น เข้าใจว่าจะ
เป็นกลองอย่างทีกรึงหนังติดแน่นกับตัวกลองทีเดียว โดยประสงค์จะ
ให้เสียงดัง คืออย่างกลองดกรนนั่นเอง

ฆนํ คือ ฉิ่ง ฉาบ ฆ้องโหม่ง ฆ้องคู่ (เช่นเด่นครโนรา-
ชาตรี) แดฆ้องราว (เช่นเด่นระเบ็ง) เหล่านี้อยู่ในพวก ฆนํ
เพราะเหตุสำหรับตีให้จังหวะ แดเป็นของทำด้วยโลหะเช่นเดียวกัน

ปี่พาทย์ไทยเราเด่นครว่ามี ๒ อย่างต่างกันมาแต่ครั้งกรุงศรี-
อยุธยาเป็นราชธานี คือ ปี่พาทย์สำหรับเด่นครชาตรีอย่าง ๑ ปี่พาทย์
สำหรับเด่นครโนครในกรุง ฯ อย่าง ๑ เมื่อพิเคราะห์ดูลักษณะปี่พาทย์
ทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมา เห็นว่าปี่พาทย์ดกรชาตรีคงเป็นของเก่าก่อน
ปี่พาทย์โนคร เพราะเป็นเครื่อง ๕ แต่มีรายละเอียดจะตรงกับที่
อธิบายไว้ในลักษณะเครื่องเบญจดุริยางค์ตามตำราอินเดีย คือ

- ๑ ปี่ ตรงกับ สุตีร์ ในตำรา
- ๒ ฆบ (ใบที่ ๑) ตรงกับ อาตตฺ ในตำรา
- ๓ ฆบ (ใบที่ ๒) ใช้แทนโตนสองหน้า วิคตฺ ในตำรา
- ๔ กลอง ตรงกับ อาตตวิคตฺ ในตำรา
- ๕ ฆ้องคู่ ตรงกับ ฆนํ ในตำรา

ส่วนปี่พาทย์โนครนั้น ก็เป็นเบญจดุริยางค์ด้วยมีเครื่อง ๕ ดัง
แต่ทว่าแก้ไขห่างจากตำราเครื่องเบญจดุริยางค์ของเดิมออกไป คือ

๑. ตู้ทีวี ปักอยู่ตามตำรา
๒. อาตคัม เปลี่ยนทับเป็นระนาด
๓. วิดคัม ใช้ตะโพน คือ โทนต้องนำ
๔. อาตคัมวิดคัม กตองคงอยู่ตามตำรา
๕. หมัน เปลี่ยนฆ้องคู่เป็นฆ้องวง

เครื่องพิพาทย์ในนครที่กล่าวมานี้ เรียก (ในชั้นหลังมา) ว่า
 พิพาทย์เครื่องห้า เพราะมีเครื่อง ๕ สิ่ง ที่จริงจำนวนดังนั้นก็เท่ากับเครื่อง
 พิพาทย์อย่างเช่นเล่นละครชาตรี แต่ผิดกันในข้อสำคัญ ที่พิพาทย์
 ละครชาตรีมีเครื่องห้าอย่างตั้งค้ำเป็นดั่งนำได้แต่บั้งเดียว แต่พิพาทย์
 เครื่องห้ามีเครื่องที่ทำดั่งนำได้ถึง ๓ สิ่ง คือ ประนาดแต้ฆ้องวง จึงเห็น
 ได้ว่าพิพาทย์ทั้ง ๒ อย่างนั้น พิพาทย์ละครชาตรีคงเป็นอย่างเดิม แล้ว
 มาคิดแก้ไขไปเป็นอย่างพิพาทย์เครื่องห้า เพื่อจะให้ทำเพลงได้กว้าง
 ขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม

เครื่องพิพาทย์ ๓ สิ่ง คือ ระนาด ฆ้องวง และตะโพน ซึ่งมา
 ใช้ในพิพาทย์เครื่องห้าแทนทับ ๒ ใบกับฆ้องคู่ของเดิมนั้น เมื่อพิจารณาหัด
 ดูเห็นว่าจะเป็นของเกิดขึ้นด้วยเหตุต่างกัน คือ

เหตุที่เกิดขึ้นฆ้องวงนั้น เดิมในเครื่องดุริยางค์คงใช้แต่ฆ้องโหม่ง
 ใบเดียว สำหรับตีเป็นจังหวะ ต่อมาเดิมฆ้องเข้าให้เป็นเสียงสูงใบหนึ่ง
 เสียงต่ำใบหนึ่ง จึงเป็นฆ้องคู่ (อย่างเช่นเล่นละครโนราชาตรีเล่ห์หนังคตุง)
 ครั้นต่อมาอีกชนหนึ่งเดิมฆ้องเข้าอีกใบหนึ่งให้เป็นต่ำเสียง จึงเป็น

ฆ้องราว (อย่างเช่นเต๋นระเบ้ง แต่เดิมนักดนตรีมลายู) ที่ดังมา
เกิดความรู้สึกในครั้งใดครั้งหนึ่งว่า ถ้าเขาผดุงกรรมดีกับฆ้องคิดถ่วง
ในปี่มฆ้อง อาจจะทำให้เสียงฆ้องเป็นเสียงอย่างใดก็ได้ ความรู้สึก
ที่เป็นเหตุให้ทำฆ้องได้ครบ ๗ เสียง จึงคิดเพิ่มฆ้องราวให้เป็นฆ้องวง
๑๖ ใบ ก็เป็นเพลงต่าง ๆ ได้

เหตุที่เกิดขึ้นนั้น เห็นจะมาแต่กระบอกเพลงของพวกชาวป่า
คือคิดกระบอกไม้ไผ่หรือขางหนึ่ง เอากระทุ้งกับแผ่นดินให้เกิดเสียง
ก็งอกออกมาจากกระบอก กระบอกขนาดยาวสั้นต่างกันเสียงก็ต่างกัน
ดังคำผิดกัน พวกชาวป่ามีขางเป็นต้น รู้เลยว่าคิดกระบอก
อย่างไร ให้ก้องเป็นเสียงไรก็ได้คิดกระบอกเพลงขึ้น ใช้กระบอกเพลง
หลาย ๆ อันกระทุ้งตามจังหวะให้เป็นเพลงดำเนิน จึงมีชื่อเรียกกันว่า
“เพลงกระบอก” ต่อมาผู้คิดทำกระบอกเพลงให้เป็นเสียงต่างกันได้
ด้วยกระบอกหลายกระบอกให้เหมือนอย่างผิดกัน จึงอาจทำกระบอก
เพลงให้เบาแต่มีเสียงไพเราะขึ้น อย่างกระบอกเพลงที่พวกชาวเรียก
ว่า “อุงคตุง” คือใช้กระบอกย่อม ๆ เรียงกันเป็นราวจะต้องตาม
กระบอก ถูราวไกวด้วยมือให้กระบอกกระทบกันก็ก้องเป็นเสียงต่าง ๆ
มาอีกอันหนึ่งจึงเกิดความคิดคิดไม้ไผ่มาเหลาเป็นซีกแต่รอยเขี่ยออก
วางเรียงบนราว ใช้ราวเป็นเครื่องให้เกิดก้อง แต่ถ่วงซีกกระนาดด้วย
ตะกั่วผดุงฆ้องได้เสียงครบ ๗ เสียงอย่างเช่นฆ้องวง ไม้ ๓๘ อันก็อาจ

ค้ให้เกิดเสียงต่าง ๆ จนทำเป็นดำเนินได้

เหตุที่เกิดตะโพนนั้น เดิมเครื่องดุริยางค์ใช้กลองใบเตย ๓ ใบ
ที่หลังมาคิดแปลงโหนดง่า ชาวอินเดียนเรียกว่า "โทะ" นั้น
ให้หน้าใหญ่ข้างหนึ่งนำเด็กข้างหนึ่ง แลัวเอาเข้าตักผสมกับขี้เท่าติดตรง
ใจกลางหนึ่งหุ้มกลองข้างหน้าใหญ่ ทำให้เป็นกลองสองเตยได้ใน
ใบเดียว ก็เกิดเป็นตะโพนขึ้น

เพราะตะโพนเป็นของค้ ๒ มือ แลทำได้เป็น ๒ เตย บัฟพาทย์
ใช้ตะโพนใบเดียวทำเพลงได้เท่ากับทิมของละครชาตรี ๒ ใบ ด้วยเหตุนี้
เมื่อใช้ตะโพนจึงอาจจะเลิกทิมได้ทั้ง ๒ ใบ แลัวเอาระนาดเข้าแทนโดย
มีต้องเพิ่มจำนวนคน ส่วนที่เปลี่ยนฆ้องราวมาเป็นฆ้องวง คือเปลี่ยน
ฆ้องค้จึงหระเป็นฆ้องค้ดำเนิน ก็เห็นจะเป็นเพราะใช้ตะโพนให้จึงหระ
คือเห็นว่าบัฟพาทย์ทำเพลงที่ใช้ตะโพน ถึงขาดฆ้องราวก็ไม่สำคัญอันใด
แต่มีบางเพลงที่ไม่ใช้ตะโพน เมื่อทิมเพลงขึ้นนจจึงใช้ค้ดังให้จึงหระ
แทน ด้วยเหตุนี้คนตะโพนจึงเป็นคนค้บัฟพาทย์เป็นประเพณีมา ดัน
นิฐานว่าลักษณะการที่เปลี่ยนเครื่องบัฟพาทย์เดิมมาเป็นบัฟพาทย์เครื่องห้า
จะเป็นดังทำนองที่ได้อธิบายมา แต่ความคิดที่เปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้น
ในประเทศนั้น ๆ ฤๅเราได้แบบอย่างมาแต่ที่อื่นบ้าง ชัยนทรามไม่
ได้ ด้วยบัฟพาทย์พม่ามอญชวาก็มีระนาดฆ้องทำนองเดียวกับของเรา

๑. ระนาดเดิมมีแค่ ๑๕ ชัก เป็นของเดิมในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ๒ ชัก จึง
เป็น ๒๑ ชัก.

เขาเอาอย่างเราไป ฤ็เขาเอาอย่างเขามากก็อาจจะไปได้ทั้ง ๒ ด้าน

ถึงพิเคราะห์ดีโดยทางคำนวณการเดินนครราชของไทยเรา ซึ่งซึ่ง
ว่ามีพาทย์ตรชนเดิมคงใช้พาทย์อย่างตรชาตรี ซึ่งก็มีเค้าเงื่อน

อยู่มาก เพราะตรชาตรีเป็นตรนอกเดิมของเราตั้งได้อธิบายมาแล้ว

จนศรัทธาของพาทย์แบบตรแต่มีพาทย์สำหรับเดินนครลงไปจากกรุงศรี
อยุธยาด้วยกัน ค่ะเมื่อพวกชาวนครศรีธรรมราชได้แบบตรแต่มีพาทย์
ลงไปเดินกันแพร่หลายแล้ว ตรทางในกรุง ฯ จึงเปลี่ยนมาใช้มี

พาทย์เครื่องห้า เหตุไรจึงเปลี่ยนก็ดูเหมือนพอจะคิดเห็นได้ ด้วยมีเค้า
เงื่อนอยู่ที่เครื่องมีพาทย์ตรชาตรี ดูจะเป็นเครื่องขนาดย่อม ๆ เห็น

ได้ว่าเป็นของทำสำหรับให้หอบหิ้วกันไปได้ง่าย เพราะเดิมตรมักต้อง
เดินทางไปเที่ยวหางานแน่ อย่างเช่นตรโนราชาตรียังเที่ยวหางานอยู่

จนทุกวันนี้ แต่มีพาทย์เครื่องห้าเป็นเครื่องขนาดใหญ่ จะหอบหิ้ว
ไปไม่สะดวกเหมือนเครื่องมีพาทย์ตรชาตรี เพราะฉะนั้นคงเป็นเครื่อง

สำหรับการเดินที่เดินเป็นตำแหน่งแห่งที่ จึงสันนิษฐานว่าเดิมเห็นจะ
เป็นมีพาทย์โชน ฟังเอามาใช้เป็นมีพาทย์ตรเมื่อหัดตรผู้หญิงของ

หลวง แล้วตรโรงอื่นจึงเอาอย่างต่อไป เพราะเหตุที่นครที่ในกรุง ฯ
ทั้งตรหลวงและตรราษฎรจึงใช้พาทย์เครื่องห้าด้วยกันทั้งนั้น

ความที่ต่างของ คือที่ว่าตรราชของไทยเราเดิมใช้มีพาทย์
อย่างตรชาตรี แล้วจึงเอาพาทย์เครื่องห้าของโชนมาใช้แทน ยังมี

๑. ลักษณะตรโนราชาตรีที่เที่ยวหางานจะปรากฏในตอนว่าตัวบระเพ็ดลครต่อไปข้างหน้า

เค้าเงื่อนอยู่ในเพลงบัพทวิทยีกทางหนึ่ง จะนำมาแต่งไว้ด้วย คือ.

นำพาทยของละครชาตรีมีแต่ ๘ เพลง คือ

๑ เพลงโทน ตกรำชาติ (ตรงกับเพลงช้า)

๒ เพลง (เร็ว)

๓ เต็มอ

๔ เชิด

๕ โขด

๖ ดงตรง

๗ โดม

๘ เชิดฉิ่ง

๘ เพลงฉิ่ง

เพลงทั้ง ๘ ที่กล่าวมานี้ ตรงกับที่มีในแบบศรนอกศรในทั้งนั้น เห็น
ได้ว่าเป็นเพลงตำราศรเดิม ส่วนนำพาทยทั้งนั้น มีตำราของเค้า
อยู่ในหอพระสมุด ฯ ดังน.

โหมโรงเย็น ๕ เพลง

๑ ตระดำนินาค แฉ่วรำ

๒ เข้าม่าน ทำ ๖ เที้ยว (แฉ่ว) ดงดา

๓ กราวโน

๑ กระบวรเพลงของละครชาตรีในนี้ กล่าวตามกำลังของนาบสระ ละครชาตรี
ในกรุงเทพ ฯ

- ๔ เชิด
- ๕ กราวรำ

โหมโรงเช้า ๘ เพลง

- ๑ ตระตี่นิมิต แด้วรัว
- ๒ เข้าม่าน ทำ ๒ เที้ยว (แด้ว) ตงตา
- ๓ เต็มอ แด้วรัว
- ๔ เชิด
- ๕ กทม
- ๖ ชำนั้น ด้องท่อน
- ๗ กราวโหล
- ๘ ชุบ
- ๙ กราวรำ

โหมโรงกลางวัน ๓๔ เพลง

- ๑ กราวโหล
- ๒ เต็มอข้ามสมุทร แด้วรัว
- ๓ เชิด
- ๔ ชุบ แด้วตงตา
- ๕ กระบองคัน แด้วรัว
- ๖ ตะคุกรูกรัน

- ๗ ไข่เรือ แด้วรวิ
 ๘ ปตุกคันไม้ แด้วรวิ
 ๙ คุกพาทย์ แด้วรวิ
 ๑๐ พันพิราพ

๑๑ ตรีธารนิบาต

๑๒ เตียน ๒ เทียว

๑๓ เข็ด ประถม แด้วรวิ

๑๔ บาทตฤณี ปลายดงกราดวิ

นอกเรื่องใหม่โรง

ไหค์ครู ๒ เพลง

๑ ปรายเข้าคอก

๒ ตรีประคนชรพ

เรื่องตรีศ ๒๓ เพลง

๓ ตรีตระหัง

๔ ตรีเชิงกะแซง

๕ ตรีท้าวน้อย

๖ ตรีเชิงเทียน

๗ ตรีเลื้อยจับ

๘ ตรีหน้าปากคอก

๙ ตรีปลายพระดักขณ

๗. ตระมารตะม่อม

๘. ตระแรมไพร

๓๐. ตระเขินเหนือ

๓๑. ตระเขินใต้

๓๒. แผลตะ

๓๓. เหวะ

๓๔. โคมเวียน

๓๕. เขิน

๓๖. พระยาเดิน

๓๗. ต่ยาเดิน

๓๘. ต่ยาครว

๓๙. เขิดฉาน

๔๐. เขิดนอก

๔๑. กราวนอก

ดูคำรายนกเห็นได้ว่าเพลงนำพาทย์ไซ้เป็นเรื่องหนึ่งต่างหาก มากกว่านำ
พาทย์ตครหลายเท่า มีเหมือนกับนำพาทย์ตครชาตรีแต่เพลงเดิมอกับ
เขิด ๒ เพลงเท่านั้น จึงเป็นเค้าเงื่อนว่าพาทย์เครื่องห้าคงเป็นพาทย์
สำหรับไซ้ช้อยก่อน ตครเอามาใช้ต่อภายหลัง ไม่แต่ตครเท่านั้น
ถึงที่เอาพาทย์เครื่องห้าไปใช้เป็นเครื่องแห่แต่เครื่องประโคม ที่สุด
จนใช้เป็นเครื่องบรรเลงในเวลาทำการทัพศึก ดังปรากฏในเรื่องพระ

ราชวงศ์อวตาร เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี แดกรามพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
ยังเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ ทรงรักษาเมืองพิษณุโลกต่อสู้ระแควพม่า
พม่าล้อมไว้จนสิ้นเสบียงอาหาร กองทัพกรุงธนบุรีก็ไปช่วยแก้ไขไม่
ได้ จะตีหักเข้าตีออกจากที่ล้อม จึงทรงพระราชดำริห์เป็นกต
อุบาย ให้บีบพ่ายทำบนหอระโห่ให้ครึกครื้นขึ้นกว่าแต่ก่อน เพื่อจะ
ให้ข้าศึกดำใจว่าคงรักษาเมืองต่อไป ความที่ก่อกวนเป็นอุทธานต์
ว่าให้บีบพ่ายเครื่องห้าเป็นเครื่องบรรเลงในเวลาทำสงคราม ทำนอง
เดียวกับเครื่องของทหารในชนชาติ แต่ก็มีเค้าเงื่อนว่าเอาไปจากไหน
เหมือนกัน เพราะมีความปรากฏดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระเจ้า
แผ่นดินแต่ก่อนได้พระราชทานอนุญาตให้ผู้มีบัณฑิตคิดคิดโง่งมเพื่อประ
โยชน์ในการทำสงคราม เจ้านายแสนนางผู้ใหญ่ทั้งที่อยู่ในราชธานี
แต่ที่ปกครองหัวเมืองจึงมักคิดโง่งมโง่งม โง่งมที่โง่งมบีบพ่ายเครื่องห้า
ก็ดองมทนน เพราะฉนั้นบีบพ่ายเครื่องห้าจึงได้มีแพร่หลาย แล้ว
จึงเคยใช้เป็นเครื่องประโคมแต่เครื่องบรรเลงต่อไป

แต่บีบพ่ายนั้นใช้เฉพาะเครื่องห้าดังมาตั้งแต่ครั้ง กรุงเก่าจนตลอด
รัชกาลที่ ๑ รัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ พึ่งมาจับเพิ่มเติมเครื่อง
บีบพ่ายขึ้นเป็นเครื่องใหญ่คือเมื่อในรัชกาลที่ ๓ เข้าใจว่าเพราะเกิด
เด่นเสถียรบีบพ่ายเป็นเหตุขึ้นก่อน เสด็จอย่างโบราณรับอย่างเก่า
นิทาน หามตั้งบีบพ่ายไม่ พึ่งเกิดวิธีตั้งบีบพ่ายเมื่อในรัชกาลที่ ๒

ความขุ่นปรากฏอยู่ในคำไหว้ครูเสภาบทหนึ่งว่า.

“เมื่อครั้งพระจอมรินทร์แผ่นดินดับ เสด็จข้ามยังหามี่บัพทย์ไม่
มาเมื่อพระองค์ผู้ทรงไชย ก็เกิดมีขึ้นในอยุธยา”^๑

ความที่กล่าวในกลอนก็สัมพันธ์กับคำที่เล่ากันมา ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยโปรดทรงฟังเสภา ได้ทรงพระราชนิพนธ์เสภา
ก็หลายตอน คือตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างแล้วเข้าห้องนางแก้วกิริยา
ซึ่งชอบรับชอบฟังกันมาจนทุกวันนี้เป็นต้น คงโปรดให้คนขับเสภาร้อง
ดำเนินบัพทย์เหมือนท่านองมหาราช จึงเกิดมีเสภาดังบัพทย์ขึ้นแต่
มา แต่กล่าวกันว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๒ บัพทย์แม่ที่รับเสภาก็ยัง
ใช้เครื่องห้า เป็นแต่ใช้ต้องนำแทนตะโพน ต่อถึงรัชกาลที่ ๓ เห็นจะ
เป็นเพราะเห็นเสภาดังบัพทย์กันแพร่หลาย จึงได้มีผู้คิดเครื่องบัพทย์
เพิ่มเติมขึ้น แต่จะขอของเรื่องทว่าด้วยเพิ่มเติมเครื่องบัพทย์ไว้พรรณา
ข้างน่าต่อไป จะอธิบายด้วยบัพทย์เครื่องห้าซึ่งแต่ครั้งแต่ให้หมด
กระบวนก่อน

ลักษณะที่ควรเล่นกับบัพทย์นั้นเป็น ๒ กระบวน คือใช้ร้องเป็น
หลักกระบวนหนึ่ง ใช้บัพทย์เป็นหลักกระบวน ๓ จะพรรณากะบวน
ที่ใช้ร้องเป็นหลักก่อน ลักษณะที่ร้องละครเป็น ๓ จังหวะ คือ จังหวะ
ช้า จังหวะกลาง และจังหวะเร็ว ส่วนจังหวะช้านั้น คือ—

๑. บทหลังนี้ผู้ทำไว้บอกว่า “ก็เกิดคนดีในอยุธยา” เห็นว่าผิด ด้วยความไม่
รับกับคำต้น.

๑) ร้องข้าวถูกับไม้ไผ่ปาทย์ เรียกเป็นคำมีญ่าว่า “ร้องข้าว”
ในกระบวนร้องอย่างหนึ่งมีตำนานอีกหลายเพลง ที่เรียกว่า “ข้าวอ่าน
สาร” “ยาน” แต่ “ชมตลาด” เป็นต้น

๒) ร้องข้าวเข้ากับ เรียกว่า “ข้าว” “โอ” แต่โอชาตรี เป็นต้น

๓) ร้องข้าวเข้ากับโทน เช่นร้อง “ตงตง” แต่ “ชมตง”
เป็นต้น” กระบวนร้องข้าวใช้ร้องแต่บางบทซึ่งจะให้เห็นเป็นบทสำคัญ

กล่าวกันว่าแต่เดิมเป็นแต่ร้องเข้ากับเข้ากับโทน ดังบอกไว้ข้างหน้า
บท หาใครรับปาทย์ทั้งวงไม่ ถึงครทศวงเมื่อรัชกาลที่ ๒ ก็ว่าไม่มีใคร
โปรดให้ร้องรับปาทย์ทั้งวง เห็นจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริให้เห็นว่า
พาให้ตครรำเย็นเยื่อไป การที่ตครร้องรับปาทย์ทั้งวง ว่ามักเกิดขึ้น
ใหม่ในสมัยเมื่อต้นปาทย์กัน มาถึงยุคขึ้นขึ้นคือในรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕
กล่าวกันมาดังนี้

ตครร้องจังหวะกลางนั้น คือ “ร้องร้าย” มีแต่ถูกคู่กับ ไม่ทำป
ปาทย์ ใช้ร้องพนเรื่องตคร เพราะฉนั้นตครจึงร้องร้ายมากกว่าอย่างอื่น

ตครร้องจังหวะเร็วนี้ พวกตครชาตรีเรียกว่า “ร้องตบ” พวก
ตครในกรุง ฯ เรียกว่า “ร้องตบไท” เห็นจะมาแต่คำว่า “ศัพท”
ด้วยกัน มีแต่ถูกคู่กับไม่ทำปาทย์เหมือนกับร้องร้าย.แต่จังหวะเร็ว ใช้
แต่เฉพาะเมื่อตครทำบทกรัน เช่นเวลาได้กันเป็นต้น

ส่วนกระบวนตครที่ใช้ปาทย์เป็นหลักนั้น ทำใหม่ร้องอย่าง ๑

๑ ร้องชมตงรับปาทย์ เป็นของเจ้าพระยาเทวศรวงศ์วิวัฒน์ขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕

ทำเพลงรำอย่าง ๓

โหมโรง คือทำมีพาทย์บรรเลงใน เวลา ตคร แต่งตัว ก่อนจะ เล่น
เป็นการบอกให้มหาชนทราบว่าจะมีตคร การโหมโรงของตครชาติ
ใช้เพลงตามแบบเก่า ทำแต่ “เพลงซัด” เพลง ๑ “เชิด” เพลง ๑
กับ “เพลง” เพลง ๓ รวม ๓ เพลงเท่านั้น แต่โหมโรงตครนอก
แสดงครในอย่างในกรุง ฯ มีพาทย์ทำเพลงเรื่องยืดยาวตามแบบโหมโรง
โชน อย่างเช่นแสดงมาแล้ว เป็นแต่แก้ไขบ้างเล็กน้อย เห็นได้ชัด
ว่ามีพาทย์เขานำพาทย์โชนมาใช้ เป็นเค้าเงื่อนไขอย่าง ๑ ในข้อที่ว่า
ตครในแต่มีพาทย์เครื่องห้ามาแต่โชน ดังได้อธิบายมา อนึ่งเมื่อเวลา
ตครเด็กมีพาทย์ยังทำดาโรงอีกอย่าง ๑ เป็นคู่กับโหมโรง แต่ทำ
เพลงกราวรำเพลงเดียวเพราะเป็นเวลาเด็ก ประเดียนคนก็กดับหมด

ที่มีพาทย์ทำเพลงรำของตครนั้น ก็ใช้จังหวะซ้ำ ถดาง แต่เร็วเป็น
๓ อย่าง คล้ายกับจังหวะที่ตครร้อง ใช้มีพาทย์ทำแต่โดยดำนังอย่าง ๑
ใช้ร้องช่วยมีพาทย์ด้วยอีกอย่าง ๑ เป็น ๒. กระบวรต่างกัน

ที่มีพาทย์ทำโดยดำนังนั้น เช่น รำเด่มอ รำกตม รำเชิด เป็นต้น
ที่มีร้องช่วยมีพาทย์นั้น คือ เมื่อตครรำเพลงซ้ำ เพลงเร็ว
แต่เชิดนี้

เพลงซ้ำ ตะโพนทำจังหวะ ตีะ โจ่ง ตีะ ถึง โจ่ง ถึง ร้องบท
“เย็นย่า จะทำอยู่แล้วจงรอนรอน” แด “นุ้ยนาย” เป็นต้น

เพลงเร็ว ตะโพนทำจังหวะ ตีะ ถึง ถึง ร้องบท “รักเจ้าสาว

คำขอ” ๗ “แม่ศรีเอย” เป็นต้น

เข็ดฉิ่ง คฉิ่งเป็นจังหวะเร็ว (ไม่ใช่ตะโพน) ร้องบท “หิ้งหิ้ง
ไต่ย่นเตี้ยฉิ่งก็จับใจ” เป็นต้น

ลักษณะเครื่องช่วยเพลงรำทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวมานี้ เมื่อพิเคราะห์ดู
ก็ดูเหมือนจะเห็นเค้าเงื่อนในทางตำนานว่า จะเป็นประเพณีเก่าแก่แต่
เมื่อตรียัมปวายยุคครุฑราชศรี ซึ่งบ่งชี้ด้วยอาจจะทำเป็นตำนานได้
เพราะเพลงชาเพลงเร็วแต่เข็ดฉิ่ง ๓ เพลงนี้ ปี่พาทย์ต้องทำอยู่นาน
ตรียัมปวายจะรำจบกระบวน ในระหว่างนั้นท่านองจะเห็นหนักแรงคนปี่นัก
จึงคิดให้ร้องตำนานช่วยปี่พาทย์ เพราะฉนั้นบทที่ใช้ร้องความจึงไม่เข้า
กับเรื่อง เต็มออกอย่างว่านักบวชไร้ได้ร้องไป พอให้เป็นตำนานชวนตร
รำแต่ก็ใช้ได้

แต่จะว่าด้วยเรื่องเพิ่มเติมเครื่องปี่พาทย์ต่อไป ปี่พาทย์เครื่อง
ห้าของเดิมมี (ใน) ๓ ระนาด (เอก) ๑ มโหรี (ใหญ่) ๓
ตะโพน ๓ กลอง ๓ รวม ๕ สิ่ง มีฉิ่งอีกสิ่ง ๑ ซึ่งเข้าใจว่าใช้สำหรับให้
จังหวะผลักดันกับตะโพน จะเป็นเครื่องประกอบมาแต่ชั้นเดิม ส่วน
เครื่องที่เพิ่มเติมขึ้นใหม่นั้น มีดังได้ยว่าจะเพิ่มมาก่อนรัชกาลที่ ๓ อยู่
๓ สิ่ง คือ กลองแขกคู่ ๑ เห็นจะเพิ่มตั้งแต่ต้นนครเรื่องอิเหนาแต่ครั้ง
กรุงเก่ามา สำหรับแต่เวลารำอย่างแขก เช่นรำกฤษเปนนัน (แต่จึง
เคยเขาไปทำกระบี่กระบอง) กลองปี่พาทย์เดิมก็ไม่ได้ยว (อย่าง
เช่นใช้ในปี่พาทย์เครื่องห้า) เดิมกลองชั้นเป็น ๒ ไม่นับอีกสิ่ง ๑ ต้องนำ

สำหรับคนถนัดกับตะโพน (ในเวตาเพลงไม่ใช่ถนัด) ปีตั้ง ๓
เครื่อง ๓ ตั้งทักถ้าวานเห็นจะเค็มเข้าในเครื่องบีพาทย์มาก่อน เครื่อง
บีพาทย์ทักถ้าวานมาว่าเค็มขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น คือ ปีนอกเค็ม
สำหรับเงินหนึ่ง เอามาเค็มขึ้นเป็นคู่กับปีใน ๓ ระนาดทุ้ม คิดขึ้นเป็น
คู่กับระนาดเอก ๓ ซี่งวงเล็ก คิดขึ้นเป็นคู่กับซี่งวงใหญ่ ๑ เห็น
จะเพิ่มฉาบขึ้นเป็นเครื่องประกอบคู่กับฉิ่งในสมัยนั้น บีพาทย์ชนิดนี้เรียก
ว่า “บีพาทย์เครื่องคู่” เพราะเครื่องเป็นคู่ ๆ กันดังได้อธิบายมา
บีพาทย์เครื่องคู่ในชั้นแรกมีขึ้น มีแต่ของเจ้านายแลขุนนางผู้ใหญ่ ใช้
เล่นแต่เสภาเพราะจะฟังน่าเสียงบีพาทย์เป็นสำคัญ ถ้าจะมีใช้เล่นดนตรี
บ้างก็เห็นจะน้อยโรง บีพาทย์ชนิดนี้ครั้นเล่นกันโดยมากนั้น ยังคง
ใช้เครื่องห้าอย่างเดิมจนรัชกาลที่ ๔

ถึงรัชกาลที่ ๔ เล่นบีพาทย์กันชุกชุมขึ้นกว่าแต่ก่อน มีบีพาทย์
เครื่องคู่แพร่หลาย แคว้นที่เล่นอย่างทรงรัชกาลที่ ๒ คือที่เล่นเสภา
ตั้งบีพาทย์นั้นกลับเป็นเล่นบีพาทย์รับเสภา เพราะเขาบีพาทย์เป็นหลัก
เสภากลายไปเป็นแต่เครื่องประกอบ ในชนนเกิดเครื่องบีพาทย์ขึ้นใหม่

๑ บีพาทย์เครื่องห้านั้นเดิมก็เห็นจะเรียกแต่ว่าบีพาทย์ ครั้นเกิดบีพาทย์เครื่องคู่จึง
เรียกบีพาทย์ที่มีอยู่ก่อนว่าบีพาทย์เครื่องห้า แลบีพาทย์เครื่องคู่ นั้น เดิมก็เห็นจะเรียก
ว่าบีพาทย์เครื่องใหญ่ ครั้นมีบีพาทย์เครื่องใหญ่ขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง
ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า จึงเรียกบีพาทย์เครื่องใหญ่เดิมตลอดเป็นบีพาทย์เครื่องคู่
สันนิฐานว่าจะเป็นมาดังนี้.

อีก ๒ อย่าง คือระนาททองอย่าง ๓ กับระนาทเหล็กอย่าง ๑ มีพาทย์
ที่มีระนาทครบ ๔ รวงเรียกกันว่า “มีพาทย์เครื่องใหญ่”^๑ มีปรากฏ
อยู่ในหมายรับสั่งครั้งกรุงศรีอยุธยาเมื่อมีชาติ พ. ศ. ๒๓๕๗ ว่า:—

ให้หมื่นไฉน (โพธารักษ์) จัดมีพาทย์สำหรับ ๑ “ให้เครื่อง
ครบวงอย่าให้เอาพาทย์ตามธรรมเนียมมาทำ” คือหมายสั่งให้จัด
มีพาทย์เครื่องคู่ไปทำ แลกล่าวความต่อไปในหมายนั้นว่า “ให้ท่าน
พระยามนตรีศรีวิวงค์จัดมีพาทย์สำหรับใหญ่สำหรับ ๑” มาทำด้วย ความ
ตอนหลังนี้หมายว่าพาทย์เครื่องใหญ่ระนาท ๔ รวง เห็นได้ว่าเป็นของ
สมัยนั้นในเวลานั้น แม้ของหลวงก็ยังไม่มี แต่ต่อมาพาทย์ก็กลายเป็น
เป็นเครื่องใหญ่ขึ้นตามกันอีกชั้น ๑ มีพาทย์เครื่องคู่ก็ใช้เล่นดรามมาก
ขึ้น คงใช้พาทย์เครื่องห้าแต่ครั้งนอกที่เล่นงานปลัดในงานเหมา กับ
มีพาทย์หลวงวงหมื่นไฉน ที่ทำประโยชน์ในการหลวงเท่านั้น

การเล่นมีพาทย์เครื่องใหญ่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ชุกชุมเพียงใด จะ
เห็นได้ในจำนวนวงมีพาทย์ ซึ่งปรากฏในหมายรับสั่งครั้งโปรดฯ ให้
ขอแรงมาทำดมโกชพระแก้วมรกต เมื่อเดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีมะโรง
พ. ศ. ๒๓๕๘ คือ:—

มีพาทย์ผู้ชาย ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วง ๑

๑ ระนาทเหล็กกับระนาททองนี้ กล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงริเริ่มอย่าง ๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงริเริ่มอย่าง ๑ แต่ความจริงจะเป็น
อย่างไรหาทราบแน่ไม.

ปัปาทยผู้ชาย	ของกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของกรมท้าววงเทเวศร์วชิรินทร	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของกรมขุนสัตว์รพคิตปรีชา	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของกรมท้าววงวงศ์ราชสถิต	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของสมเด็จพระเจ้าพามหามาตา	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของกรมหมื่นราชต์หิกรม	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของพระยาเพชรพิไชย	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม)	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของเจ้าหมื่นดรรเพชภักดี (เพ็ง)	วง ๓
ปัปาทยผู้ชาย	ของพระประดิษฐไพเราะ (มีแขก)	วง ๓
ปัปาทยผู้หญิง	ของกรมหมื่นวรจักรธรรนาถ	วง ๓
ปัปาทยผู้หญิง	ของกรมหมื่นมหิศวศิกวิไล	วง ๓
ปัปาทยผู้หญิง	ของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ	วง ๓
ปัปาทยผู้หญิง	ของเจ้าพระยารัตนวงษ์ ๑ (ชำ)	วง ๓

แป้นปัปาทยผู้ชาย ๓๒ วง ปัปาทยผู้หญิง ๔ วง รวม ๓๖ วงด้วยกัน
 ปัปาทย ๓๖ วงนี้ มีค่าเงินเต็มได้ว่าเป็นปัปาทยเครื่องใหญ่สำหรับ
 ทำรับเสภาทงนน เพราะชาติปัปาทยของกรมพระพิทักษเทเวศร์ แต่
 ปัปาทยผู้ชายของกรมหมื่นมหิศว ๑ ทั้งปัปาทยของเจ้าพระยาตรี-
 สุริยวงศ์ ซึ่งทำนองจะเป็นแต่ปัปาทยเครื่องห้า ฤๅเครื่องคู่สำหรับ

ใช้เดินดูครอย่างเดียวจึงมิได้เกณฑ์

การส่งโฆษพระแก้วมรกตครั้งนั้น นอกจากมีพาทย์ยังเกณฑ์
มโหรีแต่ศักรดาเข้ามาเดินด้วย มีบานูรัจำนวนคงปรากฏในหมาย
รับดังดังนี้:—

มโหรีผู้หญิง ของพระยาเพชรพิไชย วง ๓

มโหรีผู้หญิง ของพระยาพิชัยโกโคสวรชัย วง ๓

ศักรดาผู้ชาย ของกรมหมื่นภูมิจักราชฤทธิ์ไทย วง ๓

ศักรดาผู้ชาย ของพระองค์เจ้าสิงหราช (กรมหลวงบดินทร) วง ๓

ศักรดาผู้ชาย ของพระองค์เจ้าสมพูนท (กรมขุนเจริณ) วง ๓

ศักรดาผู้ชาย ของหม่อมเจ้าพนม (ในกรมหลวงเทเวศร์) วง ๓

ศักรดาผู้หญิง ของพระธรรพาภร วง ๓

ศักรดาผู้หญิง ของหลวงรัตนดัมภ์ วง ๓

ศักรดาผู้หญิง ของเตมียนตราภรณ์นางจันทา วง ๓

ศักรดาผู้หญิง ของนายเตียงมหาเด็ก (ภายหลังเป็นจันทรราช

นาคา) วง ๓

มีรายการในหมายรับสั่งว่า บรรดาบีพาทย์ให้มีแต่ทุกวง แด
ให้บีพาทย์ มโหรี ศักรดา ผู้หญิงอยู่ (ที่พระระเบียง) ในม่านช้าง
ด้านใต้พระอุโบสถ บีพาทย์ มโหรี แต่ศักรดาผู้ชาย ให้ตั้งราย
กัน (ที่พระระเบียง) ทางด้านเหนือแต่ด้านตะวันออกออกตามฤดูกาลที่
เขียนไว้ตามห้อง ให้แต่งตัวนุ่งห่มพวกบีพาทย์มโหรีแต่ศักรดาประกวด

ประชัน แต่ให้เจ้าของจัดเป็นโต๊ะบูชาตั้งนำวงบีฬาทย์ มโหรี แต่
ศักรวาของคนด้วย กำหนดให้ทำแต่เพลงพดคำไปจนถึงตั้งขึ้นจึง
เลิก ดังนี้

การเกณฑ์ครั้งตกต่ำนี้ เชื่อได้ว่าเกณฑ์หมดจำนวน ทั้ง
บีฬาทย์เครื่องใหญ่ มโหรี แต่ศักรวา ของเจ้านายและขุนนางบรรดา
มีอยู่ในกรุง ฯ ในสมัยนั้น เมื่อพิเคราะห์ดูก็เห็นได้ว่า การเล่น
มโหรีอย่างโบราณร้องรอยดงมาก เหลืออยู่แค่ ๒ วง เพราะเปลี่ยน
มานิยมเล่นดนตรีผู้หญิงแต่บีฬาทย์รับเสภาเสียโดยมาก จนถึงหัดผู้หญิง
ให้ทำบีฬาทย์แทนมโหรีอย่างเก่าก็มี ความนิยมที่แปรไปเป็นเล่นบีฬาทย์
เช่นกต่ำวามัน ก็มีผลต่อไปถึงละคร คือที่เกิดชอบร้องต่ำวามัน ๆ
รับบีฬาทย์ในเวลาดวงไชยทนต์ มีมาขึ้นแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา
ตลอดจนรัชกาลที่ ๕ จนถึงเจ้าพระยาบวรวิศนราชมานิต ให้ร้องต่ำ
๓ ชั้นให้ละครของท่านรำ แต่เห็นว่ามีโรงเดียวเท่านั้น

ยังมีเครื่องบีฬาทย์ ที่เกิดเพิ่มเติมขึ้นนอกจากที่ได้กล่าวอีกหลาย
อย่าง . เป็นต้นว่ากลองหนังชั้นเดิมก็ใช้แค่ ๒ ใบ ภายหลังเดิมขึ้นเป็น
ต่ำรับตะ ๓ ใบ ๔ ใบ เข้าใจว่าเป็นของเดิมขึ้นเมื่อละครใช้บีฬาทย์เครื่อง
ใหญ่ ยังกลองฝรั่ง ซึ่งมักเรียกกันมาแต่ก่อนว่า “กลอง (อะ) เมริกกัน”
ก็เป็นของเดิมขึ้นเมื่อละครเล่นเรื่องพระอภัยมณี เพราะเหตุที่ทำเพลง
ฝรั่ง บีฬาทย์เล่นดนตรีเพิ่มเครื่องมากขึ้นโดยลำดับดังแสดงมา

ละครครั้งรัชกาลที่ ๕ ใช้บีฬาทย์เครื่องใหญ่เป็นพื้น คอตตรโรง

เด็ก ๆ ฤๅดครบ้านนอกจึงใช้เครื่องคู่ ที่จะใช้เครื่องห้าหาใครมีไม่
 ส่วนมีพาทย์เบญจดุริยางค์อย่างดังเดิมยังใช้แต่ดครโนราชาครกับ
 หึงคดงอยู่จนทุกวันนี้ ว่าด้วยเรื่องมีพาทย์ที่เด่นดครจบเนื้อความ
 เพียงเท่านี้

ว่าด้วยประเพณีเล่นดครรำ

การพ้องรำเป็นหลักของวิชาดคร (รำ) เพราะฉะนั้นผู้เป็นครูบา
 อาจารย์แต่ก่อนจึงคิดแบบรำเป็นทำต่าง ๆ ดังข้อบัญญัติไว้ให้เรียก
 เป็นตำรา แล้วคิดร้อยกรองทำทำต่าง ๆ นั้นเข้ากระบวนสำหรับรำเข้า
 กับเพลงมีพาทย์ เรียกว่า “รำเพลง” อย่าง ๑ อีกอย่าง ๑ สำหรับ
 รำเข้ากับบทร้อง เรียกว่า “รำขับบท” บรรดาผู้ที่ฝึกหัดเล่นดคร
 มักหัดตั้งแต่ยังเด็ก ครูให้หัดรำเพลงก่อน แล้วจึงให้หัดรำขับบท
 เมื่อรำได้แล้วครูจึง “ครอบ” ให้ คืออนุญาตให้เล่นดคร แต่นั้น
 ไปจึงนับว่าเป็นดคร การขึ้นเป็นประเพณีดังเดิม ยังมีเค้ามูลเหมือน
 กันทั้งดครโนราชาครที่มณฑลนครศรีธรรมราช แดกดครนอกดครใน
 ที่ในกรุงเทพฯ นี้ แต่กระบวนการเล่นหัดแล้ววิชาของดครโนราชาคร
 แดกดครนอกดครในผิดกันในเรื่องคำคำอยู่หลายอย่าง จะต้องอธิบาย
 แยกกันที่ละอย่างจึงจะได้ความชัดเจน

ประเพณีละครโนราชาตรี

การฝึกหัดละครโนราชาตรี^๑ หัดรำเพลงแต่ ๑๒ ท่า ตามคำรา
ของขุนศรีราชาที่เป็นครูเดิม (ดังกล่าวมาในตอนว่าด้วยละครนอก)
ท่ารำ ๑๒ ท่านี้ คือ:—

- ที่ ๑ ท่าแม่ถาย (กนก)
- ที่ ๒ ท่าราหูจับจันทร์ (ท่าเขาควางก็เรียก)
- ที่ ๓ ท่ากนิร (รำ)
- ที่ ๔ ท่าจับกระบี่
- ที่ ๕ ท่าตงนก (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่าท่าหงษ์ดำในคำ
กลอน)
- ที่ ๖ ท่าฉกนกน้อย (เข้าใจว่าตรงกับที่เรียกว่าท่าช้างประดานงา
ในคำกลอน)
- ที่ ๗ ท่าผาตา
- ที่ ๘ ท่าบัวตูม
- ที่ ๙ ท่าบัวบาน
- ที่ ๑๐ ท่าบัวคด

๑ ประเพณีละครโนราชาตรีที่ยังมีมาต่อไปนี้ กล่าวตามคำชี้แจงของนายจ้งกักดี (ขาว)
เป็นพื้น นายจ้งกักดีเคยเล่นละครโนราชาตรีอยู่ที่เมืองตรังค์เมื่อก่อนเข้ามารับราชการใน
กรุงเทพฯ ๑

ที่ ๑๑ ทำบัวแย้ม

ที่ ๑๒ ทำแมลงมุกไชย

ทำรำ ๑๒ ทำทักถั่วมาน เรียกรวมกันว่า “เพลงครู” ยัง
มักตอนคำรำรำของพวก ดคร ในราชคร ในมณฑนครคีรีธรรมราชอีก
ความหนึ่งว่า:—

๑ ตอนเยยตอนรำ

ปลดปลงลงมา

วาดไว้ปลายอก

ขีดตั้งขึ้นเพียงหน้า

ปลดปลงลงมาได้

นี้เรียกรูปวาด

ทำนองเรียน

ทำนองเรียน

ทำนองกราย

ยกขึ้นตั้งตัก

ครูชื่อนานาคได้

ทำท่าหมุนมาน

รำท่าเทว

ทำนางมีตรี

ทำพระคาบศ

ครูให้รำรำแต่บ่า

แล้วให้รำรำเพียงอก

เรียกแม่ตายกนกผาตา

เรียกช่อระย้าดอกไม้

ครูให้รำรำโคมเวียน

ใจจงให้เหมือนรูปเขียน

ทำชาวตะเคียนพาดศาล

พระพุทธรูปเจ้าท่านห้ามมาร

พระรามเรือข้ามสมุทร

เป็นท่าพระยาครูร่อนมา

ร่อนกตัมไปโนเวหา

เหาะทยานไปผาแดงงา

ดาร์ถิม่าชักรด

จรดหว่างเขาองกฏ

ดีดาจะเข้าอาศรม

ต้นมปราสาท
ท่านเอวอดม

วาดไว้เป็นรูปพรหม
เรียกพระนารายณ์ว่าศร

(ผู้บอกให้จำได้แต่เท่านั้น)

พิเคราะห์ดูข้อทำรำต่าง ๆ ที่เรียกในกลอนนี้ เข้าใจว่าจะมีผู้
คิดตำราขึ้นสำหรับหัดครโนราชาครในชั้นหลัง มิใช่ตัวคนตำราจึง
ไม่ใช่กันทั่วไปเหมือนอย่าง ๓๒ ทำที่กลอนมาก่อน

การฝึกหัดครโนราชาคร เมื่อหัดรำเพลงครได้แล้ว ครจึง
สอนให้ท่องบท เพราะครโนราชาครยังใช้ร้องกลอนสด (เหมือน
อย่างเล่นเพลงฤทธิเก) ไม่มีหนังสือช่วยท่องอย่างครในกรุงเทพฯ แล้ว
สอนให้ร้องแต่รำทำบทไปจนพอทำได้ ผู้ที่เป็นครูหัดจึงพาไปให้ครู
ใหญ่ครอบ เรียกว่า "เจ้าคร" อันดัสนครครอบครโนราชาครนั้น
จะนิมนต์พระสงฆ์สวดมนต์จนเช้าด้วยฤกษ์ไม่ได้แต่ใจไม่จำเป็น การ
ที่ทำพิธีครูใหญ่เอาเทริดแขวนไว้ที่กลางโรงพิธี ครงได้เทริดนั้นตั้งขึ้น
ตำราลายสืบสอนนักเรียนครว่าแต่งหนึ่งเดือนไว้บนกันชน ดัสนครที่จะ
ครอบ ครูใหญ่ให้เด็กขึ้นนั่งบนกันชนแล้วปลดเอาเทริดลงมาครอบศีรษะ
ให้ แล้วให้เด็กลุกขึ้นรำเพลงครเข้ากับมีพาทย์จันจบเพลง แล้วเอา
เทริดกลับไปแขวนไว้อย่างเดิม ทำอย่างนั้นหัดจนไปจนหมดตัวผู้ที่จะ
เป็นครก็เป็นผู้วิเศษครอบ ส่วนตัวจำอดมนเป็นแต่ครูเอาหน้ากาก
ได้ให้แทนครอบด้วยเทริดไม่ต้องรำ เพราะตัวจำอดมนมักเกิดแต่พวก
มีพาทย์ฤกษ์ถูกคู่ที่ขอบเด่นเป็นจำอดม เคยเห็นเด่นนครขึ้นเข้าก็เคยเป็น

ตัวบุตรไป ไม่ได้ให้ตัวมาแต่เดิม

ลักษณะการเดินศรในราชาศรีนั้น ศรโรงหนึ่งต้องมีคน ๑๔ คนเป็นอย่างน้อย คือ ตัวศร (เป็นผู้คุมศรไม่ต้องเดินเอง) คน ๑ ตัวนายโรง (คือยืนเครื่อง บางทีก็เป็นศรด้วย) คน ๑ ตัวนาง (คือเด็กผู้ชายหิ้วจุกทำบทนาง) คน ๑ จำอวด (เรียกว่าพราหมตามเรื่อง มโนห์รา) คน ๑ รวมตัวศร ๓ คน คนตีแกระ (คือตูกู้ตักรับ) ๕ คน บัฟพาทย์ คนเป่าบั (เป็นนายวง) คน ๑ คนตีทับ ๒ คน คนตีกลอง คน ๑ คนตีฆ้องคู่คน ๑ รวมพวกบัฟพาทย์ ๕ คน รวมเบ็ดเสร็จเป็น ๑๔ คนด้วยกัน ใครจะหาศรไปเดินกลางวันก็ได้ถ้าเดินกลางคืนก็ได้ ถ้าเดินกลางวัน ถึงโรงราวเวลา ๑๐ นาฬิกาก่อนเที่ยง ไปเด็กราว เวลาบ่าย ๔ นาฬิกา ถ้าเดินกลางคืนถึงโรงราวเวลา ๘ นาฬิกา เด็ก เวลาเที่ยงคืน เรียกค่าธรรมเนียมเดินกลางคืนเท่ากับเดินกลางวันอีก วันหนึ่ง

อัตราค่าธรรมเนียมที่ศรในราชาศรีเรียกจากผู้หานั้น แต่เดิม เดินวันหนึ่งเรียกเงินโรง ๒ บาท กับเงินค่ากำหนดเบิกโรง ๕๐ สตางค์ แตนอกจากเรียกเงินเจ้าของงานยังต้องเลี้ยงอาหารด้วย ๒ เวลา แตน ยังต้องให้ยืมผ้าใหม่สำหรับตัวนายโรงกับตัวนางหุ้มคนตะมึน แต่เมื่อ เสร็จงานต้องผาคืนให้เจ้าของ

ข้อที่ว่าต้องให้ยืมผาหุ้มข้าพเจ้าได้เคยพบเอง ครั้งหนึ่งข้าพเจ้าดวง หารศรในราชาศรีมาเดินให้ข้าพเจ้าอยู่ที่เมืองสงขลา ได้ยินศรโหมโรง

อยู่ช้านานผิดสังเกต จึงให้ไปถามว่าเมื่อไรจะงโรง ได้ความว่า
 ยังไม่ได้ผ้าห่มจึงยังเดินไม่ได้ แต่เรื่องยืมผ้าห่มนั้นเห็นจะเป็นประเด็น
 ที่เกิดขึ้นในมณฑลนครศรีธรรมราชเอง มิใช่ประเด็นที่ขุนศรีท้าวพา
 ดงไปจากกรุงศรีอยุธยา น่าจะเป็นเพราะเหตุที่พวกกตกรโนราชาตรี
 ในมณฑลนครศรีธรรมราชต้องเที่ยวหางานเดินดกร บางที่ดงเคร็จ
 เคร็จไปต่างบ้านต่างเมืองไกล ๆ ผ้าที่ห่มติดตัวไปไม่คุ้มประกอบ เวลา
 จะเดินดกรเจ้างานเห็นได้ใครกรำคาญตา ให้ยืมผ้าใหม่ห่มจึงเคยเป็น
 ธรรมเนียมมา

ลักษณะที่พวกกตกรโนราชาตรีเที่ยวหางานนั้น ถ้าอยู่บ้านไม่มีใคร
 มีใครหาไปเดิน ก็พากันขนเครื่องดนตรีแต่เครื่องเป่าพาทย์เดินทางไป
 เที่ยวหางาน ไปถึงหมู่บ้านแห่งใดในระหว่างทางคาดว่าจะหางานได้ ก็ตั้ง
 กตกรขึ้นเป็นสำคัญ ให้พวกชาวบ้านรู้ว่าพวกกตกรมาถึง ถ้าใครได้
 บตบานไว้จะแก้สินบดกดี ถ้าจะมีกรรมการก็ดี ก็มาว่าหาตุกรไปเดิน
 ถ้าหากไม่มีใครหาเดินงาน พวกกตกรก็คิดอ่านว่ากล่าวกับชาวบ้าน
 เพียงให้เขาไปตลาดอาหารกินอิ่มหน้าแถวเดินดกรให้ดูวัน ๓ แล้วก็เดิน
 ทางต่อไป วิธีเดินทางอย่างว่ามานั้นเห็นจะเป็นวิธีของพวกกตกรแต่
 โบราณ เหมือนกับวิธีที่แบ่งผลประโยชน์กันในพวกกตกรโนราชาตรี
 คือได้เงินโรงมาเท่าใด ได้แก่ตัวนายโรง ๓ ส่วน ได้แก่ตัวนางแตรตัว
 จำวุดคนละ ๒ ส่วน นอกจากนั้นได้คนละส่วน ๑ ตัวครูได้ค่ากำหนด
 เป็นประเด็นเหมือนกันดังนั้นทั่วไป

ยังมีประเพณีของนครโนราชาตรีที่เป็นการแปลกอีกอย่าง ๓ เกิด
แต่กตัญญูกระทำร้ายด้วยวิทยาคม มักใช้เสกเป่าแค้นเครื่องป้องกัน
ต่าง ๆ เป็นคั่นว่ามีด้ายมงคลดอมเทริดที่ได้คี่ซะ แด่บางที่ก็ใช้ผ้า
ประเจียดห้อยมาเวลาที่ออกโรงเด่นนคร เป็นอย่างนั้นจนกระทั่งถึง
พวกแขกมลายูที่เอาอย่างนครโนราชาตรีไปเด่นเป็นนครแขก ก็เอา
เดชนันต์ของไทยไปใช้ด้วย คงเป็นประเพณีมาเก่าแก่แต่ครั้งกรุงเก่า
เห็นจะเป็นเพราะเหตุ^๕เองพวกนครนอกที่เด่นในกรุงเทพ ฯ จึงมักเข้า
ใจกันว่า พวกนครโนราชาตรีนั้นใช้วิทยาคม ทำได้ทั้งให้คนดู
หลงรัก แด่ให้ศัตรูที่เด่นประชันมีอันเป็นไปต่าง ๆ ไม่มีใครจะใคร่
กล้าเด่นประชันกับนครราชาตรีด้วยเกรงวิทยาคม แด่จึงเคยเกิดเข้าใจ
กันจนตายไปว่า ถ้าจะเด่นนครแก่ต้นบดให้คี่คี่ลี้ชี่แล้วต้องเด่นนคร
ราชาตรี นครราชาตรีจึงเป็นกรุงเด่นสำหรับแก้คี่คี่ลี้ชี่อยู่ในกรุงเทพ ฯ จน
ทุกวันนี้ .

นครโนราชาตรีที่เด่นในกรุงเทพ ฯ นี้ เห็นจะแรกเมื่อครั้งกรุง
ธนบุรี ด้วยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองนครศรีธรรมราช อดิศริ
ชาวนคร ฯ เข้ามาเป็นอันมาก ถึงรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์จึง
ปรากฏว่ามีนครราชาตรีเด่นในงานมหรสพที่ในกรุงเทพ ฯ ดังกล่าวไว้
ในโคลงกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ทรงแต่งเรื่องพระบรมศพสมเด็จพระปฐม
บรมมหาชนก ฯ ว่า:—

๑ ชาคริตดุบคุมทั้ง
 ำดับัดัดัดะเอวโอน
 คนกรับรับขยันโยน
 ร้องเรอรรดเด่นแก่

กตองโทน
 อ่อนแปด
 เตียงเย็น
 ห่อขุยมยาโรย ฯ

แต่ดครชาคริตเด่นอยู่^{๕๕}ในกรุงเทพ ฯ ทุกวัน^{๕๕} เป็นเช็ดถ่ายพวงชาว
 เมืองพัทลุง ซึ่งอพยพเข้ามาเมื่อในรัชกาลที่ ๓ อีกคราว ๓

ประเพณีเด่นดครชาคริตกล่าวมาว่าตามประเพณีเดิม แต่เดิวน^{๕๕}
 หาเหมือนแต่ก่อนไม่ ด้วยบ้านเมืองบริบูรณ์ขึ้น การเด่นก็เปลี่ยน
 แปลงไปตามความเจริญของบ้านเมือง เป็นค่นว่าดครโนราชาคริต^{๕๕}
 เด่นในมณฑลนครคีรีธรรมราชทุกวันนี้ มีดวดครมากขึ้น ไม่เด่น
 แต่ ๓ คนเหมือนแต่ก่อน เงินโรงซึ่งเคยเรียกวันละ ๒ บาท เดิวน^{๕๕}
 ก็เรียกเป็นวันละ ๘ บาท ๑๐ บาท ส่วนดครชาคริตเด่นในกรุงเทพ ฯ
 ทุกวันนักทั้งแบบอย่างดครโนรา มาเด่นเป็นอย่างดครนอกเดี่ยเป็น
 พน ยังรู้ว่าเป็นดครชาคริตแต่ด้วยเครื่องบัพพาทย์กับทำนองเวลาดาแรกตง
 โรงเท่านั้น

ประเพณีดครนอก

ดครนอกที่เด่นกัน^{๕๕}ในกรุง ฯ เห็นจะแก้ไขแบบแผนหันมาเอาอย่าง
 ดครโนดังแต่ดรงกรุงเก่าเป็นลำดับมา จนทุกวันนี้ดครนอกกับดคร
 ในเกือบจะเป็นอย่างเดียวกัน ยังมีค่นแต่หัวทำนองร้องกับกระบวร

เด่นบางอย่าง เพราะฉนั้นข้อความที่จะกล่าวต่อไปนี้ ประเพณีอย่างใด
ที่ตกรนอกกับตกรในเหมือนกัน จะอธิบายรวมกันไว้ในตอนว่าด้วย
ประเพณีตกรนอก จะคัดแต่ข้อที่ตกรในผิดกับตกรนอกไปอธิบายเมื่อ
ว่าด้วยประเพณีตกรใน

กระบวนรำตกรที่ฝึกหัดกันในกรุง ฯ พิศดารกว่าที่หัดตกรโนรา
ชาตรีในมณฑลนครศรีธรรมราชมาก มีคำกลอนของเก่าบอกตำรา
ทำรำต่าง ๆ ไว้ดังนี้:—

กลอนตำรารำ

เทพประนม, ปฐุม, พรหมดีหน้า	ดอดสร้อยมูดา, ชำนางพอน
ผาตาเพียงไต่, พิศมัยเรียงหมอน	กึ่งหันวอน, แหกเต้าเข้าวัง
กระค่ายชมจันทร์, จันทร์ทรงกลด	พระรติโยนตำ, มารกดับหัตถ์
เฌียงกราย, ญายเข้าวัง	มึงกรเรียกแก้วมูจิตินท์
กีนรรำ, ชำข้างประดานา	ท่าพระรามากังคัลป์
ภมรเคต้า, มัจฉาชมวาริน	หลงไต่ไต่ต้น, หงษ์จินดา
ท่าโคเด่นหาง, นางกล่อมตัว	รำยั่ว, ชักแบ่งผัดหน้า
ตมพิศยอดคอง, บังพระสุริยา	เหราเด่นหน้า, มิวชูฝึก
นาคาม้วนหาง, กว้างเดินดง	พระนวิรายนฤทธิรงค์ชว้างจักร
ช้างหว่านหญ้า, หล่นมานผดามุญักษ์	พระดกษณ์แผดงอิทธิฤทธิ์

กัณฐ์พ้องฟู, ยุงพ้องหาง

กระเวนเวหา, ชีมาคัคคั

รำกระบี่ท่า, จันดางไต้

เมฆตาต่อแก้วดวงอัมพร

ท่าเตือท่าตายห้าง, ช้างท่าตายโรง

กรดงเมรุ, เครือวักยพันไม้

กระหวัดเกตุ, ชีมาเดียบค่าย

ชักซอด้ามด้ายย้ายตำนาน

ซัดจางนาง, ท่านายดำรงค์

คัโชนโยนทัพ, งูชว่างค์ชน

ท่าชนร่ายไม้, ทังซอน

กัณฐ์เดียบดำ, หนึ่งนำไฟ

โจงกระเบนคัเหล็ก, แทงวิไลย

ประไลยวาค, กิดประคิษรู้ท่า

กระต่ายค้องแหว่แควดวัก

เปนแบบรำแต่ก่อนที่มีมา

๗ ๓๗ คำ ๗

ในหนังสือบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ ตอน
พระนารายณ์ปราบหนทุก ก็คิดทำรำต่าง ๆ ไปแต่งเปนนบทนางนารายณ์
รำว่า :—

เทพประนม, ปฐุม, พรหมเด็หน้า ดยคัถ์ร้อยมาตาเด็คณิน

ทงกวางเดินดง, หงษ์บิน

กัณฐ์เดียบดำอำไพ

อิกข้านางนอน, ภมรเคตุ

แซกเค้า, ผาดาเพียงไต่

เมฆตาโยนแก้วแหววใจ

มยุเรศพ้องในอัมพร

๑ กลอนคำรำทำรำนี้ ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราช แต่เห็นว่าเป็นคำราลครในกรุง ฯ
มิใช่คำรำโนราชาตรี เพราะแต่งเปนกลอนแปด ทั้งทำรำต่าง ๆ ในกลอนนี้ ก็ตรงกับ
คำรำรำของเก่าที่มีในหอพระสมุด ฯ แต่ฉบับที่ได้มา จดตามที่ครูโนราชาตรีเมืองนคร
ศรีธรรมราชจำไว้ได้ กลอนความวิปลาสขาดหาอยู่หลายแห่ง ที่พิมพ์นี้ต้องเอาคำรำ
เก่าสอบซ่อม บางทีจะคลาดกับของเดิมบ้าง.

ถมพัตยอดทอง, พรหมนิมิต	ทั้งพศัมยเรียงหมอน,
ย้ายท่ามัจฉาชมฉัตร	พระดีกรขว้างจักรฤทธิรงค์
ฝ้ายว่นนททุกกราบตาม	ด้วยศกความพิศมัยให้ตลึง
ถึงท่ามาคามวันทางวง	กษัตริย์ถูกเพลาเข้าทันใด

ดังนี้ ก็เห็นได้ว่ามาแต่ตำราอันเดียวกัน เป็นแต่เลือกคัดมาบางท่าแต่พอเหมาะแก่การเดินละคร

ละครที่ฝึกหัดในกรุงเทพ ฯ ๑. ก็มักหัดแต่เด็กเหมือนละครโนราชาตรีในมณฑลนครศรีธรรมราช วิธีหัดละครนั้นชนชั้นครูหัดให้รำเพลงต่าง ๆ คือที่ ๑ เพลงช้า ที่ ๒ เพลงเร็ว ที่ ๓ เซติกดอง ที่ ๔ เสมอรำได้แล้วจึงหัดให้รำไม้ท อย่างนี้เป็นสามัญเหมือนกันหมดทุกคน แต่แต่ใครจะหัดเป็นควมขึ้นเครื่องเป็นคันทันที ครูก็หัดให้ตามกระบวรนั้น ถ้าครูเห็นว่าศิษย์คนไหนฉลาดท่วงท่าจะรำเป็นละครตัวดีได้ก็หัดเพลงรำสำหรับละครตัวดีเพิ่มเติมต่อไปอีกชุด ๑ เช่นรำเซตฉิ่ง รำตงตวง แดออกกกลมเป็นต้น รำไม้ทก็หัดเพิ่มเติมให้ถึงบทละครตัวเอก เช่นรำไอ้ โดมเป็นต้น แต่ยังมีกระบวรที่หัดอนุโลมตามแบบโขน เช่นรำท่ายักษ์แต่ทำถึงแดออกกรวอออกคุกพาทยเป็นต้น เหล่านี้ก็ยังอยู่ในจำพวกวิชาที่หัดเพิ่มเติมให้แก่บางคนเหมือนกัน

เมื่อฝึกหัดกระบวรรำชนชั้นได้คดอดแล้ว ครูจึงครอบให้เป็นละคร

๑. วิธีหัดละครรอบละครนอกที่อธิบายในหนังสือนี้
เทพธัมมา (เปลี่ยน) เป็นพื้น.

กล่าวตามคำชี้แจงของพระสุนทร

การที่จะครอบครองคน ครอบได้แต่ครูชาย ครูหญิงถึงจะดูเฝ้า
อย่างไรก็ครอบไม่ได้ ครูที่จะครอบครองควรต้องเป็นผู้ที่มีอายุเต็มข้อ
เตี้ยในการเดินโหนดคร จนคนทั้งหลายยกย่องเป็นครูมาอาจารย์โดย
มากแล้ว จึงจะเชิญให้เป็นครูครอบครอง ในสมัยหนึ่งไม่มีคน มี
ตัวอย่างดังนี้ ครูเกษ เต็มเป็นศัหวพระรามโหนดชาหดวงเต็มใน
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เป็นครูครอบครองเมื่อ
ในรัชกาลที่ ๕ บรรดาครุครุรัชกาลที่ ๕ ซึ่งยังมีศัหวเหลืออยู่ใน
เวลานี้ ได้ต้องถามถึงผู้บ้นดาศักดิ์ซึ่งเป็นครุหดวง แดพวงคร
เซตยศักดิ์ข้างนอก บอกว่าครูเกษครอบให้แทบทั้งนั้น ในเวลาที่แต่ง
หนังสือ ครุครอบครองก็ปรากฏชื่อเตี้ยแต่พระยานัฏกานุกัษ (ทองดี)
กับพระสุนทรเทพะมา (เปตียน) ๒ คนนี้ ดูเหมือนจะเป็นครุครอบครอง
ทั้งบานทั้งเมืองกว่าได้

การครอบครองในกรุง ทางพระพิศดารมาก เบื้องต้นต้องหา
ฤกษ์แต่หาโรงพิธีให้กว้างขวางพอแก่การ มักทำที่โรงครแห่งใด
แห่งหนึ่ง แต่มีเจ้าของครเป็นผู้จัดการอุปการด้วย จึงจะทำการ
ได้สะดวก.

ลักษณะจัดโรงพิธีครอบครองนั้น ทางด้านหุ้มกลองฝ่าย ๑ จัด
เป็นหน้าพระ มีเตี้ยตั้งพระพุทธรูปไว้ชั้นสูง ขันรองตงมาตั้งเทวรูป
ถัดลงมาตั้งหัวโหนดของเก้านับถือเป็นครุบ้ชยาย คือ หัวฤๅษี ๑ พระ
อิศวร ๑ พระวิศณุกรรม ๑ พระพิราพ ๑ พระราม ๑ พระลักษณ ๑

กับขญา ๑ รัตติเกด้า ๑ หนึ่งค่างดำสำหรับครอบหัวจำลอง ๑ ทางด้าน
 หุ้มกลองอีกฝ่าย ๑ จัดตั้งวงปี่พาทย์ มีเครื่องบูชาตั้งทง ๒ ฝ่าย แต่
 ปี่พาทย์นั้นต้องหาตัวครูที่ชำนาญมาตั้งระโพน เพราะตั้งมุกที่ระโพน
 เป็นพระประคนธรรพ^๑ ในการไหว้ครู ครูผู้ครอบมดครอบอยู่ในมณฑลที่
 กตางโรงพิธีกับพวกศิษย์ทั้งปวง

การพิธีทำนบเป็น ๓ ภาค คือ พิธีตั้งหมาก ๑ พิธีไหว้ครู
 ภาค ๑ พิธีครอบหมาก ๑ แต่พิธีตั้งหมาก นิมนต์พระตั้งหมากตั้งมณฑล
 ในคอนบ้าย ให้พวกศิษย์ฟังตั้งมณฑลเหมือนทำนองพิธีโกนจุก รุ่งขึ้น
 เช้าเจียงพระ ครั้นพระตั้งหมากตั้งมณฑลแล้วจึงเริ่มทำพิธีไหว้ครูอันเป็นภาค
 ที่ ๒ คือครูที่จะครอบนั่งข้างหมาก เริ่มการพิธีนำศิษย์จุติรูปเทียน
 บูชาพระแถบชาครบุรีขยายทางนำพระ เริ่มหน้าพาทย์ให้ทำเพลงตั้งการ
 แต่งหันหน้ากลับไปบูชาพระประคนธรรพทางบัพพตย์ เมื่อบูชาพระ
 ประคนธรรพแต่งหันหน้ากลับไปทางนำพระอีก คราวนครเรียกนำ
 พาทย์ ให้ทำเพลงต่าง ๆ บูชาครบุรีขยายเรียงเป็นลำดับกัน คือ :—

- (๑) ทำเพลงเหาะบูชาพระอิศวร
- (๒) ทำเพลงถมบูชาพระวิศณุกรรม
- (๓) ทำเพลงรอนบูชาพระพิราพ
- (๔) ทำเพลงเดินตั้งบูชาครนาง

๑ พวกละครเรียกกันว่า พระประโคนทัต ทรงพระราชวิจารณ์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ว่า
 ที่ถูกนั้นคือ พระประคนธรรพ หมายความว่าพระฤๅษีในรูปเทพบุตรคนตรี.

๐ (๕) ทำเพลงแผดบูชาพระยาครุฑ^๑

ครั้นทำเพลงบูชาครุฑบ้ายเสร็จแล้ว ครุฑจึงเรียกนำพาทยให้ทำ
เพลงดงดรง แล้วประโพรยนำหอมดรงเทวรูป ครั้นเสร็จแล้วครุ
ฑจึงเรียกนำพาทยให้ทำเพลงโปรยเข้าตอก ครุฑอุษณำคิษย์ว่าถวาย
เครื่องพดีกรรมครุฑบ้ายแด่พระประคนขรรพ ครั้นถวายเครื่อง
พดีกรรมแล้วจึงเดินดูรา เรียกนำพาทยให้ทำเพลงนังกินแด่เพลงเดิน
เหต้า ครั้นเดินเสร็จแล้วจึงพร้อมกันดมโกษครุฑบ้าย มีพาทยก็
ทำเพลงทำขวัญ ครุฑกับคิษย์พร้อมกันเวียนเทียนเตียงมนทตแดง
มีพาทยครบ ๓ รอบ แล้วครุฑเฝิมจุดเทวรูปแด่นำโชนเป็นเสร็จกิจให้ว้ครุ
ฑเฝิมทำพิธีครอบคัครอบนเป็นภาคที่ ๓ ต่อไป

ลักษณะพิธีครอบคัครอบน เหาชั้นล่างครตายดิบต้องนักษัตรคว่าได้
กตางโรงตรงนำพระตมา (เหมือนแบบครอบคัครอบนโหราชาติร ผิดกัน
แต่ไม่ใช้คัคตุมด้วยหนังสือ) มีสาวอาบุนกันชั้น คัคครผู้ครอบเอาหนังสือ
ค่างได้ในหัวฤกษ์แล้วเอาชั้นส่วนคัคระดมคัคตนเป็นพระฤกษ์^๒ เรียก
นำพาทยให้ทำเพลงพราหมณ์เข้า แล้วถือไม้เท้ารำเข้มางบนกันชั้น
เรียกนำพาทยให้ทำเพลงมหาฤกษ์ แล้วเรียกคิษย์ที่จะครอบเข้าไป

๑ หัวเพลงบูชาทรงนี้ ที่แท้เป็นเพลงเชษฐประชุมครุฑบ้าย เพลงเชษฐถึงที่ ๕ เข้า
ใจว่าเชษฐครุฑคร เพลงแผดที่ ๕ เข้าใจว่าเชษฐพระนารายณ์ซึ่งทรงครุฑ ควรอยู่เป็นที่ ๒
ในลำดับ.

๒ พระฤกษ์ที่ครอบคัครอบน ทรงพระราชวิจารณ์รัชกาลปัตยุบันนี้ว่า คือพระภค
ฤกษ์ ซึ่งเป็นผู้คิดการเล่นละคร.

ครอบที่ตะคน ครูเจิมให้แล้วถอดหัวฤๅษี (กับหนังค่าง) ออกจาก
 ที่ตะคนครอบที่ตะให้ศิษย์ก่อน แล้วเอาถ้ำมาใส่อย่างเดิม จึงเอา
 หัวโขนพระอิศวรกับหัวโขนพระพิราพครอบให้เป็นตัวคัมภีร์ แล้วรด
 น้ำตั้งไว้ได้ด้ายมงคลที่ตะศิษย์แต่ให้ใบไม้มงคลที่ตะ คือใบเงินใบทอง
 หย้าแพรกดอกมะเขือมัดเป็นข้อ ผู้ที่จะเป็นยืนเครื่องให้ที่ตู่หุขวา ผู้
 ที่จะเป็นนางให้ที่ตู่หุขาย ครูทำให้ตั้งกถาวรมาจนตะคนจนครบตัวผู้
 จะครอบเป็นนคร

ครั้นครอบแล้วครูจึงเรียกนำพาทยเพลงช้ากับเพลงเร็วให้ศิษย์รำ
 “ถวายเป็น” พร้อมกัน ครั้นรำถวายเป็นแล้ว ครูเรียกนำพาทย
 พรหมณีนอก ครูรำออกไปพอพนมมือแล้วพิธีถอดถอดหัวฤๅษีออกจาก
 ที่ตะ เป็นเสร็จการพิธีครอบเพียงเท่านั้น

พิธีครอบครบทุกถ้าวมาจนจนเจดงามมาก ถ้าจำนวนศิษย์มากคง
 แต่งมือเพียงพระสงฆ์ไป บางทีไปได้วัดหรือพิธีเฮวรายบ้าย ๓ นาฬิกา
 ถ้าจำนวนศิษย์จะครอบน้อยก็ค่อยเร็วเข้าสักท่อน้อย ดักษณครอบครบ
 นอกสืบได้ความตั้งแต่ลงมา

ถครนอกที่เด่นกันในกรุงเทพฯ แต่ก่อนมา ค่างกันเป็น ๒ อย่าง
 คือเป็นนครมีเจ้าของอย่าง ๓ เป็นนครประสมโรงอย่าง ๓ ผู้เป็น

๑. วิถีเล่นครนอกที่อธิบายต่อไปนี้ กล่าวตามคำชี้แจงของพระภิกษุหมาด วัดตำหรุ
 จังหวัดธนบุรี เคยเป็นคนบอกบทละครเจ้ากรมมแต่รัชกาลที่ ๓ บวชเมื่อแก่ ได้ชวนี้
 อายุได้ ๘๐ ปี แต่ยังพอได้ถามเอารื่องราวได้

เจ้าของตกรมักเป็นโชนญาเป็นตกรของผู้อื่นอยู่ก่อน ครั้นเล่นคิมขอ
 เติงแล้วจึงแยกมารวบรวมพวกพ้องฝึกหัดเล่นเป็นตกรขึ้น โรงหนึ่งต่าง
 หาก ดังเช่นนายบุญยังเมื่อรัชกาลที่ ๓ แต่เจ้ากรับเมื่อรัชกาลที่ ๓
 เป็นตัวอย่าง ตัวเจ้าของตกรเป็นครูด้วย แต่เป็นตัวตกรสำคัญใน
 โรงหนึ่งด้วย คงมาแต่เหตุนี้จึงเรียกกันว่า “นายโรง” อันความบังว่า
 เป็นหัวหน้าของตกรโรงนั้น ไม่เกี่ยวแก่ชื่อที่จะเป็นด้วยเครื่องฤาเป็น
 ตัวนาง แต่นายโรงโดยมากมักเป็นด้วยเครื่อง (เช่นเจ้ากรับเป็นต้น)
 คนจึงเคยเรียกรวบรวมด้วยเครื่องว่านายโรงไปเสียทั้งนั้น ที่จริงแต่
 เดิมที่เรียกว่านายโรงกับด้วยเครื่องหาได้หมายความว่าเป็นอย่างเดียวกัน
 ไม่ ตกรนอกที่เจ้าของได้เป็นตกรเองก็มี เพราะบางทีมีผู้ได้รับ
 มรฎกเครื่องตกรของผู้อื่น ฤๅถูกขโมยได้มีคัพรคพวกเป็นครูตกร ก็
 คิดหัดตกรขึ้นสำหรับให้เล่นหาผลประโยชน์ ถ้าเช่นนั้นก็ต้องหาตัวนาย
 โรงตกรต่างหาก

ตกรประสมโรงนั้น คือผู้เล่นตกรได้ แต่ไม่ปรากฏาฤาไม่
 สามารถจะรวบรวมผู้คนตั้งเป็นตกรของตนขึ้น โรงหนึ่งต่างหาก จึง
 เป็นแต่รับจ้างเขาเล่นประสมโรงกับผู้อื่น บางที่เขาไปหา บางที่
 ตัวรับงานมาหาตัวตกรประสมโรงไปเล่น ตัวตกรที่เล่นประสมโรงเช่น
 นี้มีมาก บางคนที่ขอเตียงโด่งดัง ดังเช่นนายตายขุนช้างเมื่อ

๑. ในแถวถนนหลานหลวงทุกวันนี้มีตกรขอเร่กว่า ๑๐ โรง โรง ๑ มีตัวตกรเพียง
 ๒ คน ๓ คน เวลาใครทำงานก็เรียกพวกโรงอื่นมาประสมโรง รับงานเล่นได้ด้วยกัน
 ทุกโรง.

รัชกาลที่ ๕ ก็เป็นแต่เดินประตัมโรงกับผู้อื่น ห้ามผู้ใดโรงของตน
ไม่ พวกดครที่เดินประตัมโรงต้องมีฉัตรติดเกล้าแต่เครื่องแต่งตัวของ
ตนเองพร้อมเสร็จ ใครหาไปก็เดินได้ไม่ต้องกวนผู้หา ค่าจ้างก็มี
อัตรากันเปนนิตติตั้งจะกดต่างต่อไปข้างหน้า ไม่ต้องไต่ถามตามต่อกันใน
เวลาหาไปเดินดคร เพราะฉนั้นถึงเป็นแต่ดครประตัมโรง ถ้าผู้หา
เดินอยู่เนื่อง ๆ ก็หาผลประโยชน์ได้พอเพียงชีพ

ดครนอกแต่ก่อนที่เดินได้ผลประโยชน์ร่ำรวยจนถึงสามารถสร้าง
วัดได้ ดังเช่นนายบุญยังสร้างวัดดครท่าที่หลังบ้านหมื่น แต่เจ้ากรับ
สร้างวัดนายโรงที่บางคำหรู ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว พระราชทานนามว่า วัดสัมมัสสส นัน อาไ้ศรยเหตุ ๒ อย่าง
ประกอบกัน คือเป็นองค์ศัณายโรงเป็นผู้ซื้อเลี้ยง คนหาเงินงาน
ไม่ใคร่ขาดอย่าง ๑ แต่เมื่อได้ผลประโยชน์นำเข้าใจใช้เป็นทุนต่อไป
ด้วยอีกอย่าง ๑ เจ้าของดครที่เป็นผู้ซื้อเลี้ยงทุนรอนมากเช่นเจ้ากรับ
สามารถจะชักชวนญาติช่วยกันมาฝึกหัดเป็นดครอยู่ประจำโรง แต่อาจ
จะสร้างสมเครื่องดครตลอดจนเครื่องบิพาทย์เป็นของตนเองได้ครบครัน
จนอาจจะรับงานเดินได้ถึง ๓ โรงพร้อมกัน ดครที่เจ้าของลงทุนทั้งหมด
เช่นนี้ เงินโรงได้มามากน้อยเท่าใดก็เป็นของเจ้าของดคร แลแต่
จะแจกจ่ายให้ปันแก่ผู้ใดเท่าใดก็ได้ตามชอบใจ จึงได้กำไรมาก แต่
เจ้าของดครที่มีทุนน้อย ฤาเป็นแต่เดินประตัมโรง เวลารับงานเขา
แต่ก็ต้องเที่ยวหาตัวดครแห่งอื่น แลหาบิพาทย์ของผู้อื่นมาทำ ต้อง

เสียค่าจ้างเขาตามอัตรา ค่อกินโรงเห็ดอยู่จากค่าจ้างเท่าใดจึงจะได้
แก่เจ้าของตกร ด้วยเหตุนี้^{๕๖๔} ทหารเกณฑ์ได้ผลประโยชน์ราวร้อยละ
นายบุญยังแต่เจ้ากับจ่มน้อย

ลักษณะที่ตกร่นงานต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ไม่เพียงหางานเหมือน
ตกรโนราชาตรีทางมณฑลนครศรีธรรมราชซึ่งกล่าวมาแล้ว บ้าน
เจ้าของตกรอยู่ที่ไหน ก็เป็นแต่เอาเครื่องตกร คือเครื่องทำเทียม
ผ้าขาวดำสำหรับเขน มีขึงแดงเป็นคัน ได้กระบอกของคัตติงไวซาง
นำบ้านให้คนเห็น ใครเห็นก็รู้ว่าเขาตกรได้ทันที เมื่อมีผู้ใดไปหา
ตกร พวกตกรกำหนดประเภทงานต่างกันเป็น ๓ อย่าง เรียกว่า
“งานฉาก” อย่าง ๑ “งานปลัด” อย่าง ๑ “งานเหมา” อย่าง ๑
ที่เรียกว่างานฉากนั้น คืองานชนิดที่แต่งโรงถึงกันฉากให้ตกรร่น เช่น
มีในงานโกนจุกบุตรธิดาของผู้มีบ้านดากก็จัดเป็นต้น นับเป็นงานใหญ่
ซึ่งต้องร่นเต็มกำลังแต่มีชื่อ เรียกเงินโรงแรงกว่างานอย่างอื่น ๆ ที่
เรียกว่างานปลัดนั้น คืองานชนิดที่หาตกรไปร่นเป็นสามัญ ดังเช่น
ร่นแก้ดินบด ฤา ร่นงานโกนจุกลูกชาวบ้าน แต่ก่อนมักร่นในโรง
โถง (เหมือนอย่างเช่นตกรชาติร่นอยู่ทุกวันนี้) ไม่มีฉากกันเป็น
นอกโรงในโรง . ตัวตกรถึงบทที่ถูกขึ้นร่น ถ้าขึ้นบทที่ตั้งนัยอยู่กับพวก
ตกร มีเรื่องเล่ากันว่านายบุญยังคือนายโรงตกรนอกที่มีชื่อเสียงครั้ง
รัชกาลที่ ๒ นั้นเป็นคนมีโรคประจำตัว เวลาร่นบทถูกขึ้นจะรำมักต้อง
ยื่นมือเข้าโรงพักเสียหน่อยหนึ่งก่อนแล้วจึงรำ พวกตกรที่นับถือผู้มีอ

นายบุญยังเลยจำเหมายมาเป็นท่าถคร พากันยึดเต้าโรงอย่างนายบุญยัง
อยู่คตอดดัมยั้งหนึ่ง ที่เรียกว่างานเหมานัน เกิดแต่นายบ่อนเบยหาถคร
ไปเล่นที่บ่อน โดยประสงค์จะดอให้คนมาคตอดดัมยั้งจะได้เลยเข้าไป
แทงถั่วไป ถครจะเล่นอย่างไร ๆ ไม่ว่า คตอดดัมยั้งจะเสียเงินโรง
ให้ยอมเยว้เป็นประมาณ จึงคตอดดัมยั้งเป็นวิธีหาถครไปเล่นคราวละ ๓๐
วันเป็นกำหนด เรียกว่างานเหมานันด้วยเหตุนี้

ลักษณะงาน ๓ อย่างที่กล่าวมา พวกดถครนอกใช้เป็นหลักของ
วิธีจัดการทั้งปวง ตั้งแต่จะจำแนกตัวถครเป็นต้น คตอดไปจนอัตร
ค่าธรรมเนียมที่เรียกจากเจ้าของงาน จะอธิบายให้เห็นลักษณะการที่
จัดต่อไป

(๑) จำนวนคนเล่นถคร ถั่วเล่นงานถั่ว ถั่วถครต้องมี ๓๔ คน
คือ นวยโรง ๓ ยืนเครื่องถั่วโรง ๒ เต้า ๔ นางเอก ๑
นางรอง ๒ นางกำนัล ๔ จำอวด ๒๓ คน (ฝ่ายละ ๖ คนเป็น)
๓๒ คน รวมคนเล่นถคร ๒๘ คน ตัวเจ้าของโรงเช่นเจ้ากำบังต้องไป
เล่นเอง แต่บางที่ต้องหาถครตัวดีที่อื่นมาประสมโรงเล่นให้ชอบใจเจ้า
ของงาน นอกจากตัวถครยังมีคนนอกบทคน ๑ (ไม่คตอดมีคตอดเพียง
เพราะถครนอกตัวถครเป็นคตอดบทเอง) ถูกคู่ ๑๒ คน มีพาทย์เครื่อง
คู่ ๘ คน คือ เป่าปี่ใน ๑ เป่านอก ๑ ตระนาดเอก ๑ ระนาดทุ้ม ๑
ฆ้องวงใหญ่ ๑ ฆ้องวงเล็ก ๑ ตีตะโพน ๑ ตีกลอง ๑ บางที่มี
คนตีกลองแขกอีก ๒ คน รวมทั้งโรงถึง ๕๓ คน ถั่วเล่นงานปดัก

มีตัวอวต ๓๓ คน (คือลดตัวอื่นเครื่องรองเดียวคน ๑) มีจำอวด ๒ คน รวมคนเล่น ๓๕ คน ไม่มีเซม แต่ตัวเจ้าของโรงไม่มีใครไปเล่นเอง มีคนบอกบทคน ๑ ถูกคู่ ๘ คน มีพาทย์เครื่องดำนัญ ๕ คน (คือ ตบมันนอก ๑ วรรณาคู ๑ พ้องเด็ก ๑ กตของแขก ๒) รวมทั้งโรงเล่น ๒๘ คน ถ้าเล่นงานเหมา มีตัวอวต ๘ คน จำอวด ๒ คน รวมคนเล่น ๓๐ คน คนบอกบทคน ๑ ถูกคู่ ๕ คน มีพาทย์ ๕ คน รวมทั้งโรงเล่น ๓๑ คน

(๒) เวลาเล่นละคร ถ้าเล่นงานฉากลงโรงเวลาเช้า ๗ นาฬิกาเศษ เพราะมักเป็นงานมีผู้ขี้ เล่นไปจนบ่าย ๕ นาฬิกาจึงตาโรง กตางวันตรมดัดกันกินอาหารไม่หยุดเล่น ถ้าหาเล่นกลางคืนด้วย พอค่ำสัก ๗ นาฬิกาก็ตงโรงอีก เล่นไปจนเที่ยงคืนจึงตาโรง ถ้าเล่นงานปลัด ลงโรงเวลาเช้าราว ๘ นาฬิกา เล่นไปจนเที่ยงหยุดกินอาหาร แล้วจับเล่นตอนบ่ายแต่เจดาราบ ๒ นาฬิกาไปจนบ่าย ๕ นาฬิกาตงโรง ถ้าหาเล่นกลางคืนด้วย ก็เล่นแต่ ๗ นาฬิกาไปจนเที่ยงคืนอีกพัก ๑ ละครเล่นงานเหมาที่บ่อนเบี้ยไม่เล่นตอนเช้าเพราะเป็นเวลาคนไปทำมาหากิน ยังมีใครมีใครมาเล่นเบี้ย ลงโรงเล่นต่อราวบ่าย ๒ นาฬิกาไปจน ๕ นาฬิกาหยุดกินเช้า แล้วจับเล่นตอนค่ำแต่ ๗ นาฬิกาไปจนเที่ยงคืนอีกพัก ๑ จึงตาโรง

(๓) เรื่องที่ละครเล่นนั้นต้องเล่นตามใจเจ้าของงาน เพราะฉะนั้นเงินโรงงานอย่างเดียวกัน จึงเรียกมากบ้างน้อยบ้าง เป็นด้วยเรื่องละคร

ทำให้เด่นบางเรื่องต้องมีตัววัดครมมาก บางเรื่องตัววัดครมน้อย จึงเรียกเงิน
โรงผลิตกัน แต่มักคืออย่างหนึ่งซึ่งถือกันทั่วไปว่า ถ้าเด่นเป็นการทำสิ่ง
ถึงขวัญ เช่นงานโกนจุก มักเด่นเรื่องซึ่งมีชื่อเป็นโชคไชย ดังเด่นเรื่อง
ไชยเชษฐา แต่เรื่องดังวิศิษฐ์ไชย ฤๅมิฉะนั้นก็ตัวเรื่องเป็นโชคไชย เช่น
เรื่องดังรัชทอง (เพราะพระอินทร์) เป็นต้น ในสมัยหนึ่งแต่ก่อน
มาเจ้าของงานชอบให้วัดครเด่นเรื่องไชยเชษฐาทุกชุม จนคนดูเบื่อกันเกิด
ภาสิตเป็นคำอุปมาว่า “จิตเหมือนเรื่องไชยเชษฐา” ดังนี้ เรื่องที่ไม่
เป็นโชคไชย เช่นเรื่องรบพุ่งฆ่าฟันกัน มักเด่นในงานพระฤๅงานแก้
สินบดแต่งงานศพ แต่การเลือกเรื่องวัดครเด่นงานเหล่านั้นแปลกอยู่ ด้วย
ขุนพัฒน์นายบ่อนมักเป็นจำนำโรงวัดครเรื่องดังคร จึงตกลงกันเป็นวิธี
อย่าง ๑ คือเอาสมุดบทวัดครไปวางที่โต๊ะเครื่องบูชาในบ่อนแล้วทอดไม้
เฉียงทแยงถามเจ้า ถ้าไม้ดำหง ๒ อันเข้าใจว่าเจ้าไม่ชอบ ต้อง
หาเรื่องอื่นถามใหม่ ถ้าไม้ดำหงอันหนึ่งหงรายอันหนึ่งอธิบายว่าเจ้าเป็นแค
ยมอยู่ คือเป็นอุเบกขาจะเด่นเรื่องหนักได้ไม่ว่า ถ้าไม้หงายหง ๒
อันแปลว่าเจ้าชอบใจอยากจะได้เรื่องนั้น

(๔) ค่าธรรมเนียมที่วัดครเรียกจากเจ้าของงานนั้น เรียกเป็น
ค่าธรรมเนียม ๓ อย่าง คือ ค่ากำหนดอย่าง ๑ ค่าเบี่ยงเตียงอย่าง ๑
เงินโรงอย่าง ๑ ค่ากำหนดเรียกวันละ ๒ สตึงเพียง (๒๒ สตึงครั้ง)
แบ่งให้ตัวนายโรงเป็นค่าอุบะห้อยหู่เพียงหนึ่ง ให้จำวัดเป็นค่า (เครื่อง)
เขียนหน้าดังหนึ่ง ให้คนมี (นายวงษ์พิพัทธ์) สตึงหนึ่ง ค่ากำหนด

ส่วนของนายวงมีพาทย์นั้น ท่านองจะเรียกเป็นค่าเครื่องบูชาครู แต่อธิบายกันว่าสำหรับเร่งให้ไหมโรง เพราะถ้าไม่เข้าชกับพาทย์ให้ไหมโรงก่อนตรกรักเดินไม่ได้ คำกำหนดที่กล่าวมานั้นตรกรักก่อนตงโรงทุกวัน ค่าเบียดยงนรเรียกวันละ ๒ บาท ๕๐ สตางค์ เจ้าของตรกรเป็นผู้จัดการซื้อหาอาหารที่เตียงตรกร เงินโรงนั้นเรียกเป็นอัตราต่างกันตามประเภทงานประกอบกับเรื่องที่ตรกรักเดินคนมากแถมคนน้อย เงินโรงงานฉากเรียกวันละ ๔๘ บาทเป็นอย่างสูง วันละ ๕๐ บาทเป็นอย่างต่ำ เงินโรงงานปลักเรียกวันละ ๒๕ บาทเป็นอย่างสูง วันละ ๓๖ บาทเป็นอย่างต่ำ ถ้าหากเดินกลางคืนด้วย คิดเพิ่มเงินโรงอีกกึ่งหนึ่งเหมือนกันทั้งงานฉากแถมงานปลัก แต่งานเหมานนเหมือนกัน ๓๐ วันเป็นเงิน ๓๐๐ บาท รวมค่าเบียดยงนรในนั้นเสร็จ

(๕) อัตราค่าจ้างที่ควอดกรได้นั้นต่างกัน ตามที่ เป็นตัวดี แด่เดอแต่ประกอบกับลักษณะงานที่เดินด้วย

ควอดกรถมขอเลี้ยงเช่นเจ้ากรับ เดินงานฉากได้วันละ ๓ บาท ถ้าเดินงานปลักได้วันละ ๒ บาท งานเหมาไม่เดิน

ควอนายโรงสามัญ เดินงานฉากได้วันละ ๒ บาท เดินงานปลักได้วันละ ๒ สตัง เดินงานเหมาได้วันละบาท ๑

ควอนเครื่องสามัญ เดินงานฉากได้วันละบาท ๓ เดินงานปลักได้วันละ ๓ สตัง เดินงานเหมาได้วันละสตังเพื่อง

ควิจำอวด เดินงานฉากได้วันละ ๒ สตัง เดินงานปลักได้

วันตะบาท ๑ เดือนงานเหมาะได้วันตะ ๒ สดั่ง

เช่นเดือนแต่งงานฉาก ได้วันตะสดั่ง ๑ (เช่นมักเปนเด็ก ๆ หัด
รำได้ ๓ ท่าก็เด่นได้ จึงเรียกกันว่า “สามท่าสดั่ง”)

ศัวันางเอก เดือนงานฉากได้วันตะ ๖ สดั่ง เดือนงานปลัดได้
วันตะบาท ๑ เดือนงานเหมาะได้วันตะ ๓ สดั่ง

ศัวันางรอง เดือนงานฉากได้วันตะบาท ๑ เดือนงานปลัดได้
วันตะ ๓ สดั่ง เดือนงานเหมาะได้วันตะ ๒ สดั่ง

ศัวันางกำนัล เดือนงานฉากได้วันตะ ๒ สดั่ง เดือนงานปลัด
ได้วันตะสดั่งเพียง เดือนงานเหมาะได้วันตะสดั่ง ๑

คนบอกลบต เดือนงานฉากได้วันตะ ๖ สดั่ง เดือนงานปลัดได้
วันตะบาท ๑ เดือนงานเหมาะได้วันตะ ๒ สดั่ง

ลูกคู่ เดือนงานฉากได้คนหนึ่งวันตะ ๒ สดั่ง เดือนงานปลัดได้
วันตะสดั่งเพียง เดือนงานเหมาะได้วันตะเพียง

ค่าบัพาทย์ งานฉากบัพาทย์เครื่องคู่ คนบัพในซึ่งเป็นนายวง
ได้วันตะ ๒ บาท (กับค่ากำนัล) นอกนั้นคนหนึ่งวันตะบาท ๑ งานปลัด
คนบัพได้บาท ๑ นอกนั้นคนตะ ๒ สดั่ง แต่งงานเหมาะค่าบัพาทย์ทำ
๓๐ วันเหมาะกันเป็นเงิน ๑๘ บาท

อัคราค่าจ้างทักด่าวมา เจ้าของตครให้แต่เฉพาะผู้ที่ต้องจ้าง
ถ้าเป็นลูกหลานญาติพี่น้องก็แจกจ่ายให้แต่ตามเห็นสมควร

ประเพณีตครนอกทักด่าวมานี้ เป็นอย่างที่เคยกันเมื่อในรัชกาล

ที่ ๓ ที่ ๔. แต่มาในชั้นหลังถึงในรัชกาลที่ ๕ ละครนอกเด่นงานฉาก
รับแต่งโรงเองเรียกเงินโรงถึงวันละ ๒๔๐ บาท เต้นงานปลั๊กก็เรียก
ถึงวันละ ๓๒๐ บาท แล่อัศราเงิน โรงงานหมากที่วัดขึ้นไปถึงวันละ
๒๐ บาท

ประเพณีละครใน

ได้กล่าวมาแล้วว่าละครนอกเขาแบบอย่างของละครในไปใช้ โดย
มาก ส่วนละครในนั้นก็ละครหลวงที่เป็นคันแบบแผนของละครในโรง
อื่น ๆ ทั่วไป ละครหลวงตั้งแบบแผนอย่างใดขึ้น ละครในโรงอื่นก็
คอยทำตาม แล้วยุคละครนอกก็เลยเขาอย่างต่อไปอีก เห็นจะเป็นเช่น
นี้มาแต่ครั้งกรุงเก่า มีอุทานหนึ่งซึ่งจะยกมาเป็นตัวอย่าง ดังเช่น
เครื่องแต่งตัวละคร เดิมทีเดียวตัวยืนเครื่องละครก็ไม่ได้เสื้อ ครั้น
ยืนเครื่องละครผู้หญิงของหลวงได้เสื้อ ละครผู้ชายที่หัดเล่นละครในก็ได้
เสื้อด้วยถือว่าเปนแบบละครใน ประเพณีที่ตัวยืนเครื่องได้เสื้อก็เลย
แพร่หลายตลอดไปจนถึงละครนอก ยังคงไม่ได้เสื้ออยู่แต่พวกละคร
โนราชาตรี เพราะเหตุที่อยู่ห่างไกลราชธานี จึงได้อธิบายมาแล้ว
แต่มีแบบแผนบางอย่างที่ละครโรงอื่นไม่สามารถจะทำตามละครหลวงได้
ดังเช่นพิธีการไหว้ครุ แล้วยืนรอบครุ ๆ หลวงจึงยังทำติดกับละครอื่น มี
ตำนานหมายรับตั้งครั้งครอบครุหลวงในรัชกาลที่ ๕ ปรากฏอยู่ จะเอา
มาพิมพ์ไว้ให้เห็น แล่รักษาไว้มิให้สูญเสียด้วย

สำเนาหมายรับสั่งในรัชกาลที่ ๔

เรื่องให้วัดครุฑหลวง เมื่อปีชวดชนศก พ.ศ. ๒๓๙๗

ด้วยพระยาบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งว่า กำหนดหม่อมดกรในพระบรมมหาราชวัง จะได้ออกมาครอบไหว้ครุฑครุฑนขาพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระสงฆ์ ๗ รูปจะได้สดุดพระพุทธรูปต้นที่มณฑลคณวัน (พุฒ) แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพลาบ่าย ครั้นรุ่งขึ้นคณวัน (พฤหัสบดี) ขึ้น ค่ำ ๑ เดือน ๖ เพลาเช้า พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ครุฑจะได้ครอบหม่อมดกรนั้น

ให้ตั้งสการนิมนต์พระสงฆ์ ๗ รูปมาสดุดพระพุทธรูปแล้วรับพระราชทานฉัน รับเกดธูปธูปค้ำยธูปเล็กหมากพุดถวายพระสงฆ์เข้า ๘ พาน บ่าย ๗ พาน เมื่อจะนิมนต์พระสงฆ์นั้น ให้ทูตถามพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ก่อน (แต่จะทรงกระให้นิมนต์พระสงฆ์องค์ใดบ้าง)

อนึ่งให้ชาวพระคลังในซ้าย จัดขึ้นสืบต้องนักขัตไพบูลย์ที่เคียง (มณฑล) ขึ้นหนึ่ง แล้วให้จัดคนส่งพองไปตั้งที่เคียงมณฑลให้พร้อม กับขึ้นสืบต้องนักขัต

๑. พิธีไหว้ครุฑแลครอบลครุธือกันว่า ต้องทำวันพฤหัสบดี.

อนึ่งให้พระแก้วพระคดังสวนนายระวางจัตยอดไชยพลกษัตริย์ ยอด
สวาคี ไบรัก ไบเงิน ไบทอง ไบมะคุม ผดมะกรูด ผดมะนาว
หย้าแพรก ตั้งตะมัตใหญ่ เขามาตั้งค่อนนายเวรชาววังแต่ณวันแรม
๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาเช้า ๓ โมง

อนึ่งให้กรมจัตมุดโคกระทงหนึ่ง เขามาตั้งค่อนนายเวรชาววัง
แต่ณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาเช้า ๓ โมง แล้วจ่ายเข้าดำรงซ่อม
คันทาส่วนส่งให้วิเสศหุงถวายพระสงฆ์ ๑๖ ทาน

อนึ่งให้ذنมพดเรือนจัตมานไปผูก จัดเสื่อตวดเสื่ออ่อนไปปู
ณทิมตามคดให้พอทั้ง ๒ ทิมตาม แล้วให้รับกาบกดด้วยกำนกดด้วยค่อ
กรมพระนครบาลทำมัครพระเกิดมาตั้งณชลาพระมหาปราสาท ณวัน
แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาบ่ายบครหนึ่ง แล้วให้รับเครื่องนมัสการ
ตะมุกเชิงค่อทำนพนักงานข้างในไปตั้งณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ บ่าย
ดำรง ๑ ณวันขึ้นค่ำ ๑ เดือน ๖ เข้าดำรง ๑ รวม ๒ ดำรง แล้ว
รับน้ำชบาตอวิเสศถวายพระสงฆ์ ๗ โก

อนึ่งให้พระครุพิธีพราหมณ์เชิญ (เทวรูป) พระนเรศวร พระ
นารายณ์ เขามาตั้งที่เคียงมณฑลชลาพระมหาปราสาท แล้วให้รับ
เครื่องบครตอวิเสศมาบูชาพระนเรศวร พระนารายณ์ด้วย แต่ณวัน
แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพดาบ่ายโมงหนึ่ง

อนึ่งให้ชาวพระอภิรมย์ ชาวพระราชยาน จัดเสด็จ ๒ สัปทน ๒
ไปรับพระพุทธรูปค่อราชบัณฑิต ไปรับพระนเรศวร พระนารายณ์

ณเทวดาน เญยเข้ามาตงเียงพระมณฑ แต่ณวันแรม ๑๔ ค่ำ
เดือน ๕ เพศายโม่งหนึ่ง

อนึ่งให้กรมช่างจัดเชือกบาศเข้ามาตงเียงมณฑบาศหนึ่ง

อนึ่งให้เจ้าพนักงานชาวพระคังแต่งสรรพยุทจัดขอมาทงเียง
พระมณฑขอหนึ่ง

อนึ่งให้ชาวพระคังวิเสศจัดผ้าขาวกว้างคบบัทร ยาว ๔ แขน
๒ ผืน สำหรับจะได้ไปเตียงมณฑทง ๒ เียง

อนึ่งให้ขุนสุนทรจตุรธาที่เสมตมาตงค่อนายเวรชาวงวัง ตั้งแต่
ณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพศายโม่งหนึ่ง

อนึ่งให้ชาวพระภาษามาตา จัดศรอบ ๓ ตั้ง ๑ ไปตงเียง
มณฑณวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ เพศายโม่งหนึ่ง

อนึ่งให้พระคังศุภรัต เอาอาคันนะไปตงถวายพระสงฆ์ให้พอ
พระสวดพระฉันทง ๒ เพศ

อนึ่งให้ชาวพระคังมหาสมบัติ เอากระโถนขันน้ำไปตงถวาย
พระสงฆ์ให้พอพระสวดพระฉันทง ๒ เพศ

อนึ่งให้ทนายเดื่อทอกร คำรวจวัง ไปยกตำรับคาวหวานถวาย
เหมือนอย่างทุกครั้ง

อนึ่งให้หมื่นไฉน (ไฟเราะห์) จัดมีพาทย์ตำรับ ๓ ให้มีเครื่อง
พร้อมให้ครบวง อย่าให้เขาบีพาทย์ตามธรรมเนียมเข้ามาทำ ให้
จัดครุฑมีฉมอเข้ามาทำให้ครบวงทง ๒ เพศ

อนึ่งให้ท่านพระยามนตรีสุริยวงศ์ จัดไปพาทย์ดำรงใหญ่ดำรง ๓
ให้จัดคนทาทดมีฝีมือมากอยาทาทษดาพระมหาปราสาททั้ง ๒ เพลา แล้ว
ให้คอยทาดครด้วยเหมื่อนทุกครัง

อนึ่งให้ชาวพระคังราชการ เอาเสื่อตดไปปูที่ชานาพระมหา
ปราสาทให้พอ

อนึ่งให้กรมพระนครบาล ตัดก้านกล้วยกานกล้วยมาส่งให้ฉัน
พดเรือนทำบัตรพระเกตุให้พอบัตรหนึ่ง

อนึ่งให้ราชบัณฑิตเชิญพระพุทธรูปไปตั้งองค์หนึ่ง เมื่อจะเชิญ
พระพุทธรูปไปนั้น ให้ทูตตามพระเจ้าฉัน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศ
วัชรินทร์เดี่ยก่อน (แล้วแต่จะโปรดให้เชิญองค์ใดไป)

อนึ่งให้เจ้ากรม ปดัดกรม ต้นหนบัญชา ในกรมพระเจ้าฉัน้องยา
เธอ กรมหลวงเทเวศวัชรินทร์จัดพระปรกณรรพ กับหน้าฤกษ์ ๘ หน้า
หน้าพระราม ๓ หน้า หน้าพระลักษมณ์ ๓ หน้า หน้าหนุมาน ๓ หน้า
หน้าทศกรรฐ์ ๓ หน้า หน้าอินทรชิต ๓ หน้า หน้าพิราพ ๓ หน้า หน้า
รามสูร ๓ หน้า หน้าช้าง ๓ หน้า หน้าม้า ๓ หน้า ไม่ก็ตั้งดำรง ๓
พัดใบตาลเล่ม ๓ (คร่เล่ม ๓) พระขรรค์เล่ม ๓ ขนนกยูงคู่ ๓ ตะบอง
อิน ๓ เร่งเอาไปเตรียมให้พร้อมที่ชานาพระมหาปราสาท ณวัน
แรม ๓๔ ค่ำ เดือน ๕ เพลาบ่ายโมงหนึ่งให้ทันเข้าพระมณฑล^๑

๑ หน้าโขนต่างๆ ที่ปรากฏในหมายเหตุสิ่งนี้ ผิดกับกรอบลครนอก เห็นจะถือเอา
เทวรูปแทนหน้าโขนพระอิศวรพระนารายณ์

หนึ่งให้พนักงานโรงงานแต่งของเผด็จ ^๕ ขึ้นมาถวายพระดังมี ๗
ตำรับตามรับสั่ง

หมายรับสั่งมีสำเนาอยู่เท่านี้ หาปรากฏวิธีครอบไม้ ทราบว่า
ครั้งนายเกษพระรามข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๓ เป็นครุครอบ ^{๕๕} วิธี
ครอบของนายเกษมีปรากฏอยู่ ^{๕๖} ดูพิศดารกว่าวิธีครอบดครงนอกที่
กล่าวมาแล้ว จึงนำมาแสดงไว้ด้วย สมมติว่าเป็นวิธีครอบดครงใน

วิธีครอบดครงในต้องหาฤกษ์แสดัด ^{๕๗} โรงพิธีอย่างเดียวกับครอบดครง
นอก เครื่อง ^{๕๘} เคียงมณฑล นอกจากที่ปรากฏในหมายรับสั่งยังมี
เทวากับสมุดบทดครงอีก ๒ อย่าง

เริ่มการพิธีพระสงฆ์สดกมนต์เวธบาย ^{๕๙} คิษย์ครได้ม่งคตงั้งพัง
สด ^{๖๐} แล้วพระประธานนคให้ ^{๖๑} ครนึ่งเข้าเตียงพระ ๆ กดับแล้ว ครู
นึ่งขาวห่มขาวนำคิษย์จุตรูปเทียนแสดถวายคอกไม้บูชาพระก่อน แด
คองหนึ่งไม่ทำเพลงบิพาทย ^{๖๒} เมื่อบูชาพระแล้วจึงดมมือทำพิธีไหว้ครู

พิธีไหว้ครูนี้ เริ่มแรกครูเรียกนำพาทยทำเพลงธำธการ ครู
จุตเทียนทองเทียนเงินแดฐปบูชาคร ^{๖๓} รัชยายทางนำพระ แด้วเรียกนำ
พาทยเพลงตระพระประคนธรรพ ^{๖๔} ครนึ่งไปจุตเทียนทองเทียนเงินแด
ฐปบูชาพระประคนธรรพทางวงบิพาทย ^{๖๕} ครนึ่งบูชาเสร็จแล้วครนึ่งกดับ
มาทางนำพระ เรียกนำพาทยเชิญเทวดา คือ:—

* ตำราครอบของนายเกษ พระชนานุรักษ์ (ทองดี) ได้ไว้ พรรณานในหนังสือ
นี้ตามคำแจ้งของพระชนานุรักษ์.

ทำเพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร
ทำเพลงแผละ	เชิญพระนารายณ์
ทำเพลงกลุม	(เชิญเทพดาอื่นๆ)
ทำเพลงโหมโรง	(เชิญครุฑคร)
ทำเพลงซ้ำเพลงเร็ว	สำหรับ (ครุ) มนุษย์
ทำเพลงกราวนอกกราวใน	สำหรับ (ครุ) พานร
ทำเพลงเชิดฉิ่ง	สำหรับ (ครุ) นาง
ทำเพลงคูกุพาทย์	สำหรับ (ครุ) ยักษ์
ทำเพลงร่อนพระพิราพทั้งตัว	สำหรับพระพิราพ

เสร็จทำนำพาทย์เพลงเชิญครุฑรับช้ายแล้ว ครุเรียกนำพาทย์ดัง
 ดังเชิญเทวรูปออกมาดังแต่เดิมจนแต่เชิญกลับขึ้นตงไว้อย่างเดิม
 คราวนี้ถึงถวายเครื่องพดกกรรม ครุเรียกนำพาทย์เชิด ครุกับศิษย์
 ทั้งปวงยกเครื่องพดกกรรมมาถวายครุรับช้าย แล้วหันมาถวายพระ
 ประคนธรรพ ราเสร็จแล้วเรียกนำพาทย์ทำเพลงเต็มมือ เต็มอมาร
 นิ่งกิน แล้วครุเดินสู่รา มีพาทย์ทำเพลงเดินเหิน แล้วพิชให้ครุ
 ชนคนเพียงนั้นแล้วทำพิชครอบค่อไป.

พิชครอบชนเริ่มด้วยมีพาทย์ทำเพลงพราหมณ์เข้า ครุนำศิษย์
 ราเพลงไปรยเข้าคอกบชาครุรับช้ายแทบชาพระประคนธรรพ แล้วครุ
 เอาหนึ่งค้างไว้ในหัวท้ายเอาขึ้นสวมคี่สะคน มือขวาถือไม้เท้า มือซ้าย
 ถือสังข์ ราเพลงเต็มอดำตาเข้ามานั่งบนกันชนสืบต้องนักษัตร ซึ่งมี

ผ้าขาวคลุมคว่ำไว้ตรงหน้าเคียงคองเครื่องครุบรัชยา เรียกศิษย์เข้ามา
 ครอบให้ที่ตะคน คือถอดหัวฤษักับหนังค่างจากคี่สระครุครอบคี่สระให้
 ศิษย์ก่อน แล้วเอากดับไปใต้คี่สระครุตามเดิม. ต่อนั้นเอาหัวโขนพระ
 ราม พระลักษณ พระพิราพ ทศกรรฐ์ แดเทริด ครอบคี่สระให้ศิษย์
 เปนอันดับกันไป แล้วรดน้ำสังข์ แดให้ใบไม้มงคล คือ ใบมะตูม
 หญ้าแพรก ใบเงิน ใบทอง ซึ่งมัดเปนข้อให้ศิษย์ทัดหู แดถวม
 มงคลที่คี่สระศิษย์ ครอบให้อย่างวามานที่ตะคนจนหมดจำนวนศิษย์ซึ่ง
 จะครอบ แต่มีพาทย์ทำเพลงมหาไชยไปตลอดเวลาที่ครอบนั้น เมื่อ
 ครอบให้หมดแล้วครุจึงอำนวยการให้ศิษย์พร้อมกัน แล้วมีพาทย์ทำ
 เพลงเต็มอเถร ครุรำเป็นทำนองฤษักดับ จบแล้วจึงถอดหัวโขนฤษั
 ออกจากคี่สระเปนเสร็จพิธีครอบ ทำพิธีบูชาคอนท่ายต่อไป.

พิธีทำคอนท่ายเปนพิธีตม โภชแดั่งครุบรัชยากดับ เริ่มด้วย
 เบิกแว่นเทียนเคียงมณฑลแดวงมีพาทย์ ๓ รอบ แล้วครุทำพิธีเจตนิ
 เนตรเจิมหน้าโขน เสร็จแล้วครุขึ้นนั่งบนถันขันตบธงนักษัตรอีกครั้ง ๑
 คราวให้ร้องบท ครุถือพัดใบตาลรำรายไช้บท ครันครุรำจบแล้ว
 ให้ศิษย์พร้อมกันรำเพลงช้าเพลงเร็ว เรียกว่า “รำถวายมือ” ศิษย์
 รำถวายมือจบแล้ว ทั้งครุแดศิษย์รำเพลงกราวรำสังครุบรัชยา แล้ว
 มีพาทย์ทำเพลงเชิด เพลงเต็มอเข้าม่าน (ตมตว่าครุบรัชยากดับไป)
 เสร็จการสังครุบรัชยา มีพาทย์ทำเพลงกราวรำอีกครั้ง ๑ เปนเสร็จการ
 พิธีทำน.

เมื่อพิจารณาหัดลักษณะพิธีครอบครบนโรชาตรี แด่ครอบคร
นอกครในดังได้กล่าวมา เข้าใจว่าลักษณะที่ครอบครนโรชาตรี
เห็นจะเป็นพิธีครอบครอย่างเดิม เห็นได้ที่ใช้ครอบด้วยเทริด ลักษณะ
ครอบครในดังปรากฏในหมายรับสั่ง เห็นจะเอาแบบอย่างพิธีครอบ
โชนมาใช้ เพราะครในเนื่องมาแต่โชนดังได้อธิบายมาแล้ว จึงเอา
หัวโชนมาครอบ ครนอกคงเอาอย่างพิธีไปจากครใน จึงใช้ครอบ
ด้วยหัวโชนเหมือนกัน ข้อที่ปรากฏว่า ตั้งขอช้างแดงเชือกมากในการ
พิธีครอบครหลวงนั้น เห็นจะเนื่องมาแต่พิธีทอดเชือกตามเชือกของ
พราหมณ์พฤติบาท เพราะในวิธีนั้นกรมช้างรำพิศา จึงนับว่าเป็น
มงคลเกี่ยวกับการพิธีว่า ถ้าจะมีเหตุอันใดเกี่ยวเนื่องกับโชนครยังไป
กว่านั้นข้าพเจ้าหาทราบไม่

ในการเดินครใน ไม่เดินรับงานหาเหมือนอย่างครนอก เพราะ
ครในมักเป็น ครของผู้มีบ้านค้ำถัดดีนักหัดไว้สำหรับประดับเกียรติยศ
เป็นแต่เดินดูเองๆ เดินในการบำเพ็ญกุศล เช่นฉลองพระแสงฉลองวัด
เป็นต้น ถ้ามีผู้เดินเองตัวครมักแต่งตัวอย่างปรกติ เป็นแต่ให้รัดกุม
ทำบทแต่รำเดินให้คล่อง เรียกว่าแต่งอย่างน้อย คือเดินออกงานจึง
ให้แต่งเครื่องคร ถ้าหากจะไปเดินงานตามบ้านเรือนผู้อื่น ก็เป็นการ
ที่เจ้าของครให้ไปเดินช่วย เช่นเดินในงานโกนจุกเป็นต้น โดยเป็น
มิตรสหายกับเจ้าของงาน เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ก็มักโปรดให้ครหลวง
ไปเดินช่วยงานที่วังเจ้านาย แต่บ้านขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งทรงพระกรุณา

นับเป็นมิตรที่สนิทเนื่อง ๆ ตครที่ไปเดินช่วยงานเช่นกต่างมา เจ้าของ
งานไม่ต้องให้เงินโรง เป็นแต่เพียงดูแลแจกบำเพ็ญแก่ตัวตคร ตลอดจน
จนพวกบิพาทย์แต่ละร้องตามแต่จะเห็นสมควร แต่เจ้าของงานย่อม
เป็นผู้เกียรติยศสูง จึงจะได้ตครหลวงอาของผู้มีบันดาศักดิ์ไปเดินช่วย
บำเพ็ญแจกจ่ายให้ ๆ สมกับเกียรติยศ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเงิน
มากกว่าที่จะหาตครนอก เท่ากันว่าค่าบำเพ็ญแจกประมาณราววัน
ละ ๑,๐๐๐ บาทลงมาหา ๕๐๐ บาทเป็นอย่างต่ำ ประเพณีตครใน
สืบทราบความดังแต่ดงมา

ภาคที่ ๒ ว่าด้วยตครอิเหนา

พงศาวดารอิเหนา

เรื่องอิเหนาเป็นพงศาวดารชาว ในสมัยเมื่อพระพุทธศักราชล่วง
ได้ประมาณ ๑๘๐๐ ปี^๑ ร่วมราชวงศ์เดียวกันเมื่อสมเด็จพระร่วง แรก
ตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีในสยามประเทศนี้ อิเหนานั้นในพงศาวดาร
ชาวเรียกชื่อว่า “อิเหนา บันหยี่ กรวดป่าด” แต่พวกชาวเรียกกัน
เป็นสามัญโดยย่อว่า “บันหยี่” นับถือว่าเป็นมหाराของคหิงใน
ราชวงศ์ชาว เจ้านายที่ยังเป็นประเทศราชอยู่ในแดนชาวทุกวันนี้ คือ

๑ ศักราชพงศาวดารชาวตอนเรื่องอิเหนา ต่างฉบับต่างอ้างผิดกันเป็นหลายอย่าง
ที่ลงโน้นตาม เซอร์ สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล ว่าเป็นพงศาวดารฉบับหลวงที่เมือง
สุรเกษตร,

ตั้งจอกับพนักให้คนดูนั่งเรียงรายทางหน้าจอ มี “คาหนัง” เป็นผู้
พากย์หนังนั่งอยู่ข้างหลังจอ เอาตัวหนังออกตงเชิดแถวพากย์เป็น
กาพย์กลอนบรรยายเรื่องให้คนฟัง มีตั้งปี่พาทย์ทำเป็นระยระพือให้
คาหนังพากได้บ้าง เล่นกันจนดึก ๆ ด้วยพวกชาวชอบฟัง กล่าว
กันว่าถ้าคาหนังดี ๆ แล้วว่าคำพากย์เพราะนัก ไปที่ไหนก็มีคนหาไม่
ขาด แคตัวหนังช้วนคนดูไม่เป็นรูปผู้รูปคน เพราะเหตุที่ด่าดนา
อึดตามห้ามมิให้เขียนภาพรูปคน พวกชาวเล่นหนังมาแต่ยังถือด่าดนา
พราหมณ์ ครั้นเมื่อเขารอคือด่าดนาอึดตามแล้วยังชอบเล่นหนัง จึง
ต้องแก้ตัวหนังให้ผิดเพี้ยนผู้คนไปมิให้ชดแก่ช้อยบังคับในโกหว่าน ที่
เรื่องอิเหนาแพร่หลายมาจนแดนมลายู ก็เพราะพวกชาวมาเล่นนคร
แดหนังในเมืองมลายู พวกมลายูชอบใจก็เอาอย่างมาเล่นบ้าง คือ
ที่เราเรียกว่า “นครแขก” แด “หนังแขก” เคยมีเข้ามาเล่น
จนในกรุงเทพ ฯ ไทยเราเห็นรูปหนังที่ทำให้ผิดเพี้ยนรูปคนก็คิดเคียน ตั้ง
กล่าวไว้ในเสภาตอนทำคพนางวันทอง เมื่อพรรณาลถึงเครื่องมหรคพ
ต่าง ๆ ว่า:—

๐ หนังไทยแต่โบราณก็เห็นจะเล่นทำนองนี้ คำฉันทเรื่องสมุทไทยก็แต่งสำหรับเล่น
หนัง บอกไว้ข้างต้นหนังสือนี้ชัดเจน ต่อมาชั้นหลังหนังจึงเล่นแต่เรื่องรามเกียรติ์
เรื่องเดียว แดหนังคลุณนั้นเป็นของใหม่พึ่งเกิดขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ พวกชาวบ้านกวณ
(มะ) พร้าแขวงจังหวัดพัทลุง คิดเอาอย่างหนังแขก (ฮว) มาเล่นเป็นเรื่องไทย
ขึ้นก่อน แล้วจึงแพร่หลายไปที่อื่น ในมณฑลนั้นเรียกกันว่า “หนังกวณ” เจ้า
พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พาเข้ามากรุงเทพ ฯ ได้เล่นถวายตัวที่บาง
ปอนเป็นที่แรก เมื่อบวชต พ.ศ. ๒๔๑๕.

“เหล่าเจ้าพวกหนึ่งแซกแทรกเข้ามา พิศดูหน้าตามันปอหด
รูปร่างได้มมผมหึงข จมูกโด่งโก่งคอเหมือนเปรี๊ยะ” ดั่งนี้
แต่พวก ขวามตายที่เข้าใจ คำพากย์เขานับถือ ว่าคู้หนึ่ง เป็นประโยชน์
เพราะได้ความรู้แต่ได้ฟังคำกวีอันเป็นนักปราชญ์ฉลาดเฉลียว ถึงเจ้า
บ้านผ่านเมืองก็ต้องยกย่องผู้ที่เป็นดาหัตถ์ ด้วยคติอันในเรื่องอิเหนา
ใหญ่จึงปรากฏว่า อิเหนาปดอมตัวเป็นดาหัตถ์ แต่ในเรื่องอิเหนาเล็กก็
ปรากฏว่าเพราะเด่นหนึ่ง จึงได้รู้ว่ามีนางแหหนึ่งเป็นนางบุษบา

แต่ส่วนเรื่องประวัติของตัวอิเหนาเองนั้น ชาวต่างประเทศที่ได้
ศึกษาพงศาวดารชาวต่างกันว่า เรื่องที่ปรากฏในพงศาวดารชาว
เนือความจะเอาเป็นหลักฐานในทางพงศาวดารได้แน่นอนน้อย เพราะ
เป็นเรื่องเกิดเมื่อก่อนหนึ่งคือจดหมายเหตุ เป็นแต่เล่าแต่ดั่งดิบคือ
กันมาช้านาน พวกเขานับถืออิเหนาว่ามีอิทธิฤทธิ์ เรื่องราวที่เล่า
ก็ต่างแต่เป็นปาฏิหาริศจนวิเศษวิสง่า ๆ เข้ามาในชั้นหลังมีผู้แต่ง
เรื่องอิเหนาเป็นกาพย์กลอนบ้าง เรียบเรียงเป็นเรื่องเล่นมหรสพบ้าง
เรื่องประวัติของอิเหนาก็กลายเป็นหลายเรื่องหลายอย่าง แต่ต้นเค้า

• ที่เราเรียกว่า เรื่องอิเหนาใหญ่แลเรื่องอิเหนาเล็ก ก็คือเรื่องพงศาวดารอิเหนา
คนเดียวกันนั่นเอง เป็นแต่เล่าเรื่องแตกต่างกันไป จึงกลายเป็น ๒ เรื่อง ที่ในหอพระ
สมุดฯ ยังมีหนังสือเรื่องอิเหนาภาษามลายูอีกฉบับ • หวันเต๊ะมารดาเจ้าพระยาไทรบุรี
ถวายไว้ ในต้นฉบับว่าเดิมดาหัตถ์ชื่ออริยะเป็นผู้แต่งเป็นภาษาชวา แปลมาเป็นภาษา
มลายู ได้ลองให้แปลเป็นภาษาไทย เรื่องก็ไปอีกอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนทั้งอิเหนา
ใหญ่แลอิเหนาเล็ก,

คงยุติลงกันในเรื่องกระษัตริย์วงศ์เทวาท ๔ พระนคร. แต่ในเรื่อง
ที่อิเหนาได้ค้นหาหน้กับราชธิดาทำดาหาแล้วไปตมห้องนางอื่นเสีย จึง
เปนเหตุให้ต้องพดัดพรากจากบ้านเมือง เทยวตัณญ์จรไปตามเมือง
น้อยใหญ่ในแดนขวาแต่เมืองที่ตงอยู่ตามเกาะอื่น ๆ อิเหนามัถุทธา
นุภาพ เมื่อเทยวไปก็ปราบปรามเมืองน้อยใหญ่เอาไว้ในอำนาจได้โดย
มาก ครนเมื่อได้กตบัมาครอบครองเมืองเดิม จึงมีราชอาณาจักร
กว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่ากระษัตริย์แต่ก่อน ๆ ด้วยเหตุนี้พลกษวจึง
นับถืออิเหนาว่าเป็นมหาราชองค์หนึ่งในสมัยเมื่อพลกษวยังถือศาสนา
พราหมณ์ (จึงปรากฏการให้พระปฐิมา คือเทวรูป แด่มีดังประติเหระ
คือฤษีในเรื่องละครอิเหนา) แต่อาณาจักรมีมากอยู่แต่เพียงตัวอิเหนาชั่ว
เดียว พอถึงตูกซึ่งเรียกชื่อในพงศาวดารขวาว่า “มีลำดับครมัน”
ได้รับรัชทายาท เมืองขันทอิเหนาได้ไว้กตบัแยกกันไปอย่างเดิม ว่า
โดยทางพงศาวดารเรื่องอิเหนามันอกความดังกล่าวดมาน.

ว่าด้วยละครไทยเล่นเรื่องอิเหนา

มูลเหตุที่ละครไทยเราเล่นเรื่องอิเหนานั้น มีคำเจ้าแกลงสืบมาว่า
เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกษผู้เสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยา มีพระ
ราชธิดาด้วยเจ้าฟ้าตั้งวาศย ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้ากุนทลพระ
องค์ ๑ เจ้าฟ้ามงกุฎพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าวรรธิตาทั้ง ๒ พระองค์

๑. เรียกชื่อกันหลายอย่าง เลือกมาเรียกที่นี่แต่อย่างหนึ่ง.

มีข้าหลวงเป็นหญิงแขกมลายู เชื้อสายพวกเซตยที่ได้นำแต่เมืองปัตตานี
 พวกข้าหลวงแขกเหล่านี้หาเรื่องอิเหนาถวายให้ทรงฟัง เจ้าฟ้าทั้ง ๒
 พระองค์ชอบพระทัยไทย จึงทรงแต่งเรื่องอิเหนาเป็นบทละครขึ้นพระ
 องค์ละเรื่อง (เพราะเหตุที่เรื่องอิเหนาเล่ากันเป็นหลายอย่างดังกล่าว
 มาแล้ว) เรียกว่าดาหังเรื่อง ๑ อิเหนาเรื่อง ๑ แต่เป็นเรื่องอิเหนา
 ด้วยกัน คนจึงมักเรียกว่าอิเหนาใหญ่เรื่อง ๑ อิเหนาเล็กเรื่อง ๑
 (เห็นจะหมายความว่าในครั้งกรุงเก่า ว่าอิเหนาของพระองค์ใหญ่
 เรื่อง ๑ อิเหนาของพระองค์เล็กเรื่อง ๑ จะหาได้หมายความว่าอย่าง
 อื่นไม่)

เหตุใดเจ้าฟ้าราชบิดาทั้ง ๒ พระองค์จึงทรงแต่งเรื่องอิเหนาเป็นบท
 ละคร ไม่แต่งแต่หนังสือกตอนอ่านซึ่งมีในครั้งกรุงเก่าเป็นอันมาก
 ชื่อนั้นเห็นเป็นคำเจื่อนในทางต้นนิฐานอีกอย่าง ๑ เข้าใจว่าคงเป็น
 เพราะในสมัยนั้นเป็นเวลาที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศรู้ชอบทอดพระเนตร
 ละคร อาจจะเล่นสมัยซึ่งเพิ่งแรกมีละครในมาไม่ช้านานนักก็จะเป็นได้
 ความชอบมีเนื้อความในจดหมายเหตุทางเมืองพม่าประกอบ ว่าครั้ง
 หนึ่งเมื่อพม่ากับไทยเป็นไมตรีกัน พระเจ้าอังวะให้ราชทูตเข้ามาทูล
 ขอรุข่างห่อไปจากกรุงศรีอยุธยา พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาก็ก็นำราชทูต
 ไปทูลขอครุฑครมาแต่เมืองพม่า ดังนี้ แต่จะเป็นในรัชกาลไหนฤๅเมื่อ
 ศักราชเท่าใดหาได้กล่าวไม่ ถึงกระนั้นก็ยากกับเรื่องที่ปรากฏในหนังสือ
 พระราชพงศาวดาร ว่าเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น

ไทยกับพม่าเป็นไมตรีกัน พระเจ้าอังวะได้ให้ราชทูตเข้ามาถึงกรุงศรี
อยุธยา เมื่อปีขวด พ.ศ. ๒๒๘๗ แด่สมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้ก็ได้
โปรดให้พระยายมราชเป็นราชทูตไปตอบแทนถึงเมืองอังวะ คงเป็น
ในตอนที่พม่าว่าได้สร้างห่อไปจากไทย แต่ไทยได้ครุฑครมา
จากพม่า แต่ครุฑครไทยขอมาจากเมืองพม่าครั้งนั้น เห็นจะเอา
มาส่งมอบถวายให้สักหัดแต่การเดินบางอย่าง มิใช่เอามาเป็นครุฑสักหัด
ครุฑทองให้เดินอย่างครุฑพม่า เพราะความปรากฏในจดหมายเหตุ
ชั้นหลังต่อมา ว่าพระเจ้าอังวะยอมว่าแบบแผนนครไทยดีกว่านคร
ของพม่า เรื่องราวทั้งปวงชวนให้สันนิษฐานว่า การเดินนครใน
เห็นจะสักหัดทำนุบำรุงเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษยิ่งกว่าใน
รัชกาลก่อน ๆ บางทีเจ้าฟ้าราชชนิศาทั้ง ๒ พระองค์นั้นจะมีหน้าที่เกี่ยว
ข้องในการควบคุมสักหัดนครหลวงอย่างใดอย่างหนึ่งด้วย คงได้
ทรงทราบจากพวกข้าหลวง ว่าครุฑมาของแขกที่เมืองมลายูเขา
มักเดินเรื่องอิเหนา เพราะจะเป็นเรื่องที่พวกชาวญวนนับถือกันมาก มี
รับสั่งให้ข้าหลวงเล่าเรื่องถวาย เห็นเป็นเรื่องน่าเดินนคร จึงต้อง
ทรงนิพนธ์เป็นบทละครไทยขึ้น ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกษรู้ได้ทอดพระ
เนตรเห็นบทละครนั้นชอบพระราชทานไทย จึงโปรดให้เดินเรื่อง
อิเหนาอีกเรื่อง ๓ ทั้งเรื่องดาหัตถ์อิเหนาใหญ่แต่เรื่องอิเหนาเล็ก.

แต่เรื่องอิเหนา ๒ เรื่องนี้เข้าใจว่าคนพากันชอบเรื่องอิเหนาเล็ก
มากกว่าเรื่องดาหัตถ์อิเหนาใหญ่มาแต่ครั้งกรุงเก่า ที่เห็นความชอบ

เพราะหนังสือต่าง ๆ แม้แต่งในครั้งกรุงเก่าชอบอ้างแต่เรื่องอิเหนาเด็ก
เช่นในหนังสือบุรณาทคัมภีร์ ของพระมหานาควัดท่าทราย แต่งใน
รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ก็นำถึงตครหลวงเด่นมหรสพสมโภช
พระพุทธรูปว่า.

ฟ่ายพื่อนตครใน	บริรักษ์จักรี
โรงรมคิริมี	กตัญญูแดชย
ถันธรรตกรจันาง	อรอนตอชชย
โครยถบ่อย่าถวาย	จิตรเพ้อมะเมอฝัน
ร้องเรื่องระเด่นได้	บุษบาคุนาหงัน
พลพิภกหาบวร	พุดร่วมฤดีโสม

ดังนี้ ก็เป็นเรื่องอิเหนาเด็ก คำนี้ที่เรื่องอิเหนาเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) แต่งแต่ยังเป็นหลวงตรวจครั้งกรุงธนบุรี เมื่อปีกุนย พ.ศ. ๒๓๒๒
ซึ่งขึ้นว่า

ปางนบรวงค์	องค์อัญญาเตหวา
อุ้มองควันดา	กรตระกองตระการชม

เป็นต้นนั้น ก็ว่าถึงเรื่องอิเหนาเด็กตอนอิเหนาถักนางบุษบาเหมือนกัน
แม้เพลงยาวเตจิตรกรรมรูปวาดเขียน เมื่อชนแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์
ก็ชอบอ้างแต่เขียนเรื่องอิเหนาเด็ก เป็นต้นว่าพระตำหนักเขียวที่ประทับ
ของเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี สมเด็จพระพันางในรัชกาลที่ ๓

ฝ่าประจันห้องก็เขียนเรื่องอิเหนาเด็ก^๑ เพราะเหตุ^๒จึงเห็น^๓ว่าเรื่อง
อิเหนาเด็กเป็นเรื่องที่ยกย่องกันว่าดีกว่าเรื่องดาหลังอิเหนาใหญ่^๔ ตั้ง
แต่ครั้งกรุงเก่าตลอดมา

ผู้อ่านหนังสือ^๕ ที่ยังไม่เคยเห็นบทละครอิเหนาครั้งกรุงเก่าก็เห็น
จะมีมากด้วยกัน เพราะฉะนั้นจะคัดบทตอนต้นเรื่องอิเหนา เป็นจำนวน
ครั้งกรุงเก่ามาพิมพ์ไว้^๖ ให้เห็นเป็นตัวอย่าง^๗

บทละครอิเหนาครั้งกรุงเก่า

ข้า มาจะกล่าวบทไป

ดั่งคดีฉนวนทรงธรรม

ท้าวร่วมบิคุเรศมารดา

อันพระเชษฐาผู้ทรงธรรม

ผิวม่องอรอุณหราโณม

ดังพระนราวงศ์ทรงฤทธิ์

ถึงดริยวงศ์เทพไทเรืองศรี

ทุกบุตรชราไม่เทียมทัน

จิตยั้งยวดกอดฉัน

งามตาเทวัญนิมิตร

ประโลมโลกเด็กตำตระตานจิต

ทุกทิศเกรียงเดชกระจายจร

๑ พระคำหนักเขียวที่วานี้ ข้าฯไปปลูกไว้ในวัดอมรินทราราม เดิมนั้นยังใช้เป็น
โรงเรียน ฝ่าที่เขียนเรื่องอิเหนายังอยู่มาจนรัชกาลที่ ๕

๒ บทละครเรื่องอิเหนาความนี้ หอพระสมุดฯ ได้ต้นฉบับมาแต่เมืองนครศรี
ธรรมราช เดิมสำคัญว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ครั้นพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทั้งท่วงสำนวนแลความที่
พรรณนาด้วยแผนที่วิจิตรบ้านเมืองเป็นโวหารครั้งกรุงเก่า ได้ทรงชี้แจงไว้ในหนังสือ
พระราชวิจารณ์

เป็นฉัตร^๕ใน^๕พระนิ^๕ม^๕น^๕ชา

ชื่อ^๕หยิ่ง^๕หยิ่ง^๕เอ^๕กร^๕ทุ^๕ก^๕น^๕คร

อัน^๕พระ^๕อน^๕ุชา^๕ไ^๕ช^๕ย^๕ชา^๕ญ

ชาว^๕เห^๕ล^๕อ^๕ง^๕เร^๕อ^๕ง^๕ร^๕อง^๕ด^๕อ^๕ง^๕จ^๕ัน^๕ทร

พระ^๕คร^๕อง^๕ก^๕ร^๕ง^๕ด^๕า^๕ห^๕า^๕ห^๕า^๕น

ป^๕ระ^๕กา^๕ห^๕ว^๕น^๕เด^๕อ^๕ง^๕ช^๕อ^๕ระ^๕บ^๕อ^๕ย^๕ศ

อัน^๕พระ^๕รา^๕ช^๕อน^๕ุชา^๕ท^๕า^๕ม

ชาว^๕เข^๕ย^๕ว^๕แ^๕ง^๕แ^๕ว^๕ร^๕ัง^๕พ^๕ร^๕ณ

พระ^๕เป^๕น^๕จ^๕อม^๕จ^๕ุ^๕ด^๕จ^๕ักร^๕ใน^๕กา^๕ห^๕ด^๕ง

ฤ^๕ท^๕ิ^๕ร^๕ง^๕ค^๕ท^๕ร^๕ง^๕เด^๕ช^๕ภ^๕า^๕ชา

อัน^๕พระ^๕ห^๕ิ^๕ร^๕ว^๕ง^๕ค^๕อ^๕ง^๕ค^๕ด^๕ุ^๕น^๕

ผิ^๕ว^๕ก^๕ัก^๕ค^๕ร^๕ผ^๕อ^๕ง^๕เพ^๕ริ^๕ค^๕เ^๕ด^๕ิ^๕ท^๕ร^๕ง

พระ^๕คร^๕อง^๕ก^๕ร^๕ง^๕ด^๕ิ^๕ง^๕ห^๕ัด^๕ด^๕่า^๕ห^๕ิ

ท^๕ง^๕ด^๕อ^๕ง^๕ค^๕ท^๕ร^๕ง^๕ท^๕ค^๕ท^๕า^๕ง^๕ร^๕ร^๕ม

พระ^๕เด^๕ชา^๕น^๕น^๕ช^๕ร^๕ด^๕ย^๕อน^๕เด^๕ช

จ^๕ร^๕ด^๕ิ^๕ง^๕ฟ^๕ู^๕ง^๕เพ^๕อ^๕ง^๕ท^๕ง^๕ชา^๕ต^๕ร

อัน^๕ระ^๕ค^๕ุ^๕ท^๕ก^๕เม^๕อ^๕ง^๕ซ^๕ึ^๕น^๕ร^๕อ^๕ง^๕ฤ^๕ท^๕ิ

ด^๕ย^๕บ^๕ด^๕ย^๕อ^๕ง^๕พ^๕อ^๕ง^๕เค^๕ย^๕ร^๕โด^๕มา

ระ^๕บ^๕อ^๕ถ^๕ิ^๕ง^๕ไ^๕น^๕ก^๕ิ^๕ย^๕อ^๕ท^๕อ

นาม^๕ก^๕ร^๕ภา^๕ร^๕า^๕บ^๕ด^๕ั^๕ศ^๕ร

อ^๕ุ^๕ค^๕า^๕ร^๕ด^๕ฤ^๕ท^๕ิ^๕ร^๕อ^๕น^๕ก^๕ุ^๕เร^๕บ^๕ัน

ว^๕โร^๕ฤ^๕ท^๕ิ^๕เ^๕ร^๕ิ^๕ย^๕บ^๕า^๕น^๕พ^๕ระ^๕สุ^๕ริ^๕ณ

วิ^๕ด^๕า^๕ศ^๕ด^๕่า^๕เท^๕ว^๕ญ^๕ใน^๕โ^๕ศ^๕พ^๕ค

เอ^๕ก^๕ระ^๕น^๕ค^๕ห^๕ร^๕อ^๕น^๕ป^๕รา^๕ก^๕ฏ

ท^๕ว^๕ท^๕ค^๕ท^๕ิ^๕ค^๕ไ^๕ม^๕เ^๕ย^๕ม^๕ท^๕น

เร^๕อ^๕ง^๕ร^๕า^๕ม^๕พ^๕ร^๕ัง^๕เพ^๕ริ^๕ค^๕เ^๕ด^๕ิ^๕ณ

ค^๕ม^๕ด^๕ัน^๕เ^๕ด^๕ิ^๕โ^๕ก^๕ด^๕ัก^๕ข^๕ณ^๕า

เ^๕อ^๕ง^๕ห^๕ย^๕ง^๕ห^๕ิ^๕น^๕ห^๕ร^๕ด^๕ิ^๕กา^๕ห^๕ร^๕า

ค^๕ัง^๕พ^๕ระ^๕ย^๕า^๕ด^๕ิ^๕ง^๕ห^๕ร^๕า^๕ช^๕า^๕อ^๕ง

เป^๕น^๕จ^๕อม^๕จ^๕ัน^๕ทร^๕จ^๕ักร^๕ภ^๕พ^๕ด^๕ู^๕ง^๕ด^๕ัง

อ^๕ร^๕อ^๕ง^๕ค^๕เ^๕น^๕ง^๕น^๕อ^๕ย^๕ด^๕ะ^๕ก^๕ด^๕ก^๕ัน

เ^๕มา^๕ค^๕ร^๕า^๕ก^๕ง^๕ณ^๕ร^๕ัง^๕ด^๕ร^๕ค^๕

เป^๕น^๕ห^๕ด^๕ก^๕ใน^๕เข^๕ต^๕ร^๕ช^๕ัน^๕ท^๕บ^๕ด^๕พ^๕

พ^๕ระ^๕อ^๕ง^๕ค^๕ว^๕ง^๕ค^๕เ^๕ท^๕เว^๕ค^๕ร^๕เ^๕ร^๕อ^๕ง^๕ศ^๕ร

เป^๕น^๕ท^๕เ^๕ด^๕ิ^๕ม^๕โ^๕ก^๕โ^๕ก^๕า

ก^๕เ^๕ห^๕ิ^๕ค^๕ิ^๕ด^๕ค^๕ร^๕น^๕ค^๕ร^๕า^๕ม^๕อยู่^๕ห^๕น^๕ก^๕ห^๕น^๕า

ด^๕ั^๕ว^๕ย^๕เ^๕ร^๕ง^๕อ^๕า^๕น^๕ภ^๕า^๕พ^๕เ^๕น^๕พ^๕ัน^๕ค^๕ิ^๕ด

ไ^๕ม^๕ห^๕า^๕ญ^๕ด^๕ำ^๕น^๕ค^๕อ^๕ร^๕อ^๕ค^๕ิ^๕ด

๑. ควรสังเกตว่า บทละครอิเหนาใช้ศัพท์ชาวเปอร์เซียปนกับภาษาไทยมาแต่ครั้งกรุงเก่า.

ฤทธิรงค์ตั้งองค์พระอาทิตย์	เมื่อตฤกษ์ในกตางธัมพร
บ้างน้อมเกษถวายบรรณาการ	ข้อสุวรรณประทุมมาดย์ดัดบัลลวณ
พระเกียรติฟุ้งเฟื่องเรืองขจร	ทั้งดีพระนครเต็มอกัน

។ ២៨ កំរា ។

๑ อันแค้นแค้นแสนขื่นขมเดชะ
 อันปรางค์ปราสาททองดิ้น
 ทงทางหงษ์หอฟ้าปราด
 มรภูมิกายอดโอฬาร
 อันเทพอัปสรกนิษฐ
 ไพเราะหรรษครันถันแว้ง
 มีปรางค์ปราสาทน้อยรายรอบ
 กนกกระหนาบคั่นเป็นชั้นไป
 เพดานในไว้เรือนระยับย้อย
 ครีมุขถึงหาคันดาษดา
 นำนับบรรเจิดเลิศนัก
 สุปรรณยุตนาคินทรบรรจง
 แต่งแก้วประกอบกาญจน์กุดั่นดวง
 มีพรหมดีหน้าเรียงราย
 อันแท่นรองปราสาทกนกห้อย
 มีดังห้อยหยดหย่องเรียงวัน
 สดุดีเมืองฟ้าธรรมา
 ด่วนสุวรรณมณีนจินดา
 เติ้ดวณมณีนมค่า
 มีเทวอณัฏฐประนมเรียง
 คัดพิณมณีนประ โคมเตียง
 เพียงนางบำเรอสดชื่น
 ประกอบกานธราภรณ์ไม่นับได้
 อำไพเลิศโอชะตระนาคา
 ระบายห้อยเพ็ชรดมค่า
 ด้วยมหาเนาวรัตนอันยังยง
 เนิฉานดัดฉวีจิตรพิศวง
 หางหงษ์ระยับเพียงพรรณราย
 วิเชียรช่วงประดับเติบเกิดฉาย
 ถ้อยประทุมถว้ายบังคมคัด
 ระบายพลอยมรกตดัดตั้ง
 ทงเกาชนวิโดยบรรจง

แหววับจับดวงพระสุริยศรี

มธุเจ้าเจ้าคนบรรจง

พรหมภักตรึงหาศันอาศันโอง

พระฉายใหญ่ตั้งมั่นเป็นชันมา

ม่านทองกรองดวงเมฆทัพบราย เป็นนารายณ์ทรงสุบรรณนาคตามเคี้ยว

จงกตภูกดินดุนแถมเนียน

อันวิสูตรรุดวงบนแท่นแก้ว

พฤษภาคคีตฉนวนสุวรรณอดงการ

ครันฉายพิตรบัตติ้อง

พระदानวิเชียรเรียบดัดมัน

พระคตังทองดัดต้องหลั่งทั้งซ้ายขวา ทิมคามมุกดาแปดด้าน

ที่นั่งเย็นดวนแก้วเก้าประการ

อันวิมานปรเมศวร์สุราฤทธิ์

ทั้งโรงม้าโรงรถชา

ทางหงษ์ข้อฟ้าปราดี

ดินขพชาติอาจองค์ทรงฤทธิ์

รถแก้วบัตติ้องเป็นชันเข็ด

ทั้งโรงนาเวชอันโอฬาร

โรงเครื่องโรงแสงไฟจิตร

ที่นั่งโองโรงสุวรรณอดงการ

เป็นที่อาไลยโหดหง

เหมหงษ์ทรงมั่นเป็นทนต์มา

ท้องพระโรงแปดด้านทิศา

อักษิตบโมรารายเวียน

เป็นนารายณ์ทรงสุบรรณนาคตามเคี้ยว

ดั่งหินปูเตียนตะดานดา

ยี่ภู่แผ้วหอมตระหลบด้วยบุหงา

ถูดอกจินดาวิดาสุวรรณ

เด่นารก้องบรรดงเพดงสุวรรณ

เกยแก้วเกยสุวรรณเวียงราม

เวียงด้นมพนักงานดาษดา

กัศัตติยทั้งแปดทิศา

กัศัตติยทั้งแปดทิศา

อดงกตรจนาเป็นพันคิด

ช้างแก้วมณีนไผจิตร

ดำหรับองค์จักรกฤษณ์อันเชียวชาญ

ประกอบเกิดนฤมิตรทุกทิศาคด

ระโหรานระยับจับดา

เพ่งพิศเรียงวันทั้งซ้ายขวา

ศาลาใหญ่ดาษภูตงาม

อันที่นั่งทรงบนทองซ้ายขวา
 เกยดวงมูรธาภิเศกชาญ
 อันที่ปราหมณชื่อนิเศษ
 เชนยทองเรียงรันเป็นชั้นมา
 อันดึกโหราพฤตมามาตย์
 ที่นั่งดอยพรอยเพริศรุจี
 หอกดองแก้วเจ็ดดั้นฉนวน
 เรือรบรายรอบประจางาน
 ทุกด้านเตรียมการรายเรียง
 บัวสุวรรณบัวแก้วเป็นวงวน
 อันคันกัณฑ์พฤษภทั้งแปดทิศ
 อร่ามรายพรายพุ่งรุ่งเรือง
 อันโรงเด่นการมหรสพ
 สุราฤทธิบริวารจงอดงการ
 อันกรงกุ่มบันนักรเศ
 มีภูผาชื่อว้าหระกัน
 อันพรรณพฤกษามตามด
 ทรายเขียวมรกตจรจนา
 เป็นที่สดานเทเวศร์
 ทั้งสระแก้วประทุมเศรายเรียง

เป็นดั่งเอกเข็ญมเหษ
 โรงอาถักขณเรียงขนานเป็นหลั่นมา
 ได้สดุดพุทธเวทศาตา
 ดำหรับองค์พระมหามุนี
 ราชครูเรียงรันกันตามที่
 ดำหรับที่ไปรยสุวรรณาทำทาน
 เป็นหลั่นเรียงอยู่กตางราชฐาน
 จะคอยราญไพร้ให้วายชนม์
 ให้พร้อมเพรียงครวจจัดไว้ดับต้น
 เครื่องคันเกิดกับดำหรับเมือง
 ก็เป็นดิถีระบือฤาเดื่อง
 ทั้งดั้นองวิโดยตะดานดา
 ก็ถวนครมทุกตั้งด้นเดชา
 รจนาเลิศโตกวิโดยวรรณ
 ภายนอกพระนิเวศน์เขตรชั้นที่
 ๕ เรื่องรามอร่ามดา
 เหล็ดด้นบริวารใจให้หนักหนา
 พร้อมพรรณนักราเคศาเคียง
 โนเรศวรอันรื่องถวายเป็น
 เพียงโมกษณนี้ในเมืองอินทร์

มีทั้งอาศรมพระพักตร์

นำพุทฺธคณฺธนั้นดิน

ถว้นแก้วด้วยแก้วแก้วประการ

แค้นตำราญระรณชนทรวง

ก็ปรากฏอยู่ในไพร่ดิน

กระแฉกดินชู้ตึงจะวิ่งเข้าชิงดวง

โอฬารประเสริฐเร็ดช่วง

หอมพวงบุหงาทั้งไพร่วัน

๑ ๒๐ คำ ๑

นกร่อน ๑ อันกุหลุมพระนครดาหา

ระยิบดื่มน้ำแนมแกมสุวรรณ

อันกรุงกาหัดภพไกร

ชมพูนุทสุดประเสริฐเลิศไต่

อันกรุงถึงหัดด้าหรีน

ดั่งเงินยวงขาวมืองเป็นหัดภพ

ช้อวิติศมาหราชเณคณ

อยู่นอกเขตรชัณฑ์ธานี

มีกุหลุมอำไพได้ศรี

ช้อจะมาแดงคิรีเลิศตบ

ช้อกุหลุมคหวันขจรจบ

ปรากฏครบทั้งด้น

๑ ๒ คำ ๑

ร่ำ ๑ ดนามไชยทรายทองในภรา

ราบรินดั่งนำเภา

ประดองรถขดธาราญไชย

ประดองทวยหาญโยธา

อันฝูงทหารชาญไชย

เข้าไหนไม่มีใครต้านทาน

แต่ดีสุดคาไม่สุดที่

เป็นที่ประตอศึกลปสาตรา

ประดองอาชาไนยแกดักดำ

ช้อมหัดอัคราให้ชำนาญ

ไม่มีผู้ใดจะต่อต้าน

ภางค์เทือนด้นทุกภารา

๑ ๒ คำ ๑

ขมตลาด อันถนนหนทางสะพานพาต ด้วนตาด้วยเงินยวงเตชะ
 คึกกร้านรุดคิมรัฐยา คิลาทองแดงแดงประดับปน
 จักรวรรดิฉัตตยพระเวหา รจนาค้วยสุวรรณไม่หมองหม่น
 บัณณิชนียมอยู่กตางชต ด้วนถกคโคมเพชรอดงการ
 อันคึกคินรางแดงคิลาตตบ ระยาบยับตอดตด้วนมีค่า
 พรายเพริศเลิศทรงอดงการ คัวยมหาเนาวรัตนอัมพน
 อันตลกคาวาณิษฐทุกภาษา มาพึงขันขเฒมาทุกแห่งหน
 กับคงทงภูมิมณฑ ประชาชนขันบานตำราญใจ
 บ้างเด่นข้อมกตของตองเพตงรบ เจนจบครบการทหารใหญ่
 ด้วนขานขานาญการชิงไชย คกแต่งเอวใจไม่เว้นคน
 บ้างเด่นข้อมเจ็ดแป้นขัน แซ่คัพพัพาทพิณทุกแห่งหน
 บ้างเด่นด้นประแดไกรชน ครั้นเวลาเข้าตมทยา
 คาหลังวายังแฉ้วฐเชิด ฉดุดคิกตายเลิศเตชะ
 บ้างขันได้คอบกันไปมา บ้างเด่นเดกามโหรี
 ฝูงหญิงบรรจงเกษาเกล้า ผัดผ่องภักตร์เผ้าตคคี
 หนึ่งจวนชวาตานี ได้เลื้อยตอดตด้วนตา
 ห่มดไบบางตค่างกัน นำหอมปลดอมคันชมพูหา
 ขอดอบตระหลบอยู่อัครา ทงรูปโฉมโสภาไม่เว้นคน
 ออกเที่ยวดูงานตำราญใจ เนื่องแน่นกันไนแถวถนน
 เปนเหต่าเหต่าด้วนตมทุกคน เบียดเสียดตมตมกันไปมา

ร่าย ฝูงชายชายตาเมียงม้าย

บ้างตอเตยวเกยวกด้างเจรจา

บ้างคั่นหวีผิวกปากไปตามเพรง

บ้างกุมกฤษพาดนาคกราย

ทักอุบะทุกพรรณนุหงา

อุหริบจับกดินน้ามันดี

กดินร่ำกดินอบตระหดบกัณ

ทั้งกดินนุหงารำไป

ทุกขโคกโรคโกลยไม่ไถดักกราย

ทั้งรูปทรงตั้งศรีดังคราญ

อันหงดีเมืองเรืองเคช

แล้วพระองค์ทรงทศธรรม

อันองค์อัญญแด่หวา

มเหสีห้าองค์เป็นหัตถ์ไป

เดินชายแวดเวียนเคียงหา

บ้างเตี้ยมตอดตอดคจ้าว่นว้าย

ถ้วนทรงนักรดงนุญน้าย

จับชายบรรจงจรด

ถือเช็ดหน้าบางค่างดี

บุหรีกดินพุงจรงใจ

กดินคันหรรษมาเติมใต้

อบออดยวนใจนิจกาด

หญิงชายมีแต่เกษมด้านต์

ดมบัคพิศฐานก็ครามครัน

ด้วยอัญญเทเวศร์มาต้งร่างตรรค

จึงปรีดีปรมเกษมสันต์ทั้งกรุงไกร

ดงมจาร์คก่อนมาไม่เตี้ยได้

ดงได้แต่ดีถาวร

ฯ ๓๔ คำ ฯ

ถ้าผู้อ่านถึงเกิดบททศครธิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ข้างตอนต้น
จะเห็นได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์เทียบความตามบทกรึงกรุ่งเกล้า ซึ่งเอามา
พิมพ์ไว้

เรื่องอิเหนาเดิมคงเด่นแต่ดครหดง เห็นจะพระราชทานอนุญาต
ให้ดครผู้อื่นเด่นได้ค่อในชนกรุงรัตนโกสินทร์ ตามการที่ปรากฏมา

ถ้าเป็นงานใหญ่ข้างฝ่ายการมรดกแล้ว ครตหดวงมีเค้นเรื่องอิเหนา
 ดังพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์
 ไว้เป็นอุทานหนึ่งในบทละครเรื่องสังข์ทอง ครตท้าวตามนคักดับเข้า
 เมืองเมื่อพระสังข์คิดขึ้นพระอินทร์ ว่า:—

ขึ้นบนพระโรงคัดไม้ทันทัง ครตตั้งเค้นผู้ใหญ่
 ถูกเขยูกัดคัตมีไชย จะเศกให้ครองกรุงในพวงนี้
 จงช่วยกันเร่งรัดจัดแจง คกแต่งคังการภิเศกศรี
 แท้แทนให้ต่นูกกว่าทุกที่ แต่จะมีอิเหนาด้กแก้ววัน
 ไปปฤษาครตครม้นก่อนเหวย ใครเคยรำดีที่ขยัน
 อิเหนาเรื่องมีด่าชญากรณ จะประชันดาหลังเมื่อครังครวญ
 ดังนี้ ในพระราชนิพนธ์ทรงอ้างถึงแบบเก่า ครตหดวงยังเค้น
 ทงเรื่องอิเหนาแต่เรื่องดาหลัง แต่ครตหดวงในชนกรุงรัตนโกสินทร์
 หาปรากฏว่าเค้นเรื่องดาหลังไม่ ถวแต่เห็นจะเป็นแต่ในรัชกาลที่ ๑
 พนนมาปรากฏว่าเค้นแต่อิเหนาเด็กเรื่องเดียว เรื่องดาหลังจึงกลาย
 ไปเป็นแต่เรื่องด้าหรับตครข้างนอกเค้น หานับเป็นเรื่องของครตใน
 เหมือนอย่างเรื่องอิเหนาเด็กไม่.

ภาคที่ ๓ ว่าด้วยตำนานละคร

ตำนานละครกรังกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย

ได้กล่าวมาข้างต้นกันหนึ่งข้อนี้ ว่าละครของไทยเราเป็น

๓ อย่าง คือละครชาตรีอย่าง ๓ ละครนอกอย่าง ๑ ละครในอย่าง ๑
มีมาแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่ได้อธิบายความต้นพื้นฐาน
ตามเค้าเงื่อนที่ปรากฏ ว่าละครชาตรีเป็นละครเดิม ละครนอกเป็นของ
เกิดขึ้นโดยแก้ไขละครชาตรี แต่ละครในคือละครผู้หญิงนั้น เมื่อครั้ง
รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังหาปรากฏว่ามีไม่ มาปรากฏ
ว่ามีละครผู้หญิงในหนังสือบูรพาปักษีคำฉันท์ ซึ่งแต่งในรัชกาลสมเด็จพระเจ้า
บรมโกศเป็นครั้งแรก เพราะฉะนั้นละครผู้หญิงคงเกิดขึ้นเมื่อสมัย
ในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเพทราชามาจน รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรม
โกศบุรี ฤๅถ้าจะว่าโดยศักราชก็คือในระหว่าง พ.ศ. ๒๒๓๓ จน
พ.ศ. ๒๓๐๓ ก็แต่ในระหว่างเวลา ๗๐ ปีนี้ รัชกาลของสมเด็จพระเจ้า
บรมโกศเป็นเวลายาวนานยิ่งกว่า ๓ รัชกาลแต่ก่อนมา บ้านเมืองก็
ปราศจากศึกสงคราม ด้วยนานาประเทศทั้งปวงมาอภัยตลอดจนถึงกา
ทวิป ต่างมาขอเป็นทางไมตรี จึงยกย่องพระเกียรติยศกันแต่ก่อน
มีคำขอพระเกียรติยศสมเด็จพระเจ้าบรมโกศบุรี เข้าใจว่าเป็นของสมเด็จพระ
พระวันรัตน์วัดพระเชตุพน แต่งไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร^๑ ว่า

๑ มีในฉบับที่หอสมุดเลอเฟว แต่ในฉบับพระราชหัตถเลขาตัดออกเสีย.

“อันสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าแผ่นดินนี้ มีพระกมดัญฐานต่าง
กันกับ (สมเด็จพระพุทธเจ้าเสือ) พระบรมราชบิดา แต่ (สมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) พระเชษฐาธิราชเจ้า ปาณาติบาตพระองค์
ทรงเว้นเป็นนิจ ทรงประพฤติกุศลสุจริตธรรม ถมณพราหมณา
ประราษฏร มีแต่ได้โมตรเป็นคู่ชดชุกทั่ว ๆ ๑๓๑ ถึงน่านวดเข้าก็เสด็จ
ไปนวดที่ทุ่งหันตราหน้าหนอง แล้วเอาไธระแทะให้พระราชบุตรพระราช
ธิดาแต่กำนันนางทั้งปวงตากเข้าไปในวัง แล้วเขารวงเข้าทำฉัตรใหญ่
แต่ยกไปถวายพระราชอาคันที่อยู่ที่พระอารามหนองทุก ๆ ปีมิได้เว้น
พระองค์ตรัสพทที่จะเล่นมิได้เมื่อ ^{๒๕} ทิ้งวงวิ้งควายแดงพายเรือ (จับ)
เสือกกับช้างให้สู้กัน มีแต่สู้กันทั่วกันทุกระตู” ^{๒๖} ดังนี้ คำขอพระเกียรติ
^{๒๗} ทงหนักข้อที่ปรากฏ ว่าครมผู้หนึ่งของหนองเริ่มเล่นเรื่องอิเหนาเมื่อ
ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศรู้ดังได้กล่าวมา ดูกฤติเป็นนัยอัน
เดียวกัน เพราะฉะนั้นน่าจะเห็นได้ว่า ^{๒๘} ครมผู้หนึ่งซึ่งเรียกว่าครมใน
นั้นจะเป็นของมชนเมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศรู้ตนเอง

ครั้นสมเด็จพระเจ้าบรมโกศรู้เสด็จสวรรคต เจ้าฟ้าอุทุมพร
ราชโอรสพระองค์น้อย ซึ่งเป็นพระมหาอุปราช ได้รับรัชทายาท แต่
เสด็จขึ้นครองราชสมบัติอยู่เพียง ๓ เดือน ก็ถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้า
เอกทัศผู้เป็นพระเชษฐา ส่วนพระองค์เสด็จออกทรงผนวชเป็นภิกษุ
ภาวะ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจึงได้เสวยราชย์แต่ปีชวด พ.ศ. ๒๓๐๓
มาจนเถียงกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าซ้ำคึกเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๓๓๑

มีหนังสือพงศาวดารฉบับ ๑ กล่าวว่า เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระ
เจ้าเอกทัศ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์^๕ นายสังฆาทเด็กชาวบ้าน
คู่จามรับผูกภาษีฝักร้าง^๖ แต่การเก็บภาษีฝักร้างครั้งนั้น นายสังฆะ
ได้รับอนุญาตให้เก็บอย่างไรหาปรากฏในหนังสือไม่ ในหนังสือกล่าว
แต่ว่านายสังฆาทเจ็บ ด้วยถือตัวว่าเป็นพี่เจ้าจอมพักพระذنมเอก แด
น้องสาวชื่อปานก็เป็นพระذنมอีกคน ๑ จึงบังอาจตั้งข้อบังคับว่าใคร
เก็บฝักร้างขายต้องเอามาขายแก่เจ้าภาษีผู้เดียว ถ้าไปขายให้ผู้อื่น
ต้องปรับเป็นเงิน ๒๐ บาท นายสังฆาทราคาซื้อฝักร้างแต่ถูก ๆ แล้ว
ขายขึ้นราคาให้กลับไปจำหน่ายในท้องตลาด ราษฎรที่เคยขายซื้อ
ฝักร้างมาแต่ก่อนก็ได้ความเดือดร้อน มีราษฎรพากันไปร้องทุกข์ต่อ
ข้าราชการผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครมาความขึ้นกราบทูล ๗ ด้วยนายสังฆาท
ว่าทำภาษีเก็บเงินเข้าพระคลังหลวง ครั้นอยู่มาสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ
ไม่ทรงสบาย บรรทมไม่หลับมาหลายวัน จึงมีรับสั่งให้หาครเข้า
ไปเล่น จะทอดพระเนตรแก้วกาญจนาพรราชสุทไทย นายแทนกับ
นายมีแปดตัวจำลองดครที่เข้าไปเล่นนั้น เล่นทำเป็นผู้ขายคน ๑ เป็น
ผู้หญิงคน ๑ ผู้กมติดกันว่าจะเร่งเอาเงินค่าผูกคอก นายมีตัวจำลอง

๑ มีในปูมโหราศไว้ว่า ทำภาษีฝักร้างเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๐๕ รัชกาลตรงกัน
วิธีที่เก็บภาษีฝักร้างนั้น เห็นจะให้เก็บอย่างหนักถ้าในอากรค่าน้ำขึ้นหลัง คือใครปลูก
ฝักร้างไว้ ต้องเสียภาษีตามขนาดแพฝักร้าง เพราะเหตุที่ได้ผลประโยชน์ในการหวงห้าม
ปลาซึ่งอาศัยแพฝักร้างไว้จับขาย.

ที่เป็นหญิงจึงว่า “จะเอาเงินมาแต่ไหนจนจะตาย • แต่เก็บผักบุ้ง
ขายยังมีภาษี” ว่าอย่างนั้นถึงต้องหนีตามหน ส้มเด็จพระเจ้าเอกทัศ
ได้ทรงฟังก็หุดากพระไทย จึงโปรดให้ไต่ถามจำพวกทั้ง ๒ คนนั้น
ครั้นทรงทราบความตามที่เปนมากั้ทรงพระพิโรธ มีรับสั่งให้เสนาบดี
ชำระเร่งเงินคืนให้ราษฎร ส่วนตัวนายตั้งนั้นเดิมมีรับสั่งจะให้เอาไป
ประหารชีวิตทีเดียว ต่อมาก็อภัยพระพิโรธจึงโปรดให้งดโทษประ-
หารชีวิตไว้ ความที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารดังกล่าวมา เกี่ยว
เนื่องกับตำนานละครที่มีเค้ามุกให้เห็นว่า ละครผู้หญิงของหลวงครั้ง
กรุงเก่าเห็นจะเป็นของโปรดอยู่เพียงแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมโกศสวรรคตแล้วท่านองจะเดยมิได้ชักซ้อม
เล่นเหมือนแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจะทอดพระเนตรละครจึง
ต้องหาครุผู้ชายเข้าไปเล่น แท้จริงเมื่อพิเคราะห์ดูโดยทางตำนาน ดู
เหมือนละครผู้หญิงของหลวงซึ่งมีขึ้นกรุงเก่า จะได้เล่นอยู่ไม่นาน
เท่าใดก็ถึงเวลาเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าซ้ำอีก แต่เป็นการประหลาด
อยู่ที่เสียกรุงฯ ครั้งนั้น กลับเป็นเหตุให้ละครไทยไปเจริญในที่อื่น ด้วย
มีเรื่องตำนานทางเมืองพม่าปรากฏว่า พระเจ้าอังวะให้รวบรวมพวก
ละครที่ไต่ไปจากเมืองไทยจัดไว้เป็นละครหลวง แลเชื้อสายของพวกเขา

• เรื่องตำนานละครไทยทางเมืองพม่าที่กล่าวตอนนี้ ว่าตามคำชี้แจงของพระอริย
รักษา (ซอเหลียง บ๊ยะเมรี) กรมป่าไม้ ซึ่งได้เปลี่ยนชาติมาเป็นไทย พระอริยรักษา
เป็นชาวเมืองมณฑล เวลามีเป็นเด็กอยู่ในเมืองพม่า ได้เคยเห็นละครไทยเล่นในพระ
ราชวังเมืองพม่าหลายครั้ง.

ตครกร^{๕๕}เงิน^{๕๕}เด่น^{๕๕}ตคร^{๕๕}ไทย^{๕๕}ด^{๕๕}บ^{๕๕}ด^{๕๕}ก^{๕๕}น^{๕๕}ด^{๕๕}ม^{๕๕}ก^{๕๕}ว^{๕๕}า ๓๐๐ ปี ^{๕๕}ยัง^{๕๕}ม^{๕๕}ด^{๕๕}ต^{๕๕}ร^{๕๕}ไทย
 เด่น^{๕๕}อยู่^{๕๕}ใน^{๕๕}เม^{๕๕}ือ^{๕๕}ง^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า จ^{๕๕}น^{๕๕}ก^{๕๕}ร^{๕๕}ท^{๕๕}ง^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}เจ^{๕๕}า^{๕๕}ด^{๕๕}ี^{๕๕}บ^{๕๕}อ^{๕๕}เด^{๕๕}ย^{๕๕}บ^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}เม^{๕๕}ือ^{๕๕}ง^{๕๕}แ^{๕๕}ก^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ก^{๕๕}ฤ^{๕๕}ษ^{๕๕}
 เม^{๕๕}ือ พ.ศ. ๒๔๒๗

เรื่องประวัติของตครไทยที่^{๕๕}ด^{๕๕}ก^{๕๕}ไป^{๕๕}อยู่^{๕๕}เม^{๕๕}ือ^{๕๕}ง^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ี^{๕๕} ด^{๕๕}ี^{๕๕}บ^{๕๕}ได้^{๕๕}ค^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕}
 ว^{๕๕}า^{๕๕}เด^{๕๕}ิม^{๕๕}เม^{๕๕}ือ^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}ได้^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ไป^{๕๕}จ^{๕๕}า^{๕๕}ก^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}ค^{๕๕}รี^{๕๕}ย^{๕๕}ุ^{๕๕}ร^{๕๕}ยา^{๕๕} พ^{๕๕}ร^{๕๕}เจ^{๕๕}า^{๕๕}อ^{๕๕}ัง^{๕๕}ว^{๕๕}ระ^{๕๕}ม^{๕๕}ัง^{๕๕}ระ^{๕๕}
 ให้^{๕๕}เด^{๕๕}น^{๕๕}ต^{๕๕}คร^{๕๕}ไทย^{๕๕}ถ^{๕๕}ว^{๕๕}าย^{๕๕}ท^{๕๕}อด^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕} ^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}น^{๕๕}ได้^{๕๕}ท^{๕๕}อด^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}ก^{๕๕}ี^{๕๕}ป^{๕๕}ร^{๕๕}ด^{๕๕} ^{๕๕}ย^{๕๕}ก^{๕๕}
 ย^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕}ก^{๕๕}ร^{๕๕}บ^{๕๕}ว^{๕๕}ร^{๕๕}ำ^{๕๕}ของ^{๕๕}ไทย^{๕๕}จ^{๕๕}า^{๕๕}ม^{๕๕}ก^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕}ต^{๕๕}คร^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕} ^{๕๕}ปี^{๕๕}พ^{๕๕}า^{๕๕}ท^{๕๕}ย^{๕๕}ไทย^{๕๕}ก^{๕๕}ี^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ก^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕}
 ปี^{๕๕}พ^{๕๕}า^{๕๕}ท^{๕๕}ย^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕} ^{๕๕}จ^{๕๕}ึง^{๕๕}มี^{๕๕}ร^{๕๕}บ^{๕๕}ด^{๕๕}ัง^{๕๕}ให้^{๕๕}ร^{๕๕}ว^{๕๕}บ^{๕๕}ร^{๕๕}ว^{๕๕}ม^{๕๕}ไทย^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ด^{๕๕}แต่^{๕๕}ปี^{๕๕}พ^{๕๕}า^{๕๕}ท^{๕๕}ย^{๕๕}ไ^{๕๕}ว^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}
 ก^{๕๕}ร^{๕๕}ม^{๕๕}ห^{๕๕}ึ^{๕๕}ง^{๕๕}ต^{๕๕}าง^{๕๕}ห^{๕๕}า^{๕๕}ก^{๕๕} ^{๕๕}ป^{๕๕}ร^{๕๕}ะ^{๕๕}ท^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ท^{๕๕}ี^{๕๕}ให้^{๕๕}ด^{๕๕}ัง^{๕๕}บ^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ร^{๕๕}ี^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}อยู่^{๕๕}ใน^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ี^{๕๕} ^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ห^{๕๕}ั^{๕๕}บ^{๕๕}
 เด^{๕๕}น^{๕๕}ต^{๕๕}คร^{๕๕}ไทย^{๕๕}ใน^{๕๕}จ^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ม^{๕๕}ห^{๕๕}ร^{๕๕}ค^{๕๕}พ^{๕๕}ของ^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕} ^{๕๕}มี^{๕๕}ให้^{๕๕}ค^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ม^{๕๕}ี^{๕๕}น^{๕๕}ำ^{๕๕}ท^{๕๕}ี^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}า^{๕๕}ก^{๕๕}ร^{๕๕}อ^{๕๕}ย^{๕๕}าง^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}
 เม^{๕๕}ือ^{๕๕}ย^{๕๕}าย^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ไป^{๕๕}ด^{๕๕}ัง^{๕๕}ท^{๕๕}เ^{๕๕}ม^{๕๕}อ^{๕๕}ง^{๕๕}ไ^{๕๕}น^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ก^{๕๕}ี^{๕๕}ย^{๕๕}าย^{๕๕}ตาม^{๕๕}ไป^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕} ^{๕๕}ค^{๕๕}ำ^{๕๕}บ^{๕๕}ด^{๕๕}
 บ^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ท^{๕๕}ี^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ไทย^{๕๕}ด^{๕๕}ัง^{๕๕}อยู่^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ม^{๕๕}ี^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ะ^{๕๕}เล^{๕๕} ^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}ร^{๕๕}ี^{๕๕}ก^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕} “(อ)โย^{๕๕}ร^{๕๕}ยา^{๕๕}เซ^{๕๕}”
 แ^{๕๕}บ^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕}ค^{๕๕}ด^{๕๕}า^{๕๕}ต^{๕๕}อ^{๕๕}โย^{๕๕}ร^{๕๕}ยา^{๕๕} ^{๕๕}แต่^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ไทย^{๕๕}ใน^{๕๕}ช^{๕๕}น^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}ัง^{๕๕}ม^{๕๕}ี^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}ปะ^{๕๕}ปน^{๕๕}เด^{๕๕}ย^{๕๕}ม^{๕๕}าก^{๕๕}
 เ^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}ด^{๕๕}ว^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}เจ^{๕๕}า^{๕๕}อ^{๕๕}ัง^{๕๕}ว^{๕๕}ระ^{๕๕}ด^{๕๕}ำ^{๕๕}ก^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}ท^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}เ^{๕๕}ก^{๕๕}ร^{๕๕}ง^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕}ว^{๕๕}ิ^{๕๕}ชา^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ไทย^{๕๕}จ^{๕๕}ะ^{๕๕}เด^{๕๕}็^{๕๕}อ^{๕๕}ม^{๕๕}ท^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ม^{๕๕}ส^{๕๕}ุ^{๕๕}ญ^{๕๕}
 ไป^{๕๕}เด^{๕๕}ย^{๕๕} ^{๕๕}ได้^{๕๕}ป^{๕๕}ร^{๕๕}ะ^{๕๕}ท^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}อ^{๕๕}น^{๕๕}ุ^{๕๕}ย^{๕๕}า^{๕๕}ด^{๕๕}ไ^{๕๕}ว^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕} ^{๕๕}ถ้า^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}ไทย^{๕๕}ท^{๕๕}ี^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}ุ^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}เ^{๕๕}็น^{๕๕}ว^{๕๕}า^{๕๕}
 เด^{๕๕}็ก^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}ค^{๕๕}น^{๕๕}ไ^{๕๕}น^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}า^{๕๕}ด^{๕๕}เ^{๕๕}ด^{๕๕}ย^{๕๕}จ^{๕๕}ะ^{๕๕}ฝ^{๕๕}ีก^{๕๕}ห^{๕๕}ัด^{๕๕}เด^{๕๕}น^{๕๕}ต^{๕๕}คร^{๕๕}ไทย^{๕๕}ได้^{๕๕}ก^{๕๕}ี^{๕๕}ให้^{๕๕}ก^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}บ^{๕๕}ท^{๕๕}ุ^{๕๕}ด^{๕๕} ^{๕๕}จ^{๕๕}
 ป^{๕๕}ร^{๕๕}ะ^{๕๕}ท^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ให้^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}ค^{๕๕}ร^{๕๕}ด^{๕๕}ัง^{๕๕}น^{๕๕}ี^{๕๕} ^{๕๕}จ^{๕๕}ึง^{๕๕}มี^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}พ^{๕๕}ม^{๕๕}า^{๕๕}ด^{๕๕}ม^{๕๕}ค^{๕๕}ี^{๕๕}ให้^{๕๕}บ^{๕๕}ุ^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ห^{๕๕}ด^{๕๕}า^{๕๕}น^{๕๕}ฝ^{๕๕}ีก^{๕๕}ห^{๕๕}ัด^{๕๕}
 เ^{๕๕}น^{๕๕}ต^{๕๕}คร^{๕๕}ไทย^{๕๕} ^{๕๕}พ^{๕๕}เ^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ะ^{๕๕}ได้^{๕๕}อยู่^{๕๕}ใน^{๕๕}พ^{๕๕}ร^{๕๕}ะ^{๕๕}ร^{๕๕}า^{๕๕}ช^{๕๕}ป^{๕๕}ถ^{๕๕}ัม^{๕๕}ภ^{๕๕} ^{๕๕}แต่^{๕๕}พ^{๕๕}ว^{๕๕}ก^{๕๕}ด^{๕๕}ร^{๕๕}ท^{๕๕}เ^{๕๕}น^{๕๕}เ^{๕๕}ื่อ

๑ พม่าเข้าราชธานีหลายครั้ง ตั้งแต่เมืองอังวะบ้าง ที่เมืองอมรปุระบ้าง ที่สุดจึง
 ย้ายไปตั้งที่เมืองมันตะเล.

ถ่ายไทยก็ยังมิดตลอดมา นครไทยที่เด่นในเมืองพม่า^๕ พม่าเรียกว่า
“(อ) โยธยาสักคยี้” ทำนองจะแปลว่า นครอโยธยาของหลวง มี
แต่ในราชธานี ตามหัวเมืองพม่าไม่มี การที่นครไทยเด่นก็เด่นแต่
งานหลวงเป็นหลัก นอกจากงานหลวงก็เด่นแต่ในงานของเจ้านายแ
ขุนนางผู้ใหญ่ (ซึ่งมีอำนาจอาจหมายสั่งให้ ไปเด่นได้) มิได้รับ
งานหาไปเที่ยวเด่นในพื้นที่เมือง

กระบวนนครไทยที่ไปเด่นในเมืองพม่า ชื่นเต็มจะเป็นอย่างไร
ทราบไม่ได้ แต่ในตอนหลังเมื่อตกมาถึงชั้นหลานเหลนของพวกนคร
เดิมเด่นประสมโรงกันทั้งชายแถมหญิง ภาษาที่เด่นนั้นก็ใช้แต่ภาษาพม่า
พม่าภาษาไทยเจือปนไม่ เครื่องแต่งตัวก็ว่าทำคล้ายไปข้างอย่าง
พม่าเสียมาก ยิ่งแต่เครื่องสวมศีรษะ มีฎาแต่หัวโชนเป็นคันที่คงเป็น
อย่างไทย แต่เครื่องบิพาทยนั้นยังคงเป็นอย่างไทยอยู่

เรื่องนครที่พวกไทยเขาไปเด่นในเมืองพม่า ที่ถือกันว่าเป็นเรื่อง
สำคัญก็คือเรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอิเหนาเด่นร้องอย่าง
นคร แต่เรื่องรามเกียรติ์เด่นพากย์แถมเจรจาอย่างโชน สองเรื่องนี้
มักเด่นที่ในพระราชวังในงานนักขัตฤกษ์เช่นออกพรรษาเป็นต้น เด่น
คราวละหลาย ๆ วันทุกปี เพราะเป็นเรื่องยาว จับเด่นตอนไหนก็
เด่นติดต่อกันเรื่อยไปทุก ๆ คืนจนสิ้นงาน นอกจากเรื่องอิเหนากับ
รามเกียรติ์ ยังเด่นเรื่องตั้งชื่อกับเรื่องนางเกสร^๖ พม่าเรียกว่า

๕ เรื่องนางเกสร เห็นจะหมายความว่า นางเกสรสมณชา คือเรื่องสังข์ศิลป์ไชย
เป็นเรื่องเล่นละครนอกครั้งกรุงเก่าเรื่อง ๖ บทครั้งกรุงเก่ายังมีอยู่ในหอพระสมุด ฯ

“เกษะศิริ” แสดงให้เห็นเรื่องอื่น ๆ อีก แต่ไม่ทราบชัดว่าจะเป็นเรื่องใดบ้าง เรื่องประวัติศาสตร์ไทยที่ไปเดินในเมืองพม่าได้ความเพียงเท่าที่ได้แสดงมา

ตำนานนครกรุงธนบุรี

กรุงเดียนกรุงศรีอยุธยาเก่าพม่าข้าศึก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ที่จริงหาได้เสียสยามประเทศไม่ ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ ก็เสียแต่มณฑลอยุธยา มณฑลกรุงเทพ ฯ มณฑลนครไชยศรี มณฑลราชบุรี มณฑลนครสวรรค์ รวม ๕ มณฑล กับมณฑลปราจีนบุรีอีกครั้ง มณฑลเท่านั้น หัวเมืองมณฑลที่กองทัพพม่าไม่ได้ไปถึงไทยยังเป็นอิสระอยู่ทุกมณฑล จนถึงกระนั้น ขรรค์ดาของที่เป็นอย่างอื่นมีในประเทศ แม้จนในการเดินเช่นไชยสงคราม ก็มีอยู่ในราชธานี เมื่อเสียกรุง ฯ เก่าพม่าข้าศึกก็วัดครุฑและทศครุฑกรุงเก่าจึงเป็นอันครายหายสูญไปเสียเป็นอันมาก ส่วนนครนอกเป็นของราษฎร เดินกันในพื้นที่เมืองแพร่หลาย ศัตรูเห็นจะหลบหลีกเหลืออยู่ได้มาก แต่ครุฑในน้ำจะมีศัสดาครุฑเหลืออยู่น้อยเต็มที ด้วยมีแต่ของหลวง ที่แบบแผนตราในไม้สามสูญไปเสียทีเดียว ก็เพราะมีศัสดาครุฑหลวงหลบหนีไปอยู่ตามหัวเมืองที่ซึ่งเป็นดิถีแก่ไทยได้บ้าง แต่มีผู้ที่ได้เคยได้เห็นลักษณะการเดินนครใน เช่นเจ้าฟ้าพิณทวดีพระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศรู้เป็นต้น อยู่มาจนกรุงธนบุรี แต่เมื่อพระเจ้า

๑. เจ้าฟ้าพิณทวดีอยู่จนรัชกาลที่ ๑ สิ้นพระชนม์เมื่อระกา พ.ศ. ๒๓๑๕

กรุงธนบุรีได้เมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๑๒ . ได้คร
 ผู้หญิงของเจ้านคร ฯ ซึ่งพวกตครหลวงที่หนีไปจากกรุงเก่าไปเป็นคร
 ผูกหัดชน มาสมทบกับพวกตครที่รวบรวมได้จากท่อน จึงหัดตคร
 หลวงชนใหม่ครั้งกรุงธนบุรี แต่ครั้งนั้นกลายแบบอย่างครั้งกรุงเก่า มี
 ตครผู้หญิงแต่ตครหลวงโรงเดียว ต่อมาเมื่อโปรดให้เจ้านคร ฯ กลับ
 ไปครองเมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้ากรุงธนบุรีประทานตครผู้หญิง
 คืนให้เจ้านคร ฯ ไปเล่นอย่างเดิม ด้วยทรงยกย่องเกียรติยศเป็น
 พระเจ้าประเทศราช จึงมีตครผู้หญิงของเจ้านคร ฯ อีกโรง ๑ ปรากฏ
 ว่าได้เคยเกณฑ์เข้ามาเล่นประชันกับตครหลวงในงานสมโภชพระแก้ว
 มรกต เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๓ มีแจ้งในหนังสือพระราชวิจารณ์.

ตครผู้หญิงครั้งกรุงเก่าที่ได้มาเป็นครตครครั้งกรุงธนบุรี ปรากฏ
 ชื่อแต่คนเดียวว่าชื่อจัน เป็นตัวนางเอกตครหลวงครั้งกรุงเก่า นอก
 จากนั้นจะมีใครอีกบ้างหาปรากฏชื่อไม่ ส่วนบทตครนั้น ครั้งกรุงธนบุรี
 ได้บทตครครั้งกรุงเก่าที่หัดช้อยู่แต่บางเรื่องบางตอนไม่บริบูรณ์ พระ
 เจ้ากรุงธนบุรีต้องทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมตรงตอนที่ขาดตครหลวง
 ในครั้งกรุงธนบุรี ความซึ่งปรากฏในบานแพนทศรเรื่องราว
 เกียรติ ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี “ทรงแต่งแต่ชั้นต้นเป็นปฐม” เมื่อวัน
 อาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ ปีชวด จุลศักราช ๑๑๓๒ (พ.ศ. ๒๓๑๓
 คือภายหลังตั้งเมืองนครศรีธรรมราชได้ปี ๑) จะคัดบทพระราชนิพนธ์

๑ ชื่อปรากฏในเพลงยาวเล่า เรียกว่า “จันอุสา”

รามเกียรติ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรี คอนบุตรดพมาตงไว้ในที่นี้ พอให้
เห็นเป็นตัวอย่างสักตอนหนึ่ง

บทละครพระราชนิพนธ์ครั้งกรุงธนบุรี

๑ มาจะกด้าวบทยไป หน่อในอวดการรังศรี
หาผลปรนนิบัติชนนี้ ทั้งพระฤกษ์มัญญาน
วันหนึ่งชวนน้องเข้าพาที่ พระมุนีจงโปรดเคณาน
ข้าใช้เกดอึกคนอันพาต ขอประทานรำเรียนวิชา

๑ & คำ ๑

๑ ฤกษ์รักจูบกระหม่อมเกษ ดอนให้เฝ้าเวทศาตา

๑ เจริญ ๑

หุดักกณทกของวิทยา เจ้าตราครุฑมฤตพัตน์

๑ ตรี ๑

๑ จึงประสิทธิ์ประสงฆ์ธาตุนคิณ เจ้าจินตารมณห์หมายมั่น
เมื่อต้นชันชามนคัพัตน์ สรรพโลกไม่นทนฤทธา

๑ & คำ ๑ เจริญ

๑ ฝ่ายต้องกุมารเรียนเสร็จ ได้ทั้งกตเมตศาตา

รับเอาธนคิณปมา ตาตำหาผลพนาดี

๑ ๑ เข้ามาน ครนถึงกาดวาศพนาโดย ปราได้น้องดพเรื่องศรี

ฝ่ายพิจะแผดงฤทธิ ยิงรังคันนี้ให้ขาดไป

๑ & คำ ๑

๑ เจ้าตพอว่าใหญ่ถึงแสนวา ข้าเจ้าเห็นหาหักไม่
พระมงกุฎก็วางครไชย ดันไปถึงชนพรหมา

ฯ ๑ ๕ ๑

๑ ถูกรังคันใหญ่ดินขาด ยับเยินพินาศดังฟ้าผ่า
แต่วกดับค่อว่าอนุชา น้อยยาจะว่าประการใด

ฯ ๕ คำ ๑

๑ พระดพดรรเจริญบุญญา ชาญภาพเป็นหาที่ดุคไม่
พระชนนั้จะมีคกใจ กัชนวนเก็บผลไม้กัถับมา

ฯ ๒ คำ ๑ พระยาเดิน

เรื่องที่เด่นดครหมูึงของหลวงครกรงชนบุรี นอกจากเรื่อง
รามเกียรติ์ ปรากฏว่าเด่นเรื่องอิเหนาอีกเรื่อง ๑ แต่เข้าใจว่าเด่นเรื่อง
อุณรุทด้วย เพราะมีบทกรเรื่องอุณรุทความก่อนพระราชนิพนธ์ใน
รัชกาลที่ ๑ เข้าใจว่าจะเป้นบทกรกรงเจ้าเหลื่อมมา มีใช้พระราช
นิพนธ์ของพระเจ้ากรงชนบุรี ด้วยดังเกิดศุภระบวรกลตอนเห็นผิดกับบท
รามเกียรติ์มากนัก แต่เรื่องดาหังอิเหนาใหญ่ค้นหาปรากฏเจ้าเงื่อนว่า
ได้เด่นดครหลวงในครกรงชนบุรีไม่

ด่งนเรื่องดครนอก จะรวบรวมบทกรกรงเจ้าได้ในครกรง
ชนบุรีเรื่อง ขอนทราบไม่ได้ บทดครนอกกรกรงเจ้าที่มณับอยู่
ในหอพระสมุด ฯ บัดนี้ ๑๔ เรื่อง ๑ จะบอกข้อไว้พอให้รู้ว่าดครเรื่อง

๑ แต่ไม่มีบริบูรณ์สักเรื่องเดียว เข้าใจว่าจะบอกพร้อมมาแต่ครกรงชนบุรี.

ได้มีมาแต่ครั้งกรุงเก่าแต่บัดนี้ คือ :—

เรื่องการเกษ	๓
เรื่องคำ	๓
เรื่องไชยทิศ	๓
เรื่องพิภุตทอง	๓
เรื่องพิมพ์สุวรรณ	๓
เรื่องพิณสุวรรณ	๓
เรื่องนางมโนहरา	๓
เรื่องโม่งป่า	๓
เรื่องมณฑปไชย	๓
เรื่องตั้งขทอง	๓
เรื่องตั้งขทิศไชย	๓
เรื่องสุวรรณคีรี	๓
เรื่องสุวรรณหงษ์	๓
เรื่องโล้ว	๓

นอกจากนี้ยังมีบทละครนอกจำนวนกตอนเป็นของเก่าก่อนรัชกาล
ที่ ๒ อยู่อีก ๕ เรื่อง คือ :—

เรื่องไกรทอง	๓
เรื่องโคบุตร	๓
เรื่องไชยเชษฐ	๓

เรื่องพระรถ ๑

เรื่องศิลาปฐิวงค์ ๑

เข้าใจว่าเป็นเรื่องตครครึงกรุงเก่าเหมือนกัน แต่บทที่มีอยู่ในหอพระ
สมุด ฯ จะเป็นของแต่งครึงกรุงเก่าฤกรุงธนบุรี ฤในรัชกาลที่ ๑
พิเคราะห์ดูไม่แน่ใจเหมือน ๑๕ เรื่องที่กล่าวมาข้างต้น

ตำนานตครครึงรัชกาลที่ ๑

การมหรสพต่าง ๆ ซึ่งเดิมทราบดีแต่ครั้งเดียกรุงเก่า มากดัด
มีขึ้นบริบูรณ์เมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ทรงพยายามก่อการตั้งปวง
โดยมีพระราชประสงค์จะให้กรุงเทพมหานคร รุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้ง
บ้านเมืองตั้งอยู่แต่ก่อน เมื่อเครื่องมหรสพเป็นอันว่า ไชยทัศน์ของหลวง
ก็โปรดให้หัดขึ้นทงฝ่ายวังหลวงแลวังหน้า แต่ครั้นผู้หญิงหนุ่มแต่ใน
พระราชวังหลวงแห่งเดียวตามแบบอย่างครึงกรุงเก่า บทละครในที่
ขาดหายไปแต่ก่อน ก็โปรดให้ขอแรงพระราชวงศ์านุวงศ์แลข้าราชการ
ที่เป็นกวีสุนทิตถาทบทุกตอนช่วยกันแต่งถวายทรงตรวจแก้ไข แล้ว
ตราเป็นบทพระราชนิพนธ์ไว้เป็นคัมภีร์สำหรับพระนครครบทุกเรื่อง มี
เรื่องรามเกียรติ์ ๑๑๖ เล่มสมุดไทย เรื่องอุณรุท ๑๘ เล่มสมุดไทย
เรื่องดาหัง ๓๒ เล่มสมุดไทย เรื่องอิเหนา ๓๘ เล่มสมุดไทย

บทละครพระราชนิพนธ์ครึงรัชกาลที่ ๑ ทั้ง ๔ เรื่องที่กล่าวมา เมื่อ

พิจารณาเห็นว่าเรื่อง รามเกียรติ์ กับ เรื่องอุณรุท ๒ เรื่อง นพ ทรง พระ
 ราชันิพนธ์ใหม่ทั้งหมด^๑ แต่ด้วยเรื่องดาหังกับเรื่องอิเหนาคล้ายเหมือน
 เอาบทครึ่งกรุงเก่าคงเป็นหลัก ทรงพระราชนิพนธ์ซ่อมแซมแต่ครั้งที่
 บทเดิมขาดไป บทเรื่องดาหังเวदानยังมอยู่บริบูรณ์ ถ้าใครสังเกต
 จะเห็นได้ว่ามีกตอนครึ่งกรุงเก่าปะปน ผิดกับพระราชนิพนธ์เรื่อง
 รามเกียรติ์แต่อุณรุท แต่บทเรื่องอิเหนารัชกาลที่ ๓ เดียวขาดหายไป
 ไปเสียมาก ถึงกระนั้นหลักฐานอยู่ในเพลงยาวเก่า^๒ กล่าวว่—
 “อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง สำหรับงานการฉลองกองกุศล
 แต่ก่อนเก่าเจ้าด้ศรีเชอนิพนธ์ แต่เรื่องคันคกหายพลัดพรายไป
 หากพระองค์ทรงพิภพปรารภเด่น ให้รักเด่นเด่นดครคึกคกตอนใหม่
 เดิมแต่มีค่อคิดประดิษฐ์ไว้ บำรุงใจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน” ๗ ดังน
 แด่คงเป็นสำคัญว่า บทของเดิมที่เจ้าฟ้าราชธิดาทรงนิพนธ์ไว้แต่ครึ่ง
 กรุงเก่าเป็นแต่ขาดไปไม่บริบูรณ์ เพราะฉะนั้นจึงเข้าใจว่าบทละครอิเหนา
 ครึ่งรัชกาลที่ ๓ หาได้แต่งใหม่ทั้งหมดไม่ ความชอบพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงตั้งนิฐานไว้ในหนังสือพระราช
 วิจารณ์ ว่าบทละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ นั้น ข้าง

๑ บทอุณรุทครึ่งกรุงเก่า แลบทรามเกียรติ์ครึ่งกรุงธนบุรี ซึ่งมีอยู่ต่างหาก
 ทั้ง ๒ เรื่อง.

๒ เพลงยาวนี้มีผู้แต่งไว้ข้างทำบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

คอนตันทางด่านจนเปนบทแต่งครึ่งกรุงเก่า ความที่พรรณนุ่เคียงวัง
ก็ว่าเป็นกระบวรแผนครึ่งกรุงเก่า คือมีพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์
แต่พระที่นั่งทรงปืนเป็นคั่น ทรงพระราชดำริห์ว่าจะหาใช้พระราชนิพนธ์
รัชกาลที่ ๓ ไม่

แต่ในบทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ ที่ยังเหลืออยู่ มี
หลักฐานในทางตำนานอยู่ในเล่ม ๓๘ อีกข้อ ๓ ตรงที่จบบทละคร มี
เพลงยาวก่ด่าไว้ดังนี้ว่า :—

“อันอิเหนานิพนธ์ไว้แต่ก่อน	บทกลอนเพราะฝรั่งแปลหนักหนา
ใครดัดก็จับวิญญา	ตั้งดูชาติพิศด่าอย่างกรณ
แต่ค้างอยู่เพียงดั่งขี้	นับมิจะสู้เรื่องเป็นแม่นมั่น
๒๕ ครองพระบาททรงทศธรรม	ถวียราชบัณฑิตจารวัด
เล็ดเจ้เจดถึงจักรพรรดิพิมานอาสน์	ทรงพระราชนิพนธ์อักษรศรี
คือเรื่องอิเหนาแต่ดั่งขี้	โดยคดีบริบูรณ์นิทานกาถ
ใครฟังแล้วจงฟังราโชวาท	อย่าประมาทหลงโหดใช้แก่นสาร
อยู่ด่าให้เพี้ยนบ้างเพี้ยนคี่ตทาน	หว่านพืชไว้เป็นประโยชน์ตน
ดำริห์ถึงขราร่างให้เป็นนิจ	บำรุงจิตระน้อมใจในกุศล
จงบำบัติอดิชาอย่าระคน	ผลบุญอย่าแรมร้างให้ห่างไกล

• หอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์บทละครอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ เพื่อ่งเท่าที่หา
ฉบับได้เมื่อมะเสง พ. ศ. ๒๔๖๐

ถึงน้อยเท่าผดพรรณผักกาด สุดแต่ปรากฏนานนั้นเป็นใหญ่
 แม้นับเบญจฉัตรเมื่อใด จะได้สู่คู่ศศิสมบุรณ์” ๑

๑ ๓๒ คำ ๑

ความในเพลงยาวข้อที่ว่า บทอิเหนาแต่ก่อนมีแต่เพียงสี่ชู้
 ถึงไม่กล่าวชัดว่าแต่งไว้เพียงนั้นแต่ครั้งกรุงเก่า ฤมาแต่งใหม่ค้าง
 อยู่เมื่อครั้งกรุงธนบุรีก็จริงอยู่ แต่เข้าใจได้ว่าในเพลงยาวคงจะหมาย
 ความว่าบทแต่งค้างแต่ครั้งกรุงเก่า เพราะชมว่า “บทกลอนเพราะ
 พรังเป็นหนักหนา” บทละครครั้งกรุงธนบุรีไม่เคยได้ยินใครชมว่าเรื่องใด
 เพราะเคยได้ยินแต่กันมาแต่ก่อน บทที่ยังปรากฏอยู่บัดนี้ เช่น
 เรื่องรามเกียรติ์ที่คัดมาพิมพ์ไว้เป็นตัวอย่างในหนังสือ จะว่าเพราะก็
 ไม่ได้ เพราะฉนั้นจึงตั้งขึ้นว่า บทละครอิเหนาซึ่งเจ้าฟ้ามงกุฎ
 ทรงแต่งไว้ครั้งกรุงเก่ามีเพียงสี่ชู้ เรื่องก่อนนั้นเป็นของแต่งขึ้นเมื่อ
 ในรัชกาลที่ ๑ อันนั้นคงเป็นความในทางตำนาน

ละครครั้งรัชกาลที่ ๑ เห็นตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า ละครผู้หญิง
 ก็มีแต่ของหลวง เดากันมาว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 ภาณุไทย ยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เสด็จ
 ประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม โปรดให้หัดละครเด็ก ๆ ผู้หญิง แล้ว
 เอาบทเรื่องอุณรุทครั้งกรุงเก่ามาทรงคัดทอนให้เด่น” ถูพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ทรงวิจารณ์ด้วยเด็ก เพราะฉนั้นละคร

๑ บทละครเรื่องอุณรุทที่ทรงคัดยังมีอยู่ในหอพระสมุด ๑

ที่ฝึกหัดกันขึ้นข้างนอกจึงมีแต่ครุฑชาย ตั้งเกตุตามความที่ปรากฏ
ในพระราชกำหนดเรื่องเครื่องแต่งตัวครุฑซึ่งกล่าวมาแล้ว เข้าใจว่า
เมื่อรัชกาลที่ ๓ ก็เห็นจะมีครุฑมากโรงด้วยกัน แต่ปรากฏข้อต่อมา
แต่ ๒ โรง คือครุฑของเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ โรง ๓ เด่นเป็น
ครุฑใน เมื่อต้นพระชนม์แล้ว ตกลมาเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์
มนตรี อีกโรง ๓ คือครุฑนายบุญยัง เด่นเป็นครุฑนอก ที่ปรากฏ
ข้อครุฑ ๒ โรงนี้ เพราะเหตุที่ได้เป็นครุฑครุฑหนึ่งมา

ครุฑครุฑวังรัชกาลที่ ๓ ที่ได้เป็นครุฑครุฑต่อมา มีข้อเขียนปรากฏ
หลายคน คือ:—

๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นแต่เจ้าของครุฑที่ได้ทรง
รับมรดกของพระเชษฐา แต่ทรงชำนาญกระบวรครุฑ ถึงอาจจะ
คิดแบบแผนวิธีพ่อนำได้ แบบอย่างครุฑในรัชกาลนั้นมาทุกวันนี้ ต้น
ตำราเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี โดยมาก จึงนับถือกันว่า
เป็นครุฑครุฑ ออกพระฉ้ามบชาเวตาให้ครุฑครุฑในเป็นนิมิตพระองค์ ๑

๒ นายทองอยู่ เป็นตัวอิเหนาครุฑเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์
ต่อมาได้เป็นที่ปรึกษาแต่เป็นผู้แนะนำแบบอย่างวิธีนำของเจ้าฟ้ากรมหลวง
พิทักษ์มนตรีไปหัตถ์ครุฑหลวงในรัชกาลที่ ๒ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ ได้เป็น
ครุฑครุฑในฝึกหัดกันขึ้นแทบทุกโรง นายทองอยู่นั้นชำนาญแต่งกลอน
แต่ขับเสภาอีกด้วย จึงนับถือกันว่าเป็นครุฑภาคด้วยอีกอย่าง ๑

๓ นายรุ่ง เป็นตัวนางเอกครุฑเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ต่อ

มาได้เป็นครุฑ ๑ อย่างเดียวกับนายทองอยู่เป็นครุฑขึ้นเครื่อง เป็นครุฑคู่กันมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ จนรัชกาลที่ ๓

๔ นายบุญยัง เป็นนายโรงตกรนอกครั้งรัชกาลที่ ๑ ค่อมมาเด่นตกรจนสร้างวัดได้วัด ๑ เรียกชื่อว่าวัดตกรท่า อยู่ข้างหลังบ้านหมื่นจังหวัดธนบุรี นายบุญยังได้เป็นครุฑเล็กติดตกรนอกที่เด่นกันชนหลังค่อมมา

๕ นายบุญมี (เห็นจะเป็นพี่น้องนายบุญยัง) เป็นครุฑนางตกรนอกมาด้วยกันกับนายบุญยัง แต่มีชื่ออยู่ในคำไหว้ครุฑด้วยกัน

เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ครุฑทองอยู่ ครุฑรุ่ง ครุฑบุญยัง ครุฑบุญมี ทั้ง ๕ นี้ นับว่าเป็นครุฑครุฑในกรุงรัตนโกสินทร์ที่เด่นค่อมมาทั้งบ้านทั้งเมือง นอกจากทั้ง ๕ ที่กล่าวมา ยังมีขอตกรรัชกาลที่ ๑ ที่ได้เป็นครุฑค่อมอีก ๗ คน คือ:—

๖ คุณมรกต เป็นตัวขึ้นเครื่องตกรผู้หญิงของหลวง มีชื่ออยู่ในคำไหว้ครุฑ แต่จะวิเศษอย่างไรหาปรากฏไม่

๗ คุณเพ็ง เป็นตัวพระรามตกรผู้หญิงของหลวง อยู่มาได้เป็นครุฑครุฑของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ด้วยคน ๑

๘ คุณเรือง เป็นตัวนางตกรหลวง ได้เป็นครุฑเจ้าจอมมารดาถูกจันทน์เด็กรัชกาลที่ ๒

๙ เจ้าจอมมารดาอัมพา รัชกาลที่ ๒ เป็นตัวนางกัญญาตกรหลวงรัชกาลที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้เป็นตกร ถึงรัชกาลที่ ๓

เป็นชั้นเด็กชั้นนี้อำรับ ๑ เข้าใจว่าได้ออกโรงเด่นครั้งแรกเมื่อสมเด็จพระยาเจ้าเอกทัศสวรรคตเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๕๕ อันเป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลที่ ๒ ด้วยมีเนื้อความปรากฏอยู่ในเพลงยาวเก่า กล่าวถึงตครหลวงที่หัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ ว่า:—

“คงโรงคันดินคนแออัด ซ้อมหัดแก้ไขในราชฐาน
เมื่อข้างเผือกมาใหม่ได้ออกงาน ทงเครื่องอาบไธอันน่ารัก
ควดครเด็กเด็กเด็กหมด ดมเกียรติยศดมศักดิ์
มีแต่คนมาสามิภักดิ์ จงรักรองบาทบพมาดย์” ดังนี้

ตครหลวงรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าเด่นครในแต่เรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ บางทีจะเด่นเรื่องอุณรุทบ้าง แต่เรื่องดาหังนั้นหาได้เด่นไม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนากับเรื่องรามเกียรติ์ขึ้นใหม่สำหรับเด่นตครหลวงไม่ใช้บทละครรัชกาลที่ ๑ ทั้ง ๒ เรื่อง เมื่อพิจารณาคุณพระราชนิพนธ์ที่ทรงใหม่ทั้ง ๒ เรื่องนั้น เข้าใจว่าเหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์เห็นจะต่างกัน ที่ทรงเรื่องอิเหนาขึ้นใหม่ ทำนองจะเป็นเพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าบทอิเหนารัชกาลที่ ๑ เป็นแค่แต่งซ่อมแซมบทครั้งกรุงเก่า เข้ากันไม่สนิทเด่นตครก็ไม่เหมาะ จึงตั้งพระราชหฤทัยจะทรงพระราชนิพนธ์เสียใหม่หมดทั้งเรื่อง เหมือนอย่างในเช่นรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงพระราชนิพนธ์

๑ เพลงยาวทนต์ผู้แต่งไว้กับบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องไกรทอง,

เรื่องรามเกียรติ์แต่เรื่องอุณรุท โดยพระราชประสงค์จะให้ใช้เป็นคัมภีร์สำหรับพระนครสืบไป คงเป็นด้วยเหตุนี้ เมื่อพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ มีขึ้นแล้ว บทอิเหนาครั้งรัชกาลที่ ๑ จึงกระจัดกระจายหายสูญไปเสียมาก เพราะคนเข้าใจกันว่าไม่มีกิจที่จะต้องเอาเป็นพระรक्षा ค่อยไป ส่วนเรื่องรามเกียรติ์นั้น เหตุที่ทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้มีพระราชประสงค์จะให้เป็นคัมภีร์สำหรับพระนครแทนของเดิมเหมือนอย่างเรื่องอิเหนา เป็นแต่ทรงเล็งกคิตเอาเรื่องบางตอน คือตั้งแต่หนุมานถวายแหวนไปจนทศกรรฐ์ต้มคอน ๑ ตอนบุตรพลคอน ๑ มาทรงแต่งใหม่สำหรับเล่นละครหลวง เป็นหนังสือ ๓๖ เล่ม สมุดไทย^๑ เพราะฉนั้นบทรามเกียรติ์ที่ทรงพระราชนิพนธ์ใหม่จึงทรงคิดทั้งเรื่องเดิมเสียบ้าง เปลี่ยนแปลงไปบ้าง ประสงค์แต่ให้เหมาะแก่กระบวนเล่นละครเป็นประมาณี คงรักษามบทรามเกียรติ์รัชกาลที่ ๑ ไว้เป็นคัมภีร์สำหรับพระนครอย่างเดิม จึงยังอยู่บริบูรณ์จนบัดนี้

อนึ่งเมื่อครั้งกรุงเก่าเจดีย์กรุงธนบุรี ฤาแม่เมื่อในรัชกาลที่ ๑ ก็ดี ไม่ปรากฏว่าดครผู้หญิงของหลวงเด่นเรื่องอื่นนอกจากเรื่อง

๑ บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้โปรดฯ ให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ พิจารณาโดยทางสำนักกลอน เข้าใจว่าทรงพระราชนิพนธ์ภายหลังเรื่องอิเหนา เล่ากันมาว่าบทตอนบุตรพลนั้น ทรงต่อตอนปลายรัชกาลเมื่อหัตถ์ครชั้นเล็กขึ้นอีกชุด ๑ ได้ออกโรงเล่นงานฉลองวัดอรุณฯ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ เป็นที่แรก.

รามเกียรติ์ อุลลุท แดอีเหมา อันเป็นเรื่องสำหรับดครใน พังมา
ปรากฏว่าครผู้หญิงของหลวงเด่นดครนอกเมื่อในรัชกาลที่ ๒ ทรง
เลือกเรื่องดครนอกเฉพาะตอนที่นำเด่นดครมาทรงพระราชนิพนธ์บทใหม่
ให้ดครหลวงเด่น ๕ เรื่อง คือเรื่องตั้งชื่อของเปนหนังสือ ๑๗ เล่มสมุดไทย
เรื่องไชยเชษฐ ๔ เล่มสมุดไทย เรื่องมณีพิไชยเล่มสมุดไทย ๑ เรื่อง
ไกรทอง ๒ เล่มสมุดไทย เรื่องควา ๓ เล่มสมุดไทย แดพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น
เจษฎาบดินทร์ ทรงแต่งเรื่องตั้งชื่อพิไชยถวายอีกเรื่อง ๑ เป็น
หนังสือ ๒ เล่มสมุดไทย นับรวมเป็น ๖ เรื่อง เรียกกันว่าพระราช
นิพนธ์ดครนอก แดกระบวนที่ดครเด่นทรงแก้ไขทั้งทำนองร้องแ
ฉวีรา เต้นไม่เหมือนกับดครนอกที่เด่นกับในพื้นเมือง จึงมีดครนอก
แบบหลวงชนอีกอย่าง ๔ ซึ่งดครของผู้นับนาคักัดถือเอาเป็นแบบ
อย่างมาจนทุกวันนี้

ในการที่ทรงพระราชนิพนธ์บทดครเมื่อรัชกาลที่ ๒ นั้น เด่ากัน
มาว่า ทรงเลือกสรรเจ้านายแต่ข้าราชการที่เปนกวีชำนาญกลอนไว้
สำหรับทรงปรึกษา กล่าวว่ามีจำนวนรวมเป็น ๗ ด้วยกัน ที่ทราบ
แน่แท้ ๓ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรง
พระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์พระองค์ ๑ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์
มนตรีพระองค์ ๑ นายภู ทรงคงเป็นขุนสุนทรโวหาร (คือสุนทรภู่)
คน ๓ บางทีจะเป็นกรมหมื่นสุนทรโวหาร แดพระยาไชยวิชิต (เผือก)

เวदानเป็นจมนไวยวรนาถอีก ๒ นอกจากหาทราบว่ามีใครไม่
 วิชาที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น เล่ากันว่าเรื่องตรงไหนที่จะไม่ทรงพระราช
 นิพนธ์เอง ก็พระราชทานให้กวีที่ปฤกษาเหล่านั้นรับผิดชอบไปแต่ง
 คอนไหนทรงพระราชนิพนธ์แต่กวีก็ ถูกกวีที่รับไปแต่งแต่งแต่งนำ
 มาถวายก็ดี เขามาอ่านหน้าพระที่นั่งในที่ประชุมก็ให้ท่านช่วยกันแก้ไข
 อีกชั้น ๑

มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาฉบับที่
 พิมพ์ พระราชทานคอนนางบุษบาชมคัดเด่นชัดให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงแต่ง ครั้นทรงแต่งแล้วถึงวันจะอ่านถวาย
 เมื่อเวลายังไม่เสด็จออก ได้รับสั่งวานสุนทรภู่ให้ช่วยอ่านตรวจแก้ไข
 เสียก่อน สุนทรภู่อ่านแล้วกราบทูลว่าเห็นดีอยู่แล้ว ครั้นถึงเวลา
 อ่านถวายมีในบทที่ทรงแต่งมาหนึ่งบทว่า :—

“น้ำได้ไหลเย็นแต่เห็นตัว ฉ้ายแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว”

สุนทรภู่คิดว่าความยังไม่สนิท ขอแก้เป็น :—

“น้ำได้ไหลเย็นเห็นตัวปลา ฉ้ายแหวกปทุมมาอยู่ไหวไหว”

พอเสด็จขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง
 ภาวว่า เมื่อทรงขอให้ตรวจทำไมไม่แก้ไข แก่ถึงนี้ไว้คึกคักหน้าเด่น
 หน้าพระที่นั่ง ต่อมาอีกครั้ง ๑ เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทอง

๑ เล่ากันมาอย่างที่ว่านี้ แต่ข้าพเจ้านึกว่าคำ “ปลา” คงจะต้องมีอยู่แล้วแห่งใด
 แห่งหนึ่ง ทำนองว่า “น้ำได้ไหลเย็นเห็นตัว ปลาแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว” ดังนี้
 ถ้าขาดคำปลาไม่ได้ความที่ไหนจะทรงแต่ง.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับบทคอนค้นไปแต่ง ทรง
แต่งบททำนองตามนิตยารักษ์จะให้ลูกสาวเลือกคู่ว่า :—

“จำจะปลูกฝั่งเลี้ยงยังแล้ว ให้ลูกแก้วสมมาคปรารถนา”

เมื่ออ่านถวายสุนทรภู่ภักต์ว่าเพนคำถามว่า “ลูกปรารถนาอะไร”

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้เป็น :—

“จำจะปลูกฝั่งเลี้ยงยังแล้ว ให้ลูกแก้วมีคู่เล่นหา”

แต่ทรงขัดเคืองโดยเข้าพระทัยว่า สุนทรภู่แก้ถึงว่าให้กระทบถึงพระองค์
ด้วยเหตุ ๒ คราวนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
ราชสมบัติ สุนทรภู่จึงหนีออกบวช เพราะหวั่นหวาดเกรงพระราชอาญา

อันพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ไม่ว่าทรงบทเสภาฎาบทละคร มี
ข้อดังเกิดได้อย่างหนึ่งว่า จะทรงเรื่องใดถ้ามีบทเดิมอยู่ คงเอาบท
เดิมมาทรงตรวจคร่าก่อน ถ้าแลความในบทเดิมแห่งใดที่อยู่แล้วเป็น
ไม่ทรงทั้งเสียเลย คงมีบทกลอนอันจะยกตัวอย่างมาให้เห็นสัก ๒
แห่ง คือ.

(๑) บทเรื่องดังชกของที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ เป็นอย่างที่ทรง
แต่งแก้มาก คงไว้แต่เค้าความของเดิม

บทเรื่องดังชกของครึ่งกรงเก่า

๐ เมื่อนั้น

ท้าวสามนต์ได้ฟังขงนำหน้า

มันจะเอาอย่างไรที่ไหนมา

วิชัยเงาะป้านเหลือใจ

เครื่องทรงของกมุไซชั่ว
 จองหองพองชนเป็นพันใจ
 ได้ความเจ็บช้ำระกำใจ
 เสียตายของกูไม่รู้ตัว
 จะให้อ้ายเงาะตัวมกาย
 มาให้จำให้อ้ายเงาะป่า
 กจะออกไปด้วยอัสสาวศรี
 ว่าพดางทางตรงต้นนาใน
 ทรงเครื่องดำเร็จเสด็จมา
 ครันว่าสัตว์รพเสด็จดำเร็จแล้ว

เกินความมันเสียเป็นไหนไหน •
 มันเห็นไม่มั่งคั่งแล้ว
 เพราะอัสญไรถูกแก้ว
 เครื่องแก้วแค่ครึ่งพระไอยกา
 ความกลุ่ตตายเป็นหนักหนา
 ตั้งให้เอามาทันใด
 ทนมันจะว่าเป็นไหน
 ทรงเครื่องเรียงอุไรเพริศแพร้ว
 ชนทรงพระยาครุฑแก้ว
 คดาศักดิ์แล้วออกจากวงใน

๑ ๑๒ คำ ๑ เซ็ด

บททรงพระราชนิพนธ์

๑ เมื่อนั้น

อ้ายเงาะถ่อยร้อยอย่างช่างมารยา
 นี้แม่ยายแล้วสิริให้
 น้ำหน้าจะตอดได้ที่ไหนเป็น
 แล้วให้จัดเครื่องคั่นอย่างเอก
 คิดเสียตายนักของรักกู
 ว่าพดางทางร้องเรียกไป

ท้าวสามนต์ได้ฟังซังหน้าหนา
 กว่าจะไม่ผิดปากจะยากเย็น •
 เมื่อมันไม่เคยพบเคยเห็น
 ทำเด่นเครื่องคั่นเด็กคนรู้
 แค่ครึ่งอกก็แก่พระเจ้าปู่
 จนอยู่จำใจต้องให้มัน
 เหวยเสนาในใครอยู่นั้น

จงเตรียมพลผูกช้างฉับพลัน
พระมิได้ตรงหน้าดั่งว่าด้วย
พร้อมเสร็จเจ็ดดีจทรงศา

กจะจรจรัดไปปถายนา
มาขึ้นเกยหยุดยืนคอยท่า
เด้นาแท้เห่นแน่นไป

ฯ ๓๐ คำ ฯ เชิด

(๒) บทราชสารท้าวฤๅณมีถึงอิเหนา ทียกมาเป็นตัวอย่าง
ต่อไปนี้เป็นอย่างทรงแต่งแต่เพียงคืบบทให้สั้นเข้า คงรักษาความ
ของเดิมไว้ทั้งหมด

บทอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

๑ ในลักษณะดั่งพระบิดา ว่ากรุงดาหาเป็นคักใหญ่
ให้เร่งยกพลดักใคร ไปช่วยชิงไซโยให้ทันที่
ถึงจะไม่เคยงบบุขมา ว่าช่วยอุปถัมภ์กันทั้งศักดิ์ศรี
แต่เขาแจ้งอยู่ต้นทงธรณิ ว่านางเป็นน้องของตัวมา
อนึ่งท้าวดาหาฤๅณิกร มิใช่อาวฤๅไรให้เร่งว่า
อันสุริวงศ์เราเหล่าเทวา ไม่เคยเสียภรรยากฎ์ใด
ถ้าเมื่อนั้นกรุงดาหา ตัวจะอายชายหน้าฤๅหาไม่
อันเกิดเหตุทั้งนี้เพราะใคร ถ้าไปอยู่เคียงกับบุตรี
ที่ไหนจะเกิดสงคราม ใครจะหยามหยามได้ก็ไซ้ที่
ซึ่งเกิดเหตุเภทไทยครั้งนี้ เพราะตัวทำความดีเป็นพื้นไป
ครั้นหนึ่งก็ให้เสียวาจา ขยายข่าวดาหากกรุงใหญ่

ครั้งนั้นจะคิดประการใด
 แม้ว่ามียกไปช่วย
 ขยาดทั้งเปลวอัคคี

จะให้เสียศักดิ์ก็ตามที่
 ถึงเรามัวดยออย่าดูผู้
 ชาติกันแต่वनไป

ฯ ๑๔ คำ ๑

บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

๑ ในลักษณะนั้นว่าจจามิตร มาตั้งคิดดาหากกรุงใหญ่
 จงเร่งรีบรุดตักไกร ไปช่วยชิงไชยให้ทันที่
 ถึงไม่เพียงบุษบาเห็นว่าชั่ว แต่เขารู้อยู่ว่าตัวนี้เป็นพี่
 อันองค์ท้าวดาหาริบัติ นนมีเชื้อว่าฤๅว่าไร
 มาทเม้นเสียเมืองดาหา จะพลอยขายหน้าฤๅหาไม่
 ซึ่งเกิดศึกดาเหตุเภทไทย ก็เพราะใครทำความไว้งามภักตร์
 ครองหนึ่งก็ให้เสียวาจา ขยายร่างดาหาอาณาจักร
 ครั้งนเร่งคิดตุงนัค จะซ้ำให้เสียศักดิ์ก็ตามที่
 แม้มียกพลไกรไปช่วย ถึงเรามัวดยออย่ามาดูผู้
 ขยาดทั้งเปลวอัคคี แค้นชาติกันจนบรรโดย

ฯ ๓๐ คำ ๑

บทละครที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อแต่งแล้วยังตั้งประ
 ทานเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีไปตองซ้อมกระบวรรำอีกชั้น ๓ เจ้า
 ก็นว่าเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีให้เอาพระฉายบานใหญ่มาตั้ง แล้ว

ทรงรำทำบททอดพระเนตรในพระฉาย ปฤชษากับนายทองอยู่ นายรุ่ง
ช่วยกันแก้ไขกระบวรรำไปจนเห็นงามจึงเอาเป็นยุติ ถ้าขัดข้องบางที่
ถึงกราบทูลขอให้แก้บทก็มี เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงคิด
กระบวรรำเป็นยุติอย่างใด ก็ทรงซื้อให้นายทองอยู่ นายรุ่ง ไปหัด
ดลหดวงที่โรงดคริมต้นสน (อยู่นำประตูพรหมศรีสวัสดิ์ ตรงที่
สร้างหอธรรมตั้งเวรเมื่อรัชกาลที่ ๔) แล้วดลไปซื้อถวายพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลยทอดพระเนตร ทรงติเตียนแก้ไข
กระบวรรำอีกชั้น ๑ จึงจะได้ยุติลงเป็นแบบแผน

จำโดยทางตำนานการเต้นดล รัชกาลที่ ๒ นับเป็นหัวค้อนของ
ตำนานดลครตอน ๑ ด้วยแต่ก่อนนั้นมากระบวรเต้นดล จะเป็นวิธีรำกัณฑ์
บทดลก็ดี เต้นตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า บทดลพระราชนิพนธ์ที่แต่ง
ใหม่ในรัชกาลที่ ๑ ก็ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อจะให้มันขึ้นเป็นแบบฉบับจำ
หรับพระนครเป็นข้อสำคัญ บททรงพระราชนิพนธ์อย่างไร ครูดลก็ด้อง
ฝึกซ้อมมรดกไปตามบทนั้น ด้วยเหตุนี้ดลครเล่นบทพระราชนิพนธ์ครั้ง
รัชกาลที่ ๑ เช่นเรื่องธนูรุต จึงดลก็เข้าชวนรำคาญ เพราะบทมิได้
แต่งปรุงไปกับวิธีเต้นดลด้วยกัน ในรัชกาลที่ ๒ ทรงพระราชนิพนธ์
บทสำหรับเต้นดลเป็นข้อสำคัญ เป็นต้นว่าเรื่องดลที่ทรงเลือกมาแต่ง
บทกัณฑ์ บทที่แต่งขึ้นกัณฑ์ เอาแต่ที่เหมาะแก่กระบวรเต้นดลเป็นประมาณ
เมื่อแต่งบทแล้วยังให้ดลซ้อมกระบวรรำให้เข้ากับบท จนเห็นเข้ากัน
เรียบร้อยงดงามแล้วจึงเอาเป็นใช้ได้ เพราะฉะนั้นกระบวรดลครั้งรัชกาล

ที่ ๒ ทั้งบทแต่ตัวรำจึงวิเศษกว่าครั้งไหน ๆ ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน
จึงได้นับถือกันเป็นแบบอย่างของดนตรีรำที่เด่นสืบต่อมาจนทราบเท่าทุก
วันนี้ ควรนับว่าแบบดนตรีรำของกรุงรัตนโกสินทร์ได้เกิดขึ้นเมื่อรัชกาล
ที่ ๒ เป็นเดิมมา

แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๒ แบบแบบทลดรซึ่งทรงขึ้นใหม่ครั้งนั้น เป็น
แต่เด่นดรดรหอง ผู้อื่นห้ามใครกล้าเอาอย่างของหองไปเด่นไม่ เจ้า
นายต่างกรม เป็นคันทว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ก็ปรากฏว่าทรงหัดแต่ง
ผู้หญิง^๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงหัดโขนตาม
ประเพณีเดิม เพราะฉะนั้นตัวดรดรครั้งรัชกาลที่ ๒ ที่ได้เป็นดรดรต่อมา
จึงมีแต่ผู้หญิงเป็นพัน มีชื่อปรากฏต่อมาหลายคน คือ :-

๑ เจ้าจอมมารดาแย้ม เป็นครุฑีเหเนา มักเรียกกันว่าคุณโต
แย้ม ได้เป็นครุฑีเหเนาด้วยมาแทบทั้งบ้านทั้งเมือง อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕
๒ คุณมาดัย เป็นตัวหย้าทรัน แต่เป็นพระดังชัวย ได้เป็น
ท้าววรจันทร์ในรัชกาลที่ ๕ แดงเดือนเป็นท้าววรคณานันต์ในรัชกาลที่ ๕
เป็นผู้อำนวยการดรดรหองทั้ง ๒ รัชกาล

๑ งิ้วผู้หญิงของกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒ อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕ คนหนึ่ง
ชื่อ กล้าย เป็นพนักงานเลี้ยงนกกั้ในพระบรมมหาราชวัง เคยร้องงิ้วถวายเจ้านายที่ยัง
ทรงพระเยาว์เนื่อง ๆ

๓ คุณน้อย เป็นตัวจรกา ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาลที่ ๔
 ๔ คุณจาด เป็นตัวดำดำ ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาลที่ ๔
 ๕ คุณทับทิม เป็นตัวพระมงกุฎครชั้นเด็ก ได้เป็นครุฑครพระ
 องค์เจ้าดวงประภาวังนำในรัชกาลที่ ๔

๖ คุณบัว เป็นตัวท้าวสามนต์ ถึงรัชกาลที่ ๓ ไปเป็นหม่อม
 ห้ามกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ครั้นรัชกาลที่ ๔ กลับมาเป็นครุฑครหวง
 เป็นผู้ช่วยการตครหวงเวลาดำเนินครนอก

๗ คุณชำ เป็นตัวเงาะ ได้เป็นครุฑครหวงแต่รัชกาลที่ ๔ มา
 จนรัชกาลที่ ๕

๘ คุณจัน เป็นตัวพระตั้งชั้นเด็ก ได้เป็นครุฑครพระองค์เจ้า
 ดวงประภาวังนำในรัชกาลที่ ๔

๙ คุณน้อยอก เป็นตัวไกรทอง ได้เป็นครุฑครหวงนำในรัชกาล
 ที่ ๓ แต่เป็นครุฑครเจ้าพระยาบวร ๑ น้อย ถึงรัชกาลที่ ๔ กลับมาเป็น
 ครุฑครสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่เป็นครุฑครเจ้าคุณ
 จอมมารดาเอมวังนำในรัชกาลที่ ๕ ด้วย

๑๐ คุณอ้อม เป็นตัวหย้าหรีน ได้เป็นครุฑครเจ้าคุณจอมมารดา
 เอมวังนำในรัชกาลที่ ๕

ครุฑยักษ์

๑๑ คุณพัน เป็นตัวอินทรีชิต ได้เป็นครุฑครหวงในรัชกาลที่ ๔
 แต่เป็นผู้ช่วยการตครหวงเวลาดำเนินเรื่องรามเกียรติ์

๑๒ คุณน้อย จะเปนยักษ์ตัวใดหาทราบไม่ ได้เปนครุฑครหดวง
ในรัชกาลที่ ๔

ครูถึง

๑๓ คุณภู เป็นตัวหนุมาน ได้เปนครุฑครหดวงในรัชกาลที่ ๔

ครูนาง

๑๔ คุณชำ เป้นตัวนางมาหยัน ได้เปนครุฑครหดวงในรัชกาลที่ ๔

๑๕ คุณพุ่ม เป้นตัวนางกันจะหา ได้เปนครุฑครหดวงในรัชกาล
ที่ ๔

๑๖ คุณฮุ่น เป้นตัวนางสีดา ได้เปนครุฑครหดวงแต่รัชกาลที่ ๔
มาจนรัชกาลที่ ๕

ตัวละครรัชกาลที่ ๒ ยังมีข้อปรากฏอีกหลายคน เช่นคุณน้อย
สุหรานากง ที่สร้างวัดอัมพรศรัทธารักษ์เป็นต้น แต่ไม่ปรากฏว่าได้เปนครุ
ฑกัณฑ์ครุฑที่มีต่อมา จึงมิได้นับไว้ในพวกครุฑคร

ตำนานละครครึ่งรัชกาลที่ ๓

ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
รังเกียจการเล่นละคร พอเสวยราชย์ก็โปรดให้เลิกละครหดวงเดียว ไม่ทรง
เล่นละครจนตลอดรัชกาล เดำกันมาว่าถึงโฉนข้าหดวงเดิมซึ่งโปรดให้

• ตัวละครในรัชกาลหลังต่อไป ที่ไม่ปรากฏว่าได้เปนครุฑก็ได้กล่าวในหนังสือ
นี้เหมือนกัน.

ผูกมัดไว้เมื่อครั้งยังเป็นกรม เมื่อเสด็จผ่านพิภพแล้วก็โปรดให้เด็ก
 เดี่ยวด้วย แต่การที่เด็กงดครหดวงครั้งนี้ กลับเป็นเหตุให้เด็กงดคร
 หกขึ้นแพร่หลายกว่าแต่ก่อน เพราะผู้ทนิยมแบบอย่างครหดวงครั้งนี้
 รัชกาลที่ ๒ มีมาก แต่ก่อนไม่กล้าจะเอาอย่างไปเด่น ด้วยเกรง
 ว่าจะเป็นการแข่งของหลวง ครนครหดวงเด็กเดี่ยวแล้ว ผู้มีบันดา
 ศักดิ์สูงก็พากันคัดครตามแบบหลวงครั้งนี้ รัชกาลที่ ๒ ขึ้นหลายแห่ง ส่วน
 เจ้านายนมักรมพระราชวังบวรมหาคักกิดิพลเดชเป็นต้น ตลอดจน
 เจ้านายต่างกรมแต่หากกรมมิได้ก็หลายพระองค์ ส่วนขุนนางก็มีตั้ง
 แต่เสนาบดีเป็นต้น ต่างก็คัดครแบบหลวงขึ้นตามกัน ผู้ที่เกรงว่า
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรด ในชั้นแรกก็เป็น
 แต่ถกเถียง ดังเช่นเจ้านายที่คัดโขนมาตามแบบโบราณก็คัดโขนให้
 เด่นชัดด้วย ที่คัดครขึ้นใหม่ที่เคยมีมา ดังเช่นกรมพระ
 ราชวังบวรมหาคักกิดิพลเดชคัดครผู้หญิงวังหน้าขึ้นทั้งชุด นอก
 จากกรมพระราชวังบวรมหาคักกิดิพลเดช ยังมีเจ้าพระยาบดินทรเดชา
 (สิงห์ สิงห์เสน่) กับเจ้าพระยาบวรบุรีธรรมราช (น้อย อนุคร)
 ที่คัดครผู้หญิงขึ้นอีก ๒ โรง ก็ไม่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ทรงแสดงอย่างใด ผู้ที่ผูกมัด

* กล่าวถึงที่เมืองนครศรีธรรมราชว่า เจ้าพระยาบวรบุรี ๑ น้อย หักครผู้หญิง
 มาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ขึ้นขึ้นเจ้าส่งไสขอยู่ ด้วยครั้งนั้นยังเป็นแต่พระยา ทั้ง
 เป็นเจ้าพระยาต่อในรัชกาลที่ ๓

มิได้ทรงห้ามปรามผู้อื่นโดยพระราชานุญาต

เพราะประวิติเหตุเป็นดังได้แต่คงมา ตครที่หัดขึ้นในรัชกาลที่ ๓
จึงเป็นแต่ครของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่หัดขึ้นเป็นเครื่องประดับ
เกียรติยศเป็นพื้น ตวนหัดตามแบบตครหลวงตครวังรัชกาลที่ ๒ ทั้งนี้
เวदानนตครของอยู่กับครวัง ซึ่งเป็นตครหลวงตครวังรัชกาลที่ ๒ ยัง
มีขั้วครอยู่ ครทองต้องนุ่งได้เป็นผู้ฝึกหัดทุกโรง แต่กันว่าครทองอยู่
ครวังได้บำเหน็จจนสามารถสร้างบ้านแปงปลูกเรือนฝากระดานอยู่ได้ใหญ่
โตทั้ง ๒ คน บรรดาตครที่หัดขึ้นครวังนั้น เด่นทั้งตครในแสดครนอก
ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขไว้เมื่อรัชกาลที่ ๒ แต่เรื่องอิเหนาเป็นเรื่อง
ที่นิยมกันยิ่งกว่าเรื่องอื่น แสดครนอกซึ่งราษฎรดูกันในเมืองยังคง
เด่นตามแบบแถบทโบราณ ไม่มีใครกล้าเอาบทพระราชนิพนธ์ไปเด่นจน
คดตครรัชกาลที่ ๓

ตครของเจ้านายแต่ขุนนางผู้ใหญ่ ซึ่งหัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ที่
มีขอปรากฏมาจนบัดนี้หมดอายุโรง คือ:—

(๑) ตครวังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดชทรงหัดขึ้น
โรง ๑ เป็นตครผู้หัดทั้งโรง เด่นทั้งเรื่องพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แด
เรื่องอื่นซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทตครนอกขึ้นใหม่มี ๔ เรื่อง คือ:—

เรื่องรามเกียรติ์ ตอนหนุมานอาดา แต่งบทให้นางเบญจกาย

๑ เรื่องละครนอกของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเดชที่กล่าวในนี้ ว่าตามบท
ละครซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ

กับนางสุวรรณกันย์มาหิงกัน ท่านองเรือนไกรทองเรือน ๓

เรือนกากี คอนครุฑคักนางกากีเรือน ๓

เรือนพระตอ คอนพระตอคตงเรือน ๓

เรือนขุนช้างขุนแผน คอนดาวทองตงมาพบกับนางวันทองคอน ๓

คอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างคอน ๓ คอนนางวันทองห้ามทัพคอน ๓

ดกรวังนำเงินอยู่เพียง ๘ ปี พอสิ้นพระชนมายุกรมพระราชวัง

บวรมหาศักดิพิฒเต็พแต่เด็ก

(๒) ดกรพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมือยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์โรง ๓ เถ้ากันว่ากระบวรเด่นเป็นแต่กระหนเอง เพราะเจ้าของไม่สู้เอาพระไทยได้ ทรงเด่นอยู่หน่อยหนึ่งก็เด็กเตี้ยแต่เมือยังเป็นกรม ไปรดทรงแต่ป้าพาทย์

(๓) ดกรกรมหลวงวชิรญาณวงศ์โรง ๓ เถ้ากันว่าเด่นนิเหมายบพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๓ หาเด่นบพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ เเหมือนโรงอื่นไม่

(๔) ดกรกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ เมือยังเป็นกรมขุนพิพิธภูเบนทร์โรง ๓ เถ้ากันว่ากระบวรว่าดักว่าโรงอื่นทงน

(๕) ดกรกรมพระพิทักษเทเวศร์ เมือยังเป็นกรมหมื่นโรง ๓

(๖) ดกรกรมหลวงภูเนตรนรินทรฤทธิ เมือยังเป็นพระองค์เจ้าทินกรโรง ๓ เถ้ากันว่าตัวดกรหัดรำแบบดกรหลวง แต่ไปรดทรงเรื่องดกรนอก ได้ทรงแต่งบทดกรนอกขึ้น ๓ เรื่อง คือ:—

เรื่องสุวรรณหงษ์เรื่อง ๑

เรื่องนางแก้วหามาเรื่อง ๑

เรื่องนางกุดาเรื่อง ๑

ดูเหมือนจะยังมีเรื่องอื่นอีก แต่ไม่ทราบแน่เหมือน ๓ เรื่องที่กล่าวมา
บทละครของกรมหลวงภาณุนคร ฯ ดุริยขึ้นหลังเด่นกันแพร่หลาย นับถือ
กันว่าดีที่ดัดพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒

(๗) ดุริยพระองค์เจ้าถิรชานุคุณ ได้กันว่าเดิมได้โชนเข้า
หลวงเดิมพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไปทรงเล่นโชนตาม
ประเพณีเก่าอยู่ก่อน ภายหลังจึงโปรดให้นายเกษพระรามโชนเข้าหลวง
เดิมเป็นครุหัดดุริยวง ๑ เพราะฉะนั้นนายเกษพระรามจึงได้เป็นครุ
หัดโชนดุริยวงเมื่อรัชกาลที่ ๔

(๘) ดุริยกรมหมื่นมุนีทรมิตร ได้ชื่อว่าเดิมยังดำรงพระยศเป็นพระ
องค์เจ้าตากวดีวง ๑ แต่มาเดิมเสียเมื่อรัชกาลที่ ๔

(๙) ดุริยสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ได้ขึ้นเมื่อยัง
เป็นพระยาศรีพิพัฒน์วง ๑ แต่ว่าเดิมอยู่ไม่ช้าก็เดิม

(๑๐) ดุริยเจ้าพระยาบดินทรเดชา เป็นดุริยผู้หนึ่งวง ๑ ได้
กันว่าเดิมหัดโชนให้เล่นเป็นดุริยผู้ชาย แล้วจึงหัดดุริยผู้หนึ่งขึ้น ครั้น
เมื่อไปขิดคาทพอยู่ที่เมืองอุดรภูมิไชย พาดดุริยผู้หนึ่งไปด้วย จึงไป
เป็นครุหัดดุริยผู้หนึ่งของสมเด็จพระปรีทักษ์ (นักพระองค์ด้วง) เจ้า
กรุงกัมพูชาขึ้นอีกวง ๑ ด้วยดุริยที่ในกรุงกัมพูชานั้น แรกมีขึ้น

เมื่อครั้งนักพระองค์จันเป็นสมเด็จพระอุไทยราชาเจ้ากรุงกัมพูชา ได้
 ครอบออกไปจากกรุงเทพ ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๓ เปรตครนอก สมเด็จพระ
 หริรักษ์มาหัตถครไนไปจากเจ้าพระยาบดินทรเดชา จึงได้มัตครไนที่
 กรุงกัมพูชาแต่นั้นมา

(๓๓) ตครเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เปรตครผู้หญิง
 อีกโรง ๑ เด่ากันว่าเดิมหัตถไชนผู้ชาย แต่วกรมพระราชวังบวร
 มหาศักดิ์พิศดเสพระราชทานเครื่องตครแดตวัตครผู้หญิงวังนำไปถวาย
 คน^๕ เพราะเจ้าพระยานคร ฯ (น้อย) เป็นพระญาติของกรมพระราช
 วังบวร ฯ พระองค์^๕ จึงหัตถครผู้หญิงขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช
 ตวัตครโรง^๕นี้ได้เป็นครตครที่เมืองนคร ฯ แต่เมืองสระแก้วป่า ที่เด่นค้อ
 มาในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕

ความนิยมแบบแถบตครหลวงรัชกาลที่ ๒ ไม่เฉพาะแต่ผู้ที่เด่น
 ตครเท่านั้น ถึงข้าราชการที่หัดมให้ผู้หญิงมาแต่ก่อน ก็แปลง
 กรบวรมให้รู้เด่นเปนครกฏตายกันชุกชุม คือเขาบทครอิเหนาพระ
 ราชนิพนธ์มาให้พอกมให้ร้องดำเนินเข้ากับเครื่องมให้บีพาทย์เป็นเรื่อง
 ไปอย่างเด่นตคร ผิดกันแต่ไม่มีตวัตครเท่านั้น ที่พระมหามนตรี ทรพัย
 กดำวในเพลงยาวว่าพระมหาเทพ (ทองปาน) เมื่อยังเป็นจมีนราชา
 มาคยว่า:—

๑. ทักถ่ากันว่าพระราชทานตวัตครผู้หญิงวังนำออกไปนั้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าจะได้
 เปนมรฎกไปเมื่อกรมพระราชวังบวร ฯ สวรรคตแล้ว.

“ดังเพณเจ้าคุณออกจากเผ่า ให้ร้องเรื่องอิเหนาเมื่อเช้า
ฝ่ายหม่อมหม่อมก้นของร้องดำเนินา จนทองนาเดียงดอระบือธา”
ดัง ก็คือการที่เด่นดกรกถาตนเอง

ถครนอกกรรรัชกาลที่ ๓ ทมิชขอปรากฏค้อมา คือถครของเจ้า
จอมมารดาอัมพารรัชกาลที่ ๒ หักขึ้นเองโรง ๑ กับถครเจ้ากรับโรง ๑
แต่ถครเจ้ากรับ เปรมีชื่อเสียงยิ่งกว่าโรงอื่น

ตัวเจ้ากรับนั้นเกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๔๘ เป็น
บุตรนายอินนางกู บ้านเดิมอยู่หลังวัดระฆัง ว่าที่จริงนั้นชื่อถดัม
เพราะเดิมมีพี่ชายคนหนึ่ง มารดาพาตงเรือไปเที่ยวขายขนม ตกน้ำ
หายไปหน้าวัดระฆัง ค้อมามารดาพาเรือไปขายขนมถึงตรงนั้นเข้า
มักร้องให้ด้วยความคิดถึงบุตรที่หาย วันหนึ่งไปพบหญิงมอญจอดเรือ
อยู่หน้าวัดระฆัง หญิงมอญนั้นรับจะทำวิทยาคมให้ได้บุตรถดัมคืนมา
แต่นั้นมารดาก็ตั้งครรรัก ครั้นคลอดเป็นชายจึงให้ชื่อว่าถดัมตามที่ตั้ง
คำขายมอญรับว่าจะให้บุตรถดัมมานั้น แรกเจ้ากรับจะเปนต์ครได้ไป
ฝึกหัดต่อครทงอยู่ก่อน แล้วจึงมาเป็นตัวครโรงครบุญยัง อยู่กับ
ครบุญยังมาจนครบุญยังตาย เจ้ากรับจึงเป็นหัวหน้ารวบรวมพวกถคร
เด่นเปนต์ครของเจ้ากรับเอง เพราะฉะนั้นจึงเป็นผู้รักษาแบบถครนอก

๑ ตัวครผู้ชายเรียกกันว่า “เจ้า” ด้วยเหตุใดหาทราบไม่ ได้ยินแต่เรียกกันว่า
เจ้ากรับ ดังนั้นแต่ไร ๆ นายเนตรนายคำบลครที่มีชื่อเสียงในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ ก็มีคน
เรียกกันว่า เจ้าเนตร เจ้าคำบล.

เรื่องประวัติของเจ้ากรับที่กล่าวต่อไปนี้ได้รับความจากพระภิกษุหมาด เดิมเป็นคนนอก
บทถครของเจ้ากรับ,

ของครุบุญยังต่อมา เมื่อได้เป็นนายโรงดครแล้ว เจ้ากรับย้ายไป
 ตั้งบ้านเรือนที่ปากคลองบางตำหรุ หาผู้คนมาฝึกหัดเปนต์ครเพิ่มเติม
 จนเปนต์ครโรงใหญ่ ได้ผลิตประโยชน์พุ่มเพี้ยจึงสร้างวัดนายโรงขึ้น
 ที่ใกล้บ้าน ตัวเจ้ากรับนั้นถวายตัวเป็นข้าในกรมหมื่นอภัยสุภดาเทพ
 เมื่อต้นพระชนม์แล้ว เป็นข้าในสมเด็จพระนางโสมนัสต่อมาถึงรัชกาล
 ที่ ๔ ได้เฝ้าถวายตัวในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทอดพระเนตร เห็นว่าเมื่อมีงานฉลองคลองผดุงกรุงเกษม เมื่อปีชวด
 พ.ศ. ๒๓๘๗ เจ้ากรับอาสาเล่นดครถึง ๗ โรง แต่ดครของเจ้ากรับ
 เปนต์ครผู้ชายทั้งนั้น มาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระราชนานพระบรม
 ราชานุญาตให้หัตถ์ครผู้หญิงได้ข้างนอกวัง เจ้ากรับคิดอ่านหัดลูกหลาน
 ขึ้นมาจะให้เล่นดครโรงกับผู้หญิง แต่พอหัดรำได้ก็มักมีข้าราชการ
 ที่มั่งมีนาคักดีขอไปเสีย (มีชื่อปรากฏเป็นครดครต่อไปข้างหน้า) เจ้า
 กรับก็เลยไม่ได้เล่นดครโรงกับผู้หญิง เจ้ากรับตายในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
 ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘ อายุได้ ๖๑ ปี

ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีดครหลวง ตัวดครครั้งรัชกาลที่ ๓ ที่เป
 นต์ครต่อมาจึงเป็นผู้ชายเป็นพัน มีชื่อเรียงปรากฏหลายคน คือ—

ครุยในเครื่อง

๓ นายเกษ เป็นตัวพระราม โชนเข้าหตวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นครุตครพระองค์เจ้าดิศพนานุกุลในรัช

กาตที่ ๓๐ แล้วเป็นครูครอบโชนดครต่อมาในรัชกาลที่ ๕

๒ นายขุนทอง เป็นตัววิชาเนหาครกรรมหลวงรักษนเรศวร ได้เป็นครูหัตถครกรรมหมื่นมเหศวรศิวิธาศในรัชกาลที่ ๕

๓ นายทองอยู่ เป็นตัวพระตักขณัฎครกรรมหลวงรักษนเรศวร ได้เป็นครูตครพระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) ในรัชกาลที่ ๕

๔ นายน้อย เป็นตัวตั้งคามาระตาดครกรรมหลวงรักษนเรศวร ได้เป็นครูตครพระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) ในรัชกาลที่ ๕

๕ นายทับ เป็นตัวดำด้าดครกรรมหลวงรักษนเรศวร หัตถุกลถานเปนครนอกชั้นในรัชกาลที่ ๕

๖ นายบัว เป็นตัววิชาเนหาครกรรมพระพิพิธโกศกุนเษนทร์ ได้เป็นครูตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครูตครสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย

๗ นายนิ่ม เป็นตัววิชาเนหาครกรรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ได้เป็นครูตครพระองค์เจ้าสิงหนาทราชครูวงศ์ฤทธิ . ตครเจ้าพระยานรรัตน แต่ได้เป็นครูครอบตครหลวงในรัชกาลที่ ๕ ด้วย

๘ นายแสง เป็นควนายโรงตครเจ้าจอมมารดาอัมพา ว่าได้ออกไปเป็นครูตครสมเด็จพระนโรดมในกรุงกัมพูชา

๙ นายพ่วง เป็นตัวเงาตครเจ้าจอมมารดาอัมพา ได้เป็นครูตครเจ้าจอมมารดาจันรัชกาลที่ ๕ ตครพระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) ในรัชกาลที่ ๕ แต่เป็นครูตครนอกอีกหลายโรง

ครุฑ

๓๐ คุณข้า เป็นตัวรามสูรตครุฑวงนำในรัชกาลที่ ๓ แล้วไป
เป็นภรรยาเจ้าพระยานคร ๗ น้อย ถึงรัชกาลที่ ๕ กลับมาเป็นครุฑคร
หลวง แล้วเป็นครุฑครเจ้าคุณจอมมารดาเอนในพระราชวังบวร ๗
เมื่อรัชกาลที่ ๕

๓๑ นายแจ้ง เป็นตัวมโหตรครุฑกรมหลวงรักษนเรศวร ได้
เป็นครุฑครสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ครุฑนาง

๓๒ นายเมือง เป็นตัวนางขบขนาดครุฑกรมหลวงรักษนเรศวร
ได้เป็นครุฑครกรมหมื่นมหาดิศัยวิจิตร

๓๓ นายเพ็ง เป็นตัวนางวิษณุครุฑกรมหลวงรักษนเรศวร ได้
เป็นครุฑครกรมหมื่นมหาดิศัยวิจิตร แล้วไปเป็นครุฑครของสมเด็จพระ
พระบรมไตรโลกนาถ

๓๔ นายมั่ง เป็นตัวนางขบขนาดครุฑกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์
ได้เป็นครุฑครสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

๓๕ นายผิง เป็นตัวนางวิษณุครุฑกรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์
ได้เป็นครุฑครสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

๓๖ นายเกตุ เป็นตัวนางเอกตครุฑกรมพระพิทักษเทเวศร์ ได้

เป็นครุฑที่พระองค์เจ้าสิงหนาทราชบุตรกฤตย์ แด่ครุฑเจ้าพระยา
นรวิคินราชมานิต

๓๗ นายอ่ำ เป็นคู่นางดกรกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ได้เป็นครุ
ฑครหม่อมเจ้า (เต่า) ถมุน ในกรมพระเทเวศร์วชิรวัตร

๓๘ นายพื่อน เป็นคู่นางเอกดกรกรมหลวงภูวนศรณรินทร
ฤทธิ์ ได้เป็นครุฑครุฑเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง แล้วขึ้นไปเป็นครุฑคร
ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ที่เมืองเชียงใหม่

๓๙ ชื่อเรื่อง เป็นคู่นางศุภกฤษณ์ดกรผู้หญิงของเจ้าพระยา
บดินทรเดชา ได้ไปเป็นครุฑครุฑของสมเด็จพระนโรดมที่กรุงกัมพูชา

๔๐ ชื่ออัว เป็นคู่นางบุษบาตกรผู้หญิงของเจ้าพระยาบดินทร
เดชา ได้ไปเป็นครุฑครุฑเจ้าพระยาศุภวชิรณรินทรที่เมืองพระตะบอง

ตำนานครุฑรัชกาลที่ ๔

ถึงรัชกาลที่ ๔ แต่แรกยังไม่มียอดครุฑ เพราะครุฑหลวง
เด็กเสียเมื่อรัชกาลที่ ๓ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่ทรงรังเกียจการเดินดกรเหมือนอย่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางโสมนัสจึงทรงหัตถครุฑเด็กผู้หญิงในพระบรม
มหาราชวังขึ้นชุด ๓ แต่ยังไม่ทันจะได้ออกโรง สมเด็จพระนางโสมนัส
สิ้นพระชนม์เสียเมื่อปีขวด พ.ศ. ๒๓๘๕ ครั้นถึงปีขลุ พ.ศ. ๒๓๘๖ เป็น
ปีที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๔ มีช่างเผือกแรกมาสู่พระบารมี (คือพระวิมด

รัตนกิริณี) ทำนองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรง
ปรารภถึงการที่เคยมืดครหดวงสมโภชข้างเผือกเมื่อในรัชกาลที่ ๒ จึง
โปรดให้รวมตครของสมเด็จพระนางโสภณศรีสุกัศน์เป็นตครหลวง ทน
ออกโรงเด่นสมโภชข้างเผือกตัวที่ ๒ (คือพระวิสุทธิรัตนกิริณี) เมื่อ
ปีชวด^๒ พ.ศ. ๒๓๘๗ จึงได้มืดครหลวงขึ้นในรัชกาลที่ ๔ แด่นมา

เมื่อตครหลวงกลับขึ้น^๕ ครองหน^๕ เจ้านายแด่นนางที่^๕ ได้ฝึกหัด
ตครตามแบบหลวงเด่นมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ ต่างเกรงว่าจะเป็นการเล่น
แข่งของหลวง ถึงพากันหยุดเด่นตคร ความทราบถึงพระกรณพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ประกาศเมื่อณวัน
อังคารเดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ ดังนี้ :—

ประกาศว่าด้วยตครผู้หญิง

ด้วยพระยาวรพักษ์พิพัฒน์ รับพระบรมราชโองการได้เกล้าฯ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ประกาศแก่พระราชวงศานุวงศ์แ
ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในพระบรมมหาราชวังแ
พระบวรราชวังให้รู้ทั่วกันว่า แด่ก่อนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ

๑ ในรัชกาลที่ ๓ ไม่มีตครหลวง พอญไม่ได้ข้างเผือกตลอดรัชกาล เมื่อสมโภช
พระวิมลรัตนกิริณีในรัชกาลที่ ๔ ยังไม่มีตครหลวง เห็นจะโปรดให้ขอแรงตครหลวง
รัชกาลที่ ๒ ที่ยังมีตัวเหลืออยู่เล่นสมโภช จึงได้เอาแบบอย่างมาในรัชกาลที่ ๔
ดังจะปรากฏต่อไปข้างนี้.

๒ ความข้อนี้ทราบที่พบสำเนาหมายรับสั่ง ปรากฏว่าทำพิธีครอบตครหลวงเมื่อต้น
ปีชวด พระวิสุทธิรัตนกิริณีมาในปลายปีชวดนั้น.

พระพุทธชยอศพัฑาโลกย์ แดแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หัตถ์นาโดย มีตครผู้หญิงแต่ในวังหลวงแห่งเดียว^๑ ด้วยมี
 พระราชบัญญัติห้ามมิให้พระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ผูกหัตถครผู้หญิง เพราะฉนั้นข้างนอกจึงไม่มีใครเดินตครผู้หญิง
 ได้ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดคร
 เปนแต่ว่าทรงแข่งชกตีเคียนจะไม่ให้ผู้อื่นเดิน ถึงกระนั้นก็มีผู้ตค
 เจียบ ๆ อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๒ พระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ผู้ใดเดินตครผู้ชายผู้หญิงก็ได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่ามัตครด้วย
 กันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน
 เดียวนทานทั้งปวงเห็นว่าตครในหลวงมีชน ก็ห้ามมิใครเดินตคร
 เหมือนอย่างแต่ก่อนไม่ คอยจะกตวัผิดแต่ชอบอยู่ การอื่นนั้นมิได้ทรง
 รังเกียจเลย ท่านทั้งปวงก็เคยเดินอยู่แต่ก่อนอย่างไรก็ให้เดินไปเกิด
 ในหลวงมีการงานอะไรบ้างก็จะได้โปรดให้หจเข้ามาเดินถวายทอดพระ
 เนตรบ้าง จะได้พระราชทานเงินโรงรางวัลให้บ้าง ผู้ใดจะเดินก็เดิน
 เกิด ขอยกแต่วัดเกิด้ายอดอย่าง ๑ เครื่องแต่งตัวดงยาอย่าง ๑
 พานทองหีบทองเป็นเครื่องยศอย่าง ๑ เมื่อททำขวัญยกแต่แตรสังข์

๑ ได้อีกกล่าวกันว่า ลครผู้หญิงวังนำทั้งเมื่อรัชกาลที่ ๑ แลรัชกาลที่ ๒ แต่
 ในประกาศนั้นความชัดเจนว่าลครผู้หญิงมีแต่ในวังหลวงทั้ง ๒ รัชกาล ข้าพเจ้าจึงอนุมัต
 ตามประกาศ.

อย่าง ๑ แล้วย่าให้ดูบุตรชายบุตรหญิงที่เขาไม่สมัครเข้ามาเป็นตคร
ให้เขาได้ความเดือดร้อนอย่าง ๑ ขอห้ามไว้แต่การเหล่านี ให้ท่าน
ทั้งปวงเดินไปเหมือนอย่างแต่ก่อนเกิด^๑

ประกาศมาณวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๗ ค่ำ ปีเถาะสัปตศก
จุลศักราช ๑๒๑๗

นอกจากประกาศฉบับนั้น^๕มีกำหนดหมายรับสั่งปรากฏอีกฉบับ ๑ ว่า
เมื่อณวันเสาร์ เดือนนี้แรม ๓๐ ค่ำ ปีชวดศก (พ. ศ. ๒๓๘๗) พระยา
บำเรอภักดิ์รับพระราชโองการ ให้ประกาศห้ามมิให้ทำหิวข้างเดินโชน
เดินตครเป็นข้างเผือกฤข้างดำ^๕ปลด^๕ให้ใช้แต่เป็นหิวข้างดำ เว้น
แต่ทำหิวข้างเฮอร์วรรณจึงให้ทำเป็นข้างเผือกได้

การที่ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใคร ๆ มีตคร
ผู้หญิงได้ไม่ห้ามปรามดังแต่ก่อน^๕ครั้งนั้น มีผลแก่การเดินตครต่อมา
เป็นอันมาก. ที่เป็นอย่างนี้^๕คือ เป็นเหตุให้เปลี่ยนแปลงการเดิน
ตคร ซึ่งเป็นของผู้ชายเดินมาแต่ก่อน กลายเป็นผู้หญิงเดินแทบทั่ว
ทั้งเมืองอย่าง ๑ เป็นเหตุให้ตครเดินหาผลประโยชน์ได้มาก^๕จนอาจตั้ง
ภายีตครขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ^๕นอย่าง ๑ แต่เป็นเหตุให้เกิดมทตครขึ้น
เป็นอันมากแต่สมัยนั้นเป็นต้นมาอย่าง ๑

อันเหตุที่ตครผู้ชายเปลี่ยนเป็นตครผู้หญิงไปโดยมากนั้น เพราะ

๑ ในประกาศฉบับข้างท้ายมีเรื่องห้ามมิให้เชื้อถือหมอกุ๊กอย่าง ๑ รวมอยู่ใน
ประกาศฉบับเดียวกัน ได้ตัดออกเสีย เพราะไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องตคร.

เมื่อหัตถ์ครผู้หนึ่งกันได้โดยเบ็ดเสร็จ ความปรากฏว่าหาเด็กผู้หนึ่งเป็น
 ดุครได้ง่ายกว่าหาเด็กผู้ชายประการ ๓ หัตถ์ครผู้หนึ่งค่าใช้จ่ายน้อยกว่าหัตถ์ครผู้ชาย
 เพราะดุครผู้หนึ่งเย็บปักเครื่องแต่งตัวได้เองเป็น
 คนหนึ่งประการ ๓ แต่ผู้ท่งงานต่าง ๆ พอใจหาดุครผู้หนึ่งไปเล่น
 เพราะประชาชนชอบดุครผู้หนึ่งด้วยอีกประการ ๓ ด้วยเหตุเหล่านี้
 จึงมีผู้นิยมหัตถ์ครผู้หนึ่งมากขึ้นโดยลำดับ ถึงพวกดุครผู้ชายที่เล่นมา
 แต่ก่อนก็เปลี่ยนไปเล่นประสมโรงกับดุครผู้หนึ่ง หันเข้าหาความนิยม
 ของคนทั้งหลาย ทั้งเป็นประโยชน์แก่คนที่อาจจะฝึกหัดลูกหลานผู้หนึ่ง
 ในครัวเรือนเดียวกันให้เล่นดุคร ช่วยกันประกอบการหาเลี้ยงชีพให้
 สดวกขึ้นด้วย ดังแต่ดุครผู้หนึ่งชนแพร่หลาย ผู้ชายที่หัดเป็นดุคร
 ก็น้อยลงทุกที จนดุครที่จะเล่นแต่ตัวผู้ชายท่งโรงไม่มีดังแต่ก่อน
 ความที่วามานเป็นสำคัญทั่วไปในบรรดาคนนอกซึ่งเล่นกันเป็นพื้นเมือง
 ดั่งดุครของผู้มีบันดาศักดิ์นั้นพอได้พระราชทานอนุญาตก็เปลี่ยนไปหัด
 เป็นดุครผู้หนึ่ง ทั้งที่เล่นดุครสำหรับประดับเกียรติยศ ฉากที่หัตถ์ครชน
 สำหรับเล่นหาผลประโยชน์ เพราะในวังและบ้านช่องที่ใหญ่โดย้อม
 มีสัตว์บริวารอยู่โดยปกติ อาจจะหาเด็กผู้หนึ่งหัดเป็นดุครได้ง่าย
 เมื่อหัดขึ้นแล้วเลี้ยงดูก็ง่ายแต่ได้ใช้ชนิดเดียวกับดุครผู้ชาย ก็เป็นธรรมดา
 ที่จะพากันชอบหัตถ์ครผู้หนึ่งยิ่งกว่าดุครผู้ชาย ดุครผู้หนึ่งที่หัดขึ้นเมื่อ
 ในรัชกาลที่ ๔ จึงมีมากมายหลายโรง มีทั้งดุครของเจ้านายแต่ดุคร
 ของขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยตลอดจนดุครของคฤหบดี แต่ดุครของพวกตัว

ตกรแต่ก่อนคิดหัดดูทดทานเด่นประตัมโรง แต่เปนครหัดขึ้นจนหาผล
ประโยชน์เป็นพัน ที่จะหัดขึ้นแต่สำหรับประดับเกียรติยศอย่างแต่ก่อน
มีน้อยแห่ง.

อันเหตุที่ตกรเด่นหาผลประโยชน์ได้ในรัชกาลที่ ๔ มากกว่าแต่
ก่อนนั้น ก็เนื่องด้วยพระราชทานอนุญาตให้หัดตกรผู้หญิงกันได้ทั่วไป
เพราะแต่ก่อนมาตกรผู้หญิงที่เด่นให้ประชาชนดูมีแต่ตกรหลวง (ฤๅตกร
วังหน้าเมื่อในรัชกาลที่ ๓) นาน ๆ จะมีครั้งหนึ่ง ถึงมีราษฎรก็ไม่ใคร่
จะได้โอกาสดูทั่วถึงกัน ครั้นตกรผู้หญิงมีขึ้นแพร่หลาย ราษฎรดู
ได้ง่ายก็ชอบใจ เจ้าของงานที่อยากจะให้งานของคนครัวก่อกันดอด
จนนายบ่อนเบี้ยอยากจะให้ราษฎรไปบ่อนให้มาก ต่างก็หาตกรผู้หญิง
ไปเด่น ตกรได้รับงานน้อย ๆ เจ้าของตกรก็ได้ผลประโยชน์มากขึ้น
เพราะฉะนั้นจึงโปรดให้ตั้งภาษีสตกรขึ้นเมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒ อ้างเหตุ
ในท้องตราว่า เพราะเห็นเจ้าของตกรทั้งปวงได้ผลประโยชน์มาก ควร
จะต้องเสียภาษีช่วยราชการแผ่นดินบ้าง เหมือนอย่างที่มีประเพณีใน
ต่างประเทศ จึงโปรดให้ตั้งภาษีขึ้น เรียกกันว่าภาษีไชนตกร จนนับ
ได้เป็นขุนต้มมีข้าราชการเจ้าภาษีก่อนแรก รับผูกภาษีตกรในจังหวัด
กรุงเทพ ฯ หัวเมืองอีก ๒๒ หัวเมือง เป็นเงินหลวงปีละ ๔,๔๐๐ บาท
พิกัดที่เก็บภาษีสตกรนั้นเก็บดังนี้ คือ :—

ตกรโรงใหญ่เด่นเรื่องตกรใน

เด่นเรื่องรามเกียรติ์ เด่นวันกับคืน ๓ ฤๅวัน ๓ ภาษี ๒๐ บาท

เดินเรื่องอิเหนา เดินวันกับคืน ๓ ฤกษ์วัน ๓ ภาษี ๑๖ บาท

เดินเรื่องอุณรุท เดินวันกับคืน ๓ ฤกษ์วัน ๓ ภาษี ๑๒ บาท

๕
ตกรเดินเรื่องตกรนอก

ตกรกุ่มป่น คือเด็กกักตักแต่ตัวดีเดินประตัมโรงกัน (เดินวัน๑) ภาษี ๕ บาท

ตกรสามัญเดินงานปลัด เดินวันกับคืน ๓ ภาษี ๓ บาท

ตกรสามัญเดินงานปลัด เดินวัน ๓ ภาษี ๒ บาท

ตกรสามัญเดินงานปลัด เดินคืน ๓ ภาษี ๓ บาท

ตกรเดินงานเหมา เดินวันกับคืน ๓ ภาษี ๓ บาท ๕๐ สตางค์

ตกรเดินงานเหมา เดินวัน ๓ ภาษี ๓ บาท

ตกรเดินงานเหมา เดินคืน ๓ ภาษี ๕๐ สตางค์

ตกรหลวงแดงตกรที่เกณฑ์เดินงานหลวงยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี
ยังมีการเล่นอย่างอื่นรวมอยู่ในภาษีตกรอีกหลายอย่าง จะกล่าวไว้
ด้วยพอให้ทราบความตลอดเรื่อง กุญ

โชน เดินวัน ๓ ภาษี ๔ บาท

ตกรนำจอหนัง เดินเรื่องรามเกียรติ์ ตัวตกรแต่ ๓๐ คนขึ้นไป

เดินคืน ๓ ภาษี ๒๐ บาท

ตกรนำจอหนัง ตัวตกรน้อยกว่า ๓๐ คน ภาษี ๒ บาท ๕๐ สตางค์

ตกรชาครีแดงตกรแขก เดินวัน ๓ ภาษี ๕๐ สตางค์

เพลง เดินวัน ๓ ภาษี ๓ บาท

แคน มอญรำ ทวยรำ เดินวัน ๓ ภาษี ๕๐ สตางค์

กตองยาว	เด่นวัน ๓ ภาษี ๓๒ ต่ตางคครึ่ง (คือ ^๕ พอ ^๕ ๓)
หุ่นไทย	เด่นวัน ๓ ภาษี ๑ บาท
หนังไทย	เด่นวัน ๓ ภาษี ๕๐ ต่ตางค
งว	เด่นวัน ๓ ภาษี ๕ บาท
หุ่นจีน	เด่นวัน ๓ ภาษี ๑ บาท
หนังจีน	เด่นวัน ๓ ภาษี ๕๐ ต่ตางค

การตั้งภาษี^๕ในนครขึ้นครั้งนั้น เห็นจะไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อนอันใดนัก ด้วยเจ้าของนครแถลงการ^๕เด่นวัน^๕ปวง^๕ที่^๕ต้องเสียภาษี^๕ต่าง^๕ชนิด^๕ราเงิน^๕โรงให้^๕แรง^๕ขึ้น^๕กว่า^๕แต่^๕ก่อน เป็น^๕ต้น^๕ว่า^๕นคร^๕ที่^๕เด่น^๕งาน^๕ปลัด^๕เป็น^๕สาม^๕ัญญ แต่^๕ก่อน^๕เคย^๕เรียก^๕เงิน^๕โรง^๕แต่^๕วัน^๕ตะ ๓๖ บาท^๕ไป^๕หา ๒๔ บาท ต่าง^๕กัน^๕ตาม^๕เรื่อง^๕ที่^๕คน^๕เด่น^๕มาก^๕เด่น^๕น้อย ก็^๕เพิ่ม^๕อัตรา^๕เงิน^๕โรง^๕ขึ้น^๕เป็น^๕วัน^๕ตะ ๒๘ บาท รวม^๕ทั้ง^๕เบียด^๕เพียง^๕เป็น^๕วัน^๕ตะ^๕เจ็ด^๕คำ^๕ถึง^๕สิบ^๕คำ^๕ถึง^๕เรียก^๕เป็น^๕ประ^๕เพณี^๕ทั่ว^๕ไป นคร^๕ก็^๕ยัง^๕หา^๕งาน^๕เด่น^๕ได้^๕ไม่^๕ผิด^๕เค^๕ของ ขอน^๕เห็น^๕ได้^๕ด้วย^๕เงิน^๕หลวง^๕ที่^๕ได้^๕จาก ภาษี^๕ใน^๕นคร^๕เพิ่ม^๕ขึ้น^๕โดย^๕ดำ^๕ดัม^๕มา ปี^๕ที่^๕ได้^๕มาก^๕ที่^๕สุด^๕จะ^๕เป็น^๕จำ^๕นวน^๕เงิน เท่า^๕ใด^๕ไม่^๕ทราบ^๕แน่ ทราบ^๕แต่^๕ว่า^๕เมื่อ^๕ปี^๕จอ พ.ศ. ๒๔๒๘ ใน^๕รัช^๕กาล^๕ที่ ๕ จำ^๕นวน^๕เงิน^๕หลวง^๕ที่^๕ได้^๕จาก^๕ภาษี^๕ใน^๕นคร^๕เป็น^๕เงิน ๓๖,๐๐๐ บาท มาก^๕กว่า^๕เมื่อแรก^๕ตั้ง^๕ภาษี^๕แท^๕บ^๕ถึง ๗ เท่า

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ^๕รัตน^๕โก^๕สิน^๕ทรศก ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ประกาศ^๕แก้ไข^๕ภาษี^๕ใน^๕นคร^๕เมื่อ^๕วัน^๕ที่ ๓ มี^๕นา^๕คม แต่^๕นั้น^๕มา^๕เรียก^๕ว่า “อา^๕กร^๕ม^๕ห^๕รศ^๕พ” เก็บ^๕ภาษี^๕การ^๕เด่น^๕ต่าง^๕ๆ ที่^๕ก^๕ด^๕า^๕ว^๕มา^๕แล้ว แต่^๕ซึ่ง^๕เกิด

เส้นทางได้ผลประโยชน์ขึ้นในชั้นหลังอีกหลายอย่าง คือ:—

รถราครุฑเดินเทียมมดกรนอก เก็บภาษีวันละ ๔ บาท

หนังสือสูง เก็บภาษีคันละ ๕๐ สตางค์

ศักรวา เก็บภาษีคันละบาท ๓

เต้าภา เก็บภาษีคันละ ๕๐ สตางค์

ติเก เก็บภาษีคันละ ๒ บาท

บีพาทย์ ฤาหมโหรี ฤาถองแซกเครื่องใหญ่ เก็บภาษีวันละ

บาท ๑

บีพาทย์ ฤาหมโหรี ฤาถองแซกเครื่องเล็ก เก็บภาษีวันละ

๕๐ สตางค์

จำอวดสัตว์ศพ เก็บภาษีคันละ ๘ บาท

จำนวนเงินหลวงที่ได้จากอากรมหรศพเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก ใน

จำนวน พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นเงินถึง ๓๖๗,๘๒๘ บาท

แต่ต่อมาเมื่อทรงพระราชดำริห์จะเลิกการเดินเบียดเบียนให้หมด

โปรดให้ลดจำนวนบ่อนเบียดเบียนลง การเดินตกรแด่เครื่องมหรศพ

ต่าง ๆ หามผลประโยชน์ได้น้อยลง พวกที่เคยเดินตกรก็พากันเดือดร้อน

โดยมาก เงินอากรมหรศพจำนวน พ.ศ. ๒๔๔๘ ตกลงคงแต่ ๓๓,๐๐๖

บาท ความประจักษ์แก่พระราชหฤทัย จึงโปรด ฯ ให้ประกาศเมื่อ

วันที่ ๘ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ว่า การ

มหรศพต่าง ๆ นั้นเป็นเครื่องบำรุงความสุขสำราญของราษฎร แต่

ก่อนมา พวกเดนมาร์กพหามตประโยชน์ได้มากเพราะเหตุที่รับจนเหมา
 เดินตามบ่อนเบยเปนพน จึงได้เก็บอากรมหรศบัตินทรงทราบ
 ฝ่ายของขลุ้พระบาทว่า คงแต่โปรดให้ลดจำนวนบ่อนเบยลง ของ
 ทางที่พวก เดนมาร์ก พหามต ประโยชน์ได้น้อยลงไม่ เหมือน แต่ก่อน
 ที่ต้องเสียค่าอากรเปนการเดือรอน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
 ให้คงเก็บอากรมหรศแต่เฉพาะที่รับเด่งงานบ่อนเบย ถ้าเดินเพื่อการ
 อย่างอื่นนอกจากบ่อนเบยเดว อย่าให้เก็บอากรต่อไป การเดิน
 ตครแต่เครื่องหรศทั้งปวงนับว่าเดินได้เปล่าแต่มีประกาศเป็นต้นมา
 เพราะเวลาเมื่อประกาศนั้นบ่อนเบยตามหัวเมืองเด็กหมดทุกมณฑลเดว
 ยังมีเหลืออยู่แต่ในกรุงเทพ ฯ เพียง ๓๓ ตำบล บ่อนเบยมาเด็กหมดเมื่อ
 พ. ศ. ๒๔๖๐ ในรัชกาลปัจจุบัน อากรมหรศก็เด็กหมดแต่ก็กั้นมา
 ข้อที่ว่าพระบรมราชานุญาตในการเดินตครเมื่อรัชกาลที่ ๔ มีผล
 ตอดไปถึงบทตครนั้น จะต้องอธิบายย่อนความขึ้นไปถึงท่อน้อย คือ
 บรรดาบทตครไทยที่แต่งมาแต่โบราณ จะเป็นบทที่เอาเรื่องมาแต่
 หนังสือชาดก เช่นเรื่องสังข์ทองก็ดี ฤาเอาเรื่องมาแต่นิทานในพื้น
 เมือง เช่นเรื่องไกรทองก็ดี มักแต่งแต่กันไปจนจบเรื่องเหมือน
 อย่างหนังสือกตอนอ่าน ผิดกันแต่แต่งกระบวนกตอนให้เป็นบทตคร
 เพราะฉะนั้นหนังสือบทตครของโบราณ ตครจึงเดินได้สดวกแต่เป็น
 ตอน ๆ บางตอนตครเดินก็ชวนเบื่อไม่น่าดู แม้บทตครอิเหนาพระราช
 นิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ก็เป็นเช่นนั้น เพราะทรงแต่งตามแบบโบราณ ต่อ

เมื่อทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระ
 พททเจ็ดหันภาโดยจึงทรงพระราชดำริห์แก้ไขกระบวนบทคร แต่
 นั้นมาทรง พระราชนิพนธ์เรื่องใด ก็ทรงคัดเอาเรื่อง แต่เฉพาะ ตอนที่เด่น
 ดกรมาแต่งบท ตอนที่จะไม่เด่นดกรไม่ทรงพระราชนิพนธ์ทีเดียว จึง
 เกิดแบบบทดกรขึ้นหลังขึ้นเป็นปฐม มาถึงรัชกาลที่ ๓ มีแต่กรมพระ
 ราชวโงมหาศกคิพิณเสพ กับกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ที่
 ทรงแต่งบทดกรอย่างใหม่ (เฉพาะตอนที่เด่นดกร) ตามแบบ
 พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แต่ดกรโรงอื่น ๆ ที่เป็นดกรของผู้มีบันดา
 ศักดิ์ก็เด่นบทพระราชนิพนธ์ ที่เป็นดกรราษฎรไม่กล้าเอาบทพระราช
 นิพนธ์ไปเด่น ก็เด่นด้วยบทโบราณอยู่อย่างเดิม จนตลอดรัชกาลที่ ๓
 ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อความปรากฏว่าทรงพระกรุณาโปรดฯ
 พระราชทานอนุญาตให้ชนดกรกันได้ตามใจ พวกดกรราษฎรจึงเอา
 บทพระราชนิพนธ์ดกรนอกไปเด่น คนที่ชอบกันแพร่หลาย แต่นั้น
 ใครจะแต่งบทดกรขึ้นใหม่ ก็แต่งแต่เฉพาะตอนที่ให้ดกรเด่น ตาม
 แบบบทดกรพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ทั่วไป แต่ครั้งนั้นประจวบเวลา
 หักดกรผู้หญิงกันขึ้นมากมายหลายโรงดังกล่าวมาแล้ว เจ้าของดกร
 ต่างเล่าเรื่องหาเรื่องเด่นดกรของตน จะให้แปลกกว่าโรงอื่นออก
 ไปอีก จึงเกิดบทดกรขึ้นใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๔ มากมายหลายเรื่อง
 ด้วยเหตุดังกล่าวนั้น

บทดกรหลวงในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดิมดงขุน
ใหม่ อย่างพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์รัชกาลที่ ๒ ตอน ๓ เป็น
หนังสือ ๔ เล่มสมุดไทย ทรงพระราชนิพนธ์แปลงบทเบิกโรงเรื่อง
พระนารายณ์ปราบหนทุกเรื่อง ๓ เรื่องพระรามเข้าดงพินิจเรื่อง ๓
เรื่องระบำเรื่อง ๓ ทรงแต่งบทพระฤาษี แดบทว่าค้นไม้ทองเงินเบิก
โรงก็อีกหลายบท ในเรื่องอิเหนาได้ทรงพระราชนิพนธ์แปลงบทตอน
อุณกรรณบางแห่ง แต่พระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลงนั้น แยกไว้
เป็นแพนทหนึ่งมิได้ รือถอนบทเดิม มาในคอนหลังโปรดให้ดครหดวง
ซ้อมเรื่องยูชณลิขิตอีกเรื่อง ๑ แต่หาได้เล่นไม่ เรื่องยูชณลิขิตนี้
กต่างกันว่ามิใช่บทพระราชนิพนธ์ บางคนว่าเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาล
ที่ ๒ บางคนว่าพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ แต่ยังหาพบฉบับไม่
บทละครซึ่งผู้อื่นแต่งขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๔ มีมากดัยกัน จะกต่าง
ถึงแต่เฉพาะที่เป็นเรื่องสำคัญ โดยมีชอแปลกเฉพาะเรื่อง ฤาที่
เป็นเรื่องมีคณนิยมกันแพร่หลาย.

ในจำพวกบทละคร ที่เป็นเรื่อง แปลกนั้น คือ เรื่องอภัยนุราช

๑. บทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔ ที่กล่าวมานี้หอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์แล้วทั้ง
นั้น เว้นแต่ที่ทรงแปลงในเรื่องอิเหนายังหาได้พิมพ์ไม่

๒. บทละครเรื่องยูชณลิขิตมีอยู่ในหอพระสมุด ฯ ดูทำนองเป็นเรื่องนิทานแขกเปอร์เซีย
แต่ไทยเราเอามาแต่งจะให้ป็นอย่างเรื่องอิเหนาขึ้นอีกเรื่อง ๑ ส่วนกลอนอยู่ในพวกกวี
ชั้นที่แต่งบทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

สุนทรภู่แต่งถวายพระองค์เจ้าดวงประภา พระราชธิดาในพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง ๑ เป็นหนังสือ ๒ เล่มสมุดไทย แปลก
ที่บทละครของสุนทรภู่มีปรากฏแต่เรื่องอภัยนุราชในเรื่องเดียว บทละคร
แปลกอีกเรื่อง ๑ คือ เรื่องมณโฑพิไชยคอนันต์ รู้ได้ในท้องถ่านวน
ว่า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ทรงแต่งในรัชกาลที่ ๔ แต่มิได้
ปรากฏว่าละครโรงใดเล่นเหมือนอย่างเรื่องอื่น ๆ ที่กรมหลวงภูวเนตร น
ทรงพระนิพนธ์ เช่นเรื่องสุวรรณหงษ์เป็นต้น จะเป็นด้วยเหตุใดหา
ทราบไม่ มีบทละครอีก ๒ เรื่อง กล่าวกันว่าเกิดขึ้นเพราะภายี่ดกร
ด้วยตามพิภักดาษี่ดกร ใครเล่นละครเรื่องรามเกียรติ์ของเศียรภายี่ดกร
วันละ ๒๐ บาท แต่การเล่นเรื่องดกรนอกเศียรภายี่ดกรเพียงวันละ ๒ บาท
จึงมีผู้คิดบทละครเรื่องทิพสังวาลย์เรื่อง ๑ เรื่องคำวี่คอนท้าวโศภินดัก
นางเทพธิดาเรื่อง ๑ ให้มีขึ้นแสดงเล่นคล้าย ๆ กับเรื่องรามเกียรติ์ แต่
เป็นเรื่องดกรนอกสำหรับเล่นเพียงพิภักดาษี่ดกร เป็นเรื่องแปลกด้วยเหตุนี้
แต่บทละครนอกที่ชอบเล่นกันโดยมากนั้น มักคิดเอาเรื่องหนังสือ
อ่านมาแปลงเป็นบทละคร คือ เรื่องพระอภัยมณี เรื่องดกษณวงศ์
เรื่องจันทโครบ ของสุนทรภู่ ๓ เรื่องนี้เป็นต้น กับเรื่องพระสมุทร
อีกเรื่อง ๑ เหล่านี้เป็นเรื่องสำหรับเล่นละครผู้หญิง ยังมีเรื่องซึ่งคิด
ขึ้นสำหรับเล่นละครผู้ชายประสมโรงกับผู้หญิงอีกชนิดหนึ่ง เช่นเอาบท
เลกามาแปลงเป็นบทเล่นละคร คือ ตอนขุนช้างไปช่วยแต่งงานพระไวย
เป็นต้น

บ้าง ทำนึ่งรวบรวมตงคนหัดครุฑน ครนต่อมาจึงหาตัวตงครุฑน
ใหม่อีกชุด ๑ เด็กหาครุฑนแค่มขอเลี้ยงวิเศษมาฝึกหัด เด่น
ตามแบบตงครหลวงครุฑนรัชกาลที่ ๒ แต่ฝึกหัดไว้เฉพาะตงครตัวดี ถ้า
จะเด่นออกโรงเมื่อใดทำนขอแรงตงครนอกโรงอื่น ๆ มาผสมโรง ได้
เคยเด่นถวายตัวในรัชกาลที่ ๔

ตงครกรมหมื่นมเหศวร ๑ กับตงครสมเด็จพระเจ้าพระยา ๑ ๒ โรงนท
นับว่าเปนตงครโรงใหญ่ครุฑนรัชกาลที่ ๔ นอกจากนนั้นในจำพวกตงครที่หัด
ตงเด่นเองยังมีอีกพวก ๑ เรียกว่า “ตงครกุ่มป่น” เจ้าของตงครเปน
เจ้าบ้าง เปนขุนนางบ้าง มีตงครผู้หนึ่งแต่ที่เปนตัวดีแห่งตงครตัวตง
ตัว ผสมโรงเด่นกันตามตงเจ้าบ้านขุนนางที่เปนตงมาชิกกุ่มป่นนั้น จะ
เด่นที่ไหนก็กำหนดคนคักน ครนถ่วงนคนผู้เปนเจ้าตงนกกักจัดโรงเตหา
บิพาทยเตรียมไว้ ตงมาชิกคักงพาตัวตงครกลับตงวไซซึ่งเปนคันทบตงตง
คู้ไปประชุมกันณตงนทที่จะเด่นตงคร ครนตงตงกันแล้ว กัดงโรงมี
ตงครตงไป ตัวตงครแตงตัวแต่อย่างน้อยไม่ได้แตงเครื่องตงคร ตงคร
กุ่มป่นนั้นถ่นอยู่ได้ไม่ช้ นกคักพทว่าพวกตงมาชิกคักหาตัวตงครเข้าไป
ในวัง ถูกกรักวักไม่กักตงนทอย่างเดิมค่อไป แต่เจ้าของตงคร
บางคนยังมีตัวตงครซ่อนไว้เด่นอย่างเงียบ ๆ มาตงเปนตงครโรงใหญ่
ค่อในรัชกาลที่ ๕ กัมี

ตงครที่มีผู้หัดขึ้นด้าหรับเด่นหางานในพื้นเมืองในรัชกาลที่ ๔ มี
มากมายหลายโรงยากที่จะนับให้ถ่นได้ จะกถ้าวถึงแต่บางโรงที่มีชื่อ

เลี้ยงโดยการเดินญาติที่เดินมายืดยาว คือ:—

๔ ตครของเจ้าจอมมารดาจันทร์รัชกาลที่ ๔ หักชั้นในพระบรมมหาราชวังโรง ๓ ตวัตรโรงนี้ได้เป็นครุหัดโรงอื่นต่อไปหลายคนคล้ายกับตครเจ้าจอมมารดาอัมพาเมื่อในรัชกาลที่ ๓

๕ ตครพระยาดีหราชฤทธิไกร (เดื่อ) โรง ๓ แด้วดกมาเป็นของพระยานรานุกิจมนตรี (เปตียน) ผู้เป็นบุตร เดินต่อมาในรัชกาลที่ ๕

๖ ตครพระยามณเฑียรบาล (บัว) โรง ๓ แด้วดกมาเป็นของธิดาชื่อเกษ เดินต่อมาในรัชกาลที่ ๕

๗ ตครขุนยี่ด่านเสมียนตราตัวหน้า บ้านอยู่ที่คลองงัดพานหิน โรง ๓ เลื่องภาในการเดินเรื่องพระอภัยมณี ว่าเดินดีนัก

๘ ตครจางวางเผือก บ้านอยู่ที่ปากคลองตลาดโรง ๓ เป็นคู่แข่งกับตครเสมียนตรา

๙ ตครนายหวด บุตรเจ้ากรับ รับมรดกบิดาเดินต่อมาจนรัชกาลที่ ๕ โรง ๓

๑๐ ตครนายเนตร นายต่าย โรง ๓ นายเนตรเดิมเป็นตครของคุณหญิงกตัญญู ภรรยาพระยาประจักษ์วรวิไชย นายต่ายนั้นเดิมเป็นตครของกรมหมื่นภูมินทรภักดี เมื่อทรงเด็กเดินตครจึงมาผสมโรงกับนายเนตร แด้วดกด้วยตัวเป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน

พินิจประธานารด. เด็ดจ้ประทบยู่ที่พระค้ำหนักสวนกุหลาบ^๑ นายค้าย
เป็นคัวนายโรงคตถ เช่นเป็นขุนช้างไม่มีใครสู้ นายเนครนั้ก^๒เด่นดึ
ทั้งเป็นนางแต่เป็นขึ้นเครื่อง กระบวรเด่นดกรโรงหม้อ^๓ช้อ^๔เลี้ยง^๕ต่อง^๖ฏา
มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ จนรัชกาลที่ ๕ จนกระทั่งสิ้นอายุนายเนครนาย
ค้าย^๗แล้วทั้ง ๒ คน นางปลัดมอยู่ที่เหนือวัดอรุณ ๗ เป็นน้องของภรรยา
นายเนครยังคุมพลกตกรเด่นค้อมา

๓๓ ดกรนายทบ เดิมนายทบเป็นคัวดำดำดกรกรมทวงรักษ
รณเรศ^๑ ฝึกหัดลูกหลานเด่นเป็นดกรนอกชั้นโรง ๓ ดกรโรง^๒นี้เด่น
ดึบ^๓ตฤมมาถึง ๓ ชั่วคน คือนางเอมรัตนายทบ แล้วพระจิตติ^๔รียงค
(ป่วน) พระสุนทรเทพระบำ (เปดียน) บุครของนางเอม ยังเด่น
ค้อมา ดกรโรง^๕นี้ยังเด่นอยู่จนบัดนี้

นอกจากดกรในก็มีดกรนอกทกค้อมา เมื่อรัชกาลที่ ๔ ยังมี
ดกรชาครี^๑แดงครมายงมลายู ซึ่งเรียกคัวว่าดกรแขก เด่น^๒แพร่^๓หตาย
ชั้นในกรุงเทพ ๗ อีก ๒ อย่าง ที่จริงทั้งดกรชาครีแดงครแขกมีเด่น
ในกรุงเทพ ๗ มาแต่ก่อนรัชกาลที่ ๔ แล้ว ดกรชาครี^๔มีเข้ามาเด่นแต่
ครึ่งกรุงธนบุรี ค้อมาถึงรัชกาลที่ ๓ ยังมีพวกชาวเมืองพัทลุงอพยพ
เข้ามากับกองทัพสมเด็จพระยาบรมมมหาประยูรวงศ์ ครึ่งยังเป็นเจ้า

๑ เล่ากันมาว่า เมื่อนายค้ายจะอุปสมบทที่วัดพระเชตุพน ทรงจัดการพระราชทาน
ทั้งสิ้น ให้สนุดถึงเลี้ยง^๑ฏา ด้วยขี้มน้ำทั้งกระบวร พวกเกด^๒ให้^๓ขี้มน้ำ^๔กันกลัวย คนถือ
เครื่องบริขารแลไทยธรรมขี้มน้ำ^๕หนึ่ง ผู้ที่ถือไตรครองแลอุ้มบาตรขี้มน้ำ^๖ลกร ตัวเจ้านก
ขี้มน้ำ^๗เลื้อยไม้ เล่ากันว่ามน้ำทุกอย่างหมด ขาดอย่างเดีวแต่มน้ำจริง ๆ เท่านั้น.

พระยาพระคลัง เมื่อราวปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๗ อีกครั้ง ๓ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งบ้าน
เรือนอยู่ที่ตำบลถนนควาย คือแถวถนนหัดนางแดงแต่ตาดนางแดง
ทุกวันนี้ มีพวกตครชาครเพิ่มเติมเข้ามาอีก ยังมีเชื้อสายเด่นตคร
ชาครอยู่จนทุกวันนี้ ชนเดิมยังเด่นเปนตครผู้ชายเหมือนอย่างโนรา
ชาครในมณฑลนครศรีธรรมราช ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระราชทาน
อนุญาตให้ผู้หญิงเด่นตครได้ พวกตครชาครจึงคิดผูกหัดผู้หญิงขึ้นเด่น
ประสมโรง คนก็หาเด่นแพร่หลายกว่าแต่ก่อน ตครชาครที่มช
เฉียงมากเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น ๒ โรง คือ:—

ตครชาครของนายหนู บ้านอยู่ตำบลถนนควายโรง ๑ เด่น
อย่างโนราชาครที่มณฑลนครศรีธรรมราช ผิดกันแต่ตัวนายโรงได้
ชญาไม่ใช่เทริด แต่ตัวนางเป็นผู้หญิงแต่งตัวอย่างตครในกรุงฯ กับ
มีตัวตครมากกว่าโนราในมณฑลนครศรีธรรมราช

ตครชาครของหัดนางอีกโรง ๑ ตครชาครโรงนี้เป็นผู้หญิงทั้งโรง
เดิมเปนตครของพระองค์เจ้าปทุมราช พระราชธิดากรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาทรัชกาลที่ ๑ เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานพระบรม
ราชานุญาตให้เสด็จออกไปอยู่รักษาพยาบาลเจ้าจอมมารดาของท่าน
(คือเจ้าจอมมารดาน้อยเด็ก เปนธิดาเจ้าพระยานครฯ พัดมัน) จึงทรงหัด
ตครขึ้นที่เมืองนครฯ โรง ๑ เดิมหัดเปนตครในเด่นเรื่องอิเหนา ครั้น
เจ้าจอมมารดาถึงอนิจกรรมแล้ว เสด็จกลับเข้ามากรุงเทพฯ พวตคร

โรงนั้นเข้ามามีด้วย แล้วถวายเป็นมรดกแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งเป็นนครชาติร์ จึงมีนครชาติร์ของหลวงขึ้นอีกโรง ๓

นครแซกที่เด่นเมื่อในรัชกาลที่ ๕ นั้น จะเกิดขึ้นแต่พวกแซกครัวที่ได้มารวบรวมเมืองไหน เมืองไหนที่ก่อกำมาอยู่อย่างไรไม่ทราบแน่ ทราบแต่ว่าที่เด่นมีชื่อเสียงมากนั้น คือ:—

นครนายเลื้อโรง ๓ เรียกกันว่า “นครตาเลื้อ” ตัวนายเลื้อเป็นนายโรงเด่นตามแบบนครมายง แต่งตัวอย่างมลายู ร้องก็เป่นภาษามลายู แต่เจรจาเป็นภาษาไทย เดำกันว่าชอบเด่นเรื่องอิเหนาใหญ่ นครตาเลื้อเด่นมาจนรัชกาลที่ ๕

ตัวนครครึ่งรัชกาลที่ ๕ ที่ได้เป็นครุฑครุฑต่อมา มีมาก ที่ยังมีชีวิตอยู่ในบัดนี้หลายคน จะนับในนครหลวงก่อน

ครุฑนเครื่อง

๑ เจ้าจอมมารดาขาว เปนตัวอิเหนา ได้เป็นครุฑครุฑหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเปนท้าววรจันทร์ เปนครุฑตัวอิเหนาครุฑหลวงกรมหมัดในรัชกาลปัจจุบันด้วย

๒ เจ้าจอมมารดาเย็น เปนตัวอิเหนา ได้เป็นครุฑครุฑหลวงในรัชกาลที่ ๕ แด่หัตถครุฑของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์

๓ เจ้าจอมมารดาอ่อน เปนตัววิหยาสะก้า ได้เป็นครุฑครุฑหลวงในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาเปนท้าววนิดาวิจิตร

๔ ท้าวชื่น เป็นตัวประจักษ์ตา ได้เป็นครูตครหดวงในรัชกาล
ที่ ๕ ต่อมาเป็นท้าวอินสุริยา

๕ คุณดัมฤทธิ์ เป็นตัวจรรกา ได้เป็นครูตครหดวงในรัชกาลที่ ๕

๖ เจ้าจอมมารดาซ้ายรัชกาลที่ ๕ เป็นยืนเครื่องชั้นเด็ก ได้เป็น
ครูตครหดวงในรัชกาลที่ ๕ แดครูตครคณเสถวงกุหลาบในรัชกาล
ปัจจุบันนี้

ครูยักษ์

๗ คุณตันจี่ เป็นตัวทศกรรฐ มีชื่อเสียงเลื่องลือในกระบวน
เป็นทศกรรฐ ว่าในสมัยเดียวกันไม่มีตัวสู้ทั้งผู้ชายผู้หญิง แดถึง
แก่กรรมเสียในรัชกาลที่ ๔ ได้กันว่าตั้งแต่คุณตันจี่ถึงแก่กรรมแล้ว
ก็มีได้ โปรดให้ตครหดวงเล่นเรื่อง รามเกียรติ์ ตอนมีบททศกรรฐ มาจน
ตครตรัชกาล คุณตันจี่ได้เป็นครูตครเจ้าจอมมารดาจัน

๘ คุณเล็ก เป็นตัวนทก ได้เป็นครูตครหดวงในรัชกาลที่ ๕
ต่อมาได้เป็นท้าวโศภานิเวศน์.

๙ คุณกุหลาบ จิตาเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) เป็นทศกรรฐ
ตัวหนึ่งเมือง ไปฝึกหัดศิษย์ที่เมืองสงขลาเมื่อในรัชกาลที่ ๕ โรง ๓

ครูนาง

๑๐ เจ้าจอมมารดาเอม เป็นตัวนางมะเดหัว ได้เป็นครู
ตครในรัชกาลที่ ๕

๑๑ เจ้าจอมมารดาทอง เปนตัวนางจินตะหรา ได้เปนครู
ครุฑทองในรัชกาลที่ ๕

๑๒ เจ้าจอมมารดาทิมรัชกาลที่ ๕ เมื่อยังเปนเด็กอยู่ใน
รัชกาลที่ ๔ เปนตัวนางแมว ถึงรัชกาลที่ ๕ เปนตัวนางเกนทอง
หนึ่งหริดี ต่อมาได้เปนครุฑครุฑทองในรัชกาลที่ ๕ แต่เปนครุฑคร
ณะส่วนกุหลาบในรัชกาลปัจจุบัน

๑๓ ท้าววัน เปนตัวนางประเสริฐ ได้เปนครุฑครุฑทอง
ในรัชกาลที่ ๕

๑๔ คุณดำโย (น้องคุณตันจันทศกรรัฐ) เปนตัวนางบาหยัน
ได้เปนครุฑครุฑในรัชกาลที่ ๕

๑๕ คุณอรุณ เปนตัวนางบุษบาชนใหญ่ ถึงรัชกาลที่ ๕ เปน
ภรรยาพระยาอรรคราชวรราช (เนตร) ได้กลับเข้ามาเปนครุฑครุฑทอง
ในรัชกาลที่ ๕

๑๖ เจ้าจอมดะมัยรัชกาลที่ ๕ เปนตัวนางชั้นเด็ก ได้เปน
ครุฑครุฑทองในรัชกาลที่ ๕ แต่เปนครุฑครุฑณะส่วนกุหลาบในรัชกาล
ปัจจุบัน

ครุฑสมเด็จพระเจ้าพระยา ๑ ที่เปนครุฑชั้นใหญ่ ได้เปนครุฑคร
ชั้นเด็กในโรงเดียวกันมีหลายคน แต่ที่ปรากฏชื่อว่าได้ไปเปนครุฑคร
โรงอื่นนี้ คือ:—

๑ หม่อมแก้ว เปนตัวโกธทอง (ศิษย์คุณน้อยงอก) ได้เปน

ครุฑครท้าวราชกิจวรภัทร แดเป็นครุฑครในกรมมหรศพ ทรงตั้งเป็น
ท้าวศรีสุนทรนาฏ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

๒ หม่อมแย้ม เป็นตัววิเหนา ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวรภัทร
แดดครผดมด้ามักค

๓ หม่อมศิลา เป็นตัวยักษ์ ได้เป็นครุฑครเจ้าพระยาสุร
พันธุพิศุทธ

๔ หม่อมแดง (ถูกเจ้ากรับ) เป็นตัวนางจินตะหรา ได้เป็น
ครุฑครเจ้าคุณจอมมารดาเฮมวังหน้า

๕ หม่อมวัน เป็นตัวนางเอก ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวรภัทร
แดเป็นครุฑครกรมมหรศพอยุบตัน

๖ หม่อมหุ่น เป็นตัวนาง ได้เป็นครุฑครท้าวราชกิจวรภัทร
ดครเจ้าจอมมารดาจันทร์ ที่ได้เป็นครุฑครโรงอื่น คือ:—

๑ ชื่อทับ เป็นตัวนายโรง ไปเป็นภรรยาเจ้าพระยามหินทร ฯ
ต่อมาได้เป็นครุฑครผดมด้ามักค

๒ ชื่อทิม เป็นตัวนางเอก ได้เป็นครุฑครพระยาวิจิตรสงคราม
จางวางเมืองภูเก็ต

ดครนายทับ พระสุนทรเทพระบำ (เป็ดียน) หาดานนายทับ
ได้เป็นครุฑครอบดครนอกอยุบตัน

ตัวดครครังรัชกาลที่ ๔ ที่ได้เป็นครุฑครต่อมายังมีอีก ดับชื่อไม่ได้
หมด จึงจดไว้แต่เท่านี้

ตำนานละครวังรัชกาลที่ ๕

ถึงรัชกาลที่ ๕ พอบีมะเต็ง พ.ศ. ๒๔๓๒ ซึ่งเปนปีที่ ๒ กัมชาง
ต่างเมืองเชียงใหม่ (คือพระเจ้าตรวรวรณ^๑) มาตั้งพระบารมี แล้วย
ได้ช้างทองแดง (คือพระมหารพีพรณคชพงศ์) มาแต่เมืองนคร
ศรีธรรมราชอีกข้าง ๑ มังานตมโกชเมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๓ พร้อม
กันทั้ง ๒ ช้าง

ประเพณีการตมโกชช้างเผือกแต่ก่อนนั้น ปลุกโรงตมโกชที่
ท้องสนามไชยให้ประชาชนได้เห็นเมื่อช้างขึ้นระวาง เรียกว่าตมโกช
โรงนอกครั้ง ๓ ครั้นเสร็จการตมโกชโรงนอกแล้ว เมื่อพาช้างเผือก
เข้าไปไว้ในโรงช้างต้น มีการตมโกชภายในพระราชวัง เรียกว่า
ตมโกชโรงในอีกครั้ง ๓ ในงานตมโกชโรงในนี้ที่เคยมีตมครผู้หญิงของ
หลวงเปนแบบมาแต่ในรัชกาลที่ ๒

ครั้งตมโกชพระเจ้าตรวรวรณ กับพระมหารพีพรณคชพงศ์เข้า
โรงในในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้มีตมครหลวงที่โรงตมครหลวงวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม ตอนเย็นถึงจันประบาศตก ตมครเด็กตมจนแต่จำอวด
ผู้ชายที่มีชื่อเสียงในเวลานั้นมาแต่ประตูโรง นายค่ายข้าหลวงเดิม
เปนตัวพระอรชุน นายข้าแตรเปนตัวนางเมขลา นายรุ่งเปนตัวรามสูร

๑ ช้างค่างในตำราเรียกว่าค่างศักดิ์นิม นับว่าศักดิ์สูงเสมอช้างเผือก ที่จริงหาแยก
กว่าช้างเผือก เคยปรากฏในพงศาวดารแต่ ๒ ช้าง พระเจ้าตรวรวรณยังมีปลาค้างที่ต่าง
เหมือนรูปเขียนไว้ในตำราโบราณด้วย.

บพระบ้านทรงพระราชนิพนธ์ไว้แต่เมื่อยังเสด็จประทับอยู่พระตำหนัก
 ส่วนกุหลาบในรัชกาลที่ ๔ เดากันว่าขบขันนัก ครั้นวันรุ่งขึ้นโปรดให้
 ขอแรงตรุษหึ่งของหลวงครวรัชกาลที่ ๒ ซึ่งยังมีคัวเหลืออยู่ในเวลา
 นั้นเด่นเรื่องดังขทอง คัวดครที่เด่นดวนครทงน คือ คุณบัวคัวท้าว
 สำนนคเดิม เปนท้าวสำนนค คุณท้าววรจันทรมาดัยคัวพระดังขเดิม
 เปนพระดังข คุณข้าคัวเงาะเดิม เปนเงาะ คุณจาดดำดำเปนเชยใหญ่
 คุณอ่องนั้ดดาเปนนางมณฑา คุณเอี่ยมบุษบาเปนนางรจนา คุณข้า
 บาหยันเปนหัวนางทงทก ส่วนคัวฉดัดแดคัวรองนั้โปรดให้ดคร
 หลวงในรัชกาลที่ ๔ ช่วยเด่นผดมโรง ต่อมาถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๑๕
 มีช้างเผือกมาแต่เมืองสุวรรณภูมิ (คือพระเสวตรสุภาพรรณ) จะ
 มีดครหลวงดมโฆโรงในตามแบบเก่าอีก ดครหลวงยังไม่ได้หัดขึ้น
 ใหม่ในรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้ขอแรงดครหลวงครวรัชกาลที่ ๔ รวม
 กันชักซื้อ~~ด~~เด่นเรื่องอิเหนาค้อมาอีกรยะ ๑ แต่เด่นเงาะงานดมโฆ
 ช้างเผือก ถ้าเปนงานอื่นเช่นงานไถกันคเปนคั้น ก็โปรดให้หาดครที่
 ฝึกหัดกันขึ้นข้างนอก มีดครเจ้าพระยามหินทรศักดิฉารง เมื่อยังเปน
 พระยาราชสุภาวดี แดดครพระยาพิไชยสงคราม (อ่า) ข้าหลวงเดิม
 เมื่อยังเปนพระอินทรเทพเปนคั้นเข้ามาเด่น บางทีมีการดโมสรมีใหม่
 โปรดให้เด่นดครดมค ผู้เด่นเจ้านายก็มี ขุนนางก็มี แดวแต่ใครจะ

• บพระบิตลทที่ทรงพระราชนิพนธ์ เดัชนีเปนแต่จกัณไดคณละเล็กละน้อย หา
 จบั้นให้ตลอดไม่ได้

ต้มก๋ฉุ่น แต่เดิ่นเปนตกรพูด นับว่าตกรพูดในภาษาไทยมีขึ้นเป็นที่
 แรกในครั้งนั้น เขาเรื่องตกรำเช่นเรื่องดังข้างคิปลั๊ไชยมาเดิ่นเปนตกร
 พูดบ้าง เขาเรื่องนิทานมาเดิ่นบ้าง คราวสุดท้ายเดิ่นเรื่องนิทราชาภิ
 เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ ต่อมาราวเมื่อปีมะเด็ง พ.ศ. ๒๔๒๔ เปนปี
 ที่ ๑๔ ในรัชกาล จึงได้เริ่มหัดตกรดวงขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ด้วย
 จะมั่งงานต้มโภพระนครอายุครบ ๑๐๐ ปี เปนงานใหญ่ในปีมะเมีย
 พ.ศ. ๒๔๒๕ โปรดให้ตกรดวงครั้งรัชกาลที่ ๔ เปนครุฝึกหัดควตกร
 ขึ้นใหม่ชุดหนึ่ง เดิ่นเรื่องอิเหนา ตั้งแต่อิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหา ไปจน
 ตมทอบนางบุษบา ได้ออกโรงเดิ่นงานที่โรงตกรปลูกขึ้นที่หน้าพระที่นั่ง
 อารณพิโมกข์ เมื่อเฉลิมพระราชสมณเทียรพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
 เนื่องในงานต้มโภพระนครครั้งนั้น แต่ตกรดวงที่หัดใหม่เดิ่นคราว
 เดียวเดิ่นก็เด็กหาได้เดิ่นต่อมาอีกไม่

แต่ตกรผู้หญิงของหลวงยังได้เดิ่นเป็นพิเศษอีกครั้ง ๑ เมื่อรัตน
 โกสินทรศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ในงานต้มโภเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากประเทศยุโรป ครั้งนั้นคน
 ทั้งหลายพากันชื่นชมไฉ่มนัสทั่วทุกชาติทุกชนบันดาคักดี ต่างพวกด่าง
 พากันจัดการต้มโภ มั่งงานต่าง ๆ คิดค่อกันมาจนเกือบเดือนหนึ่งจึง
 เสร็จงาน ในคราวนั้นท่านข้างในที่ได้เป็นข้าราชการมาในรัชกาลที่ ๔
 พากันปรารภว่า ประเพณีการต้มโภแต่ก่อนมา ถ้าเป่นงานใหญ่เดิ่น
 เคยค่อมีตกรอิเหนา แต่ครั้งนั้นขาดไปเพราะไม่ได้ฝึกหัดตกรดวงไว้

เหมือนแต่ก่อน ท่านจึงคิดว่าในพวกท่านที่ได้เคยเบียดเบียนกัน
 เหลืออยู่หลายคนด้วยกัน ยังไม่มีโอกาสที่จะได้สนองพระเดชพระคุณ
 ในครั้งนี้ ควรจะรวมกันเด่นดกรอิเหนาสมโภช จะได้สนองพระเดช
 พระคุณกับเขาบ้าง ปกฤษกันแล้วจึงนำความที่ปรารถนารบมังคม
 ทูตสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงดำริราชการ
 แผ่นดินต่างพระองค์ แต่ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่เสด็จกลับ ก็ทรงยินยอมโมทนาความประสงค์นั้น
 ทรงรับเป็นพระราชธุระอุดหนุนในการท่งปวง ตลอดจนสร้างเครื่อง
 แต่งตัวครุฑพระราชทานใหม่ให้บางเบาสำหรับผู้ที่สูงอายุ แต่เดี๋ยวจึง
 ทอดพระเนตรซักซ้อมเสมอ จนได้ออกโรงเด่นดกรที่โรงปลูกขึ้น
 ในสวน (คือวัด) ริมประตูแดงราชกิจ เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๒๔๔๐ เต้นตั้งแต่อิเหนาเข้าเฝ้าท้าวดาหา แด่ตอนบวงสรดวงขับ
 รำเมื่อไรบด ตัวละครที่เด่นครั้งนี้เป็นตัวตัวดังนี้ คือ—

ท้าวดาหา	เจ้าคุณพระอัยยิกา
ท้าวดาหา เมื่อบวงสรดวง	เจ้าจอมมารดาหุ่น
อิเหนา	ท้าววรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาขาว)
สังคามาระดา	เจ้าจอมมารดาเขียน
สุหรานาง	ท้าววนิดาวิจักษ์ (เจ้าจอม มารดาสู่น)
กรัศปาคี	เจ้าแก้วเหลื่อม (ภายหลังเป็น ท้าวศรีจุฬาล)

จ๋าตำ	เจ้าจอมหนูสุด
จรรยา	เจ้าแก้วมฤต
ด้อยะตรา	หม่อมเจ้าชายธานีวัตร ในกรม ขุนพิทยดางพฤฒิชาติา คุณท้าว วรจันทร์ผู้เป็นย่า หักให้รำสำหรับ เล่นในคราวนั้น
คำมะหรง	ท้าวโสภานีเจศน์ (เด็ก)
ยาตำ	เจ้าแก้วดาร์ภี
ประดั้นตา	ท้าวอินสุริยา (ขึ้น)
กระระดาหลา	เจ้าแก้วเหตียม เจ้าแก้วชุ่มเป็นแทน ตอนเจ้าแก้วเหตียมเป็นกวีคปาคี
ยะระเคะ	เจ้าแก้วชำ
ปุนตา	เจ้าแก้วงุ่น
นางประไหมสุหรี	เจ้าจอมมารดาชุ่ม
นางมะเดหัว	เจ้าจอมมารดาเฮม
นางมะโต	เจ้าจอมมารดาตวงคำ
นางดิกู	เจ้าจอมมารดาพุ่ม
นางเหมาหลาหัง	ขวัญยายอรุณ (ซึ่งเคยเป็นตัวบุษบา ละครชั้นใหญ่ในรัชกาลที่ ๔)
นางบุษบา	เจ้าจอมมารดาหัง

นางบาหยัน

เถาแก่ดำโย

นางประเด่ห์วัน

เถาแก่เปื่อยน (ภายหลังเป็นท้าว
อินสุริยา)

นางผู้รับสั่ง

เจ้าจอมมารดาตังวาทย์

นางผู้รับสั่ง

ท้าวศรีธวัชจา (เจ้าจอมมารดาอื่น)

คิวตครที่เปนเสนาแตนางกำนัด กัดวันแต่ได้เคยเปนตครหลวงมา
 ในรัชกาลที่ ๕ มีอายุกว่า ๕๐ ขึ้นไปทั้งโรง แต่ยังมีชนเด็กเข้าเด่น
 ด้วยอีกพวก ๑ โดยเมื่อซ่อมตครนั้น สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ๑
 เสด็จประทับทรงอำนาจการ สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอที่ยังทรงพระ
 เยาว์อยากทรงเด่นบ้าง จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอแดงพระเจ้า
 ตกยาเธอที่ทรงพระเยาว์ กับทงหม่อมเจ้าเด็ก ๆ ที่เป็นหลานของท่าน
 ผู้เป็นคิวตคร แต่งเปน "พระกระโศกกระทิงมีหงษา" สัตว์ต่าง ๆ
 ขึ้นเป็นเครื่องบวงสรวงของทางวัดหาทางฝัง ส่วนข้าราชการฝ่ายใน
 ครั้นรัชกาลที่ ๕ ทมิได้เปนตครก็พากันสมัครมารับหน้าที่ช่วยเหลือต่าง ๆ
 ดังเช่นพระองค์เจ้าพรรณราย ทรงรับเป็นผู้ถวายไชยมงคลแทนผู้ที่
 เต้นตครเป็นต้น ตครหลวงเด่นครั้งทกถ่วงถึงคิวตครแก่ปรากฏจึง
 แต่เพราะเด่นด้วยความเต็มใจ จะสนองพระเดชพระคุณให้ สมกับโอกาส
 กระบวรจำงานนาคยิ่งนัก มีคนอยากดกันมาก แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้า ๑
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งว่า ผู้ที่เต้นตครถ่วงบันดาคิดสูง เปน
 เจ้าจอมมารดาของเจ้านายที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในแผ่นดินก็ตายพระองค์

อนึ่งเมื่อเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ บังคับการกรมมหรศพนฯ ได้ฝึกซ้อมโขนหลวงให้เด่นครุฑาเป็นที่แรก เคยเด่นทั้งเรื่องรามเกียรติ์แต่เรื่องอิเหนา นับว่าละครฝ่ายทั้งโรงถัดมีจนอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ อีกโรง ๓ มีตัวที่ได้เป็นครุฑครุฑต่อมา คือ:—

๑ พระยาพรหมาธิบดี (ทองใบ) เป็นตัวทศกรรฐ์ไม่มีตัวคู่ในสมัยเดียวกัน ได้เป็นครูรักษาทรงโขนแสดง

๒ พระยานิภูพานฤกษ์ (ทองคำ) น้องพระยาพรหมาธิบดี เป็นตัวพระราม ได้เป็นครูครอบโขนละครในกรมมหรศพยุบตัน

(๒) ละครของเจ้าคุณจอมมารดาเฮม . หัดขึ้นในวังนำโรง ๓ เด่นตามแบบละครหลวงเป้นพัน กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงพระนิพนธ์บทละครนอกให้เด่นบ้าง มีตัวละครโรงนี้ได้ ไปเป็นครุฑครุฑอื่น คือ:—

๑ ชื่อปริง เป็นตัวอิเหนา ได้ ไปเป็นครุฑครุฑสมเด็จพระศรีสวัสดิ์กรุงกัมพูชา

๒ ชื่อเด็ก เป็นตัวสังคามารดา ได้ ไปเป็นครุฑครุฑสมเด็จพระศรีสวัสดิ์กรุงกัมพูชา

(๓) ละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธิดาฯ โรง ๓ เด่นเป็นชื่อมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ มาตั้งเป็นโรงใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ เดิมชอบเด่นเรื่องดาหัตถ์ ต่อมาเด่นทั้งละครในแสดงนอก กระบวรว่าเจ้าพระยามหินทรฯ คิดย้ายเยื้องไปจากแบบหลวง จนเกิดเป็น

แบบดกรเจ้าพระยามหินทร ฯ ซินธิกอย่าง ๓ มีผู้นิยมเอาอย่างกัน
ก็มาก

เจ้าพระยามหินทร ฯ เป็นผู้คิดให้ดกรไทยเด่นประจำโรงเก็บเงิน
คนดูเป็นที่แรก เรียกโรงดกรของท่านว่า "ปรีณธิเอเคอ" หมายความว่า
ว่าเป็นดกรของพระองค์เจ้าที่เป็นหลานของท่าน มีกำหนดเด่นเวลา
เดือนหงาย แต่แรกเด่นเดือนธันวาคม ๑ แต่เรียกตามภาษา
อังกฤษว่าวิก ๑ ภายหลังเด่นเป็นเดือนธันวาคม ๒ ธันวาคม คงแต่ขึ้น ๗ คำ
ไปจนแรม ๗ คำ คนก็ยังเรียกว่าดกรที่เด่นดกรคราว ๑ ว่า "วิก"
อยู่อย่างเดิม จึงเป็นต้นคำราชดกรโรงอื่นตลอดจนดิเกเอาเป็นกำหนด
เด่นต่อมา

ดกรโรงนี้ได้เป็นครูฝึกหัดโรงอื่นหลายคน ที่มีชื่อปรากฏ
คือ:—

- ๑ ชื่อเบา หลานเจ้ากรับ เป็นตัวเงาะ เป็นอรรยาเจ้า
พระยามหินทร ฯ ต่อมาได้เป็นครูดกรเจ้าคุณจอมมารดาแพ
- ๒ ชื่อเปื่อยน เป็นตัวท้าวสามนต์ เป็นภรรยาเจ้าพระยา
มหินทร ฯ ได้เป็นครูดกรเจ้าคุณจอมมารดาแพ
- ๓ ชื่อเกรือ เป็นตัวมั่งรายกยอชวา ได้เป็นครูดกรผดัมสามัคคี
แดดกรเจ้าคุณจอมมารดาแพ

๑ ชื่อเหมือนกับลกรปรีณธิเอเคอในเมืองลอนดอน ที่ท่านได้ไปดูเมื่อครั้งเป็น
อุปทูตไปกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม)

๕ ชื่อเสียง เป็นตัวขึ้นเครื่อง ได้ไปเป็นครูตกรเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์เมืองเชียงใหม่

เมื่อเจ้าพระยามหินทรฯ ถึงอัฐมกรรมแล้ว ตกรโรงนี้โดยมากไปอยู่ในเจ้าหมื่นไวยวรนาถ บุตร บุตรของท่าน ปราบฏึกชื่อว่า ตกรบุตรมหินทร ได้เคยพาไปเล่นจนประเทศยุโรป เมื่อสิ้นอายุบุตรมหินทรแล้วเป็นตกรของคุณหญิงเดือนฤกษ์ เทพหัสดินทร ณ กรุงเพรียกชื่อว่าตกรผดัมด้ามักคักค้อมาจนเด็ก

(๔) ตกรของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) โรง ๓ เล่นกับมโหรีคล้ายกับตกรกลายครั้งรัชกาลที่ ๓ แต่มีตัวตกร เล่นเรื่องอิเหนาร้องลำต่าง ๆ บางทีเป่าเพลง ๓ ชั้นก็มี หาได้เล่นเหมือนตกรโรงอื่นไม่

(๕) ตกรของท้าวราชกิจวัตร แพ ขิดาถมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาราชวังโรง ๓ เล่นตกรในแดดครนอก ตัวตกรมีน้อยแต่ได้เคยเล่นถวายตัว

(๖) ตกรของเจ้าคุณจอมมารดาแพโรง ๓ เล่นตามแบบตกรเจ้าพระยามหินทรฯ

(๗) ตกรของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์โรง ๓ ทรงหัดขึ้นเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๕ เล่นทั้งตกรในแดดครนอก ได้เคยเล่นถวายตัวหลายครั้ง เดิมเล่นเป็นตกรรำ แล้วเล่นเปลี่ยนแปลงไปเป็นตกรร้อง ทั้งโรงเล่นอย่างตกรเจ้าพระยามหินทรฯ เรียกว่าตกร

ปรักด้าย • เปนต้นแบบแผนของตครร้องที่เด่นกันมาจนทุกวันนี้

ตครผู้หญิงที่หัดขึ้นเด่นตครนอกเมื่อรัชกาลที่ ๕ ยากที่จะนับจำนวนให้ถ้วนได้ จะกล่าวถึงแต่ที่เป็นตครมีชื่อโด่งดัง คือ—

(๘) ตครของหม่อมเจ้าเต้า (หม่อมเจ้าตมุน) ในกรมพระเทเวศร์วัชรินทร์ โรง ๓

(๙) ตครของพระยาจิรายุมนตรี (เนียม) เมื่อยังเปนพระยาอินทราธิบดีดีहरาของเมืองโรง ๓

(๑๐) ตครของพระยาพิศมตพาณิข จินตือ โรง ๓ โรงนี้เด่นกระบวนตัวเองเป็นครุติดกับโรงอื่น

ส่วนตครที่หัดขึ้นตามหัวเมือง ที่มีชื่อว่าเปนตครโรงใหญ่เด่นตครใน มีเรื่องอืเหนาเป็นค่น คือ—

(๑๑) ตครของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าเชียงใหม่โรง ๓

(๑๒) ตครของเจ้าอินทวโรธ เจ้านครเชียงใหม่โรง ๓ เด่นตามแบบตครเจ้าพระยามหินทร ฯ เคยเด่นถวายตัว

(๑๓) ตครเจ้าบุญทวดวงศ์มานิต เจ้านครดําปางโรง ๓

(๑๔) ตครของเจ้าพระยาสุรพิณสุพิสุทธ หัดขึ้นแต่เมื่อยังเปนพระยาเพชรบุรีโรง ๓ ได้เคยเด่นถวายตัวหลายครั้ง

(๑๕) ตครของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (หนูพร้อม) เมื่อยังเปนพระยานครศรีธรรมราชโรง ๓

(๑๖) ตครของเจ้าพระยาท้าวธรรณิทร (เย้ย) เมืองพระ

ตะบอง (หัดมาแต่ในรัชกาลที่ ๕) โรง ๓

(๓๗) ตครของพระยาวิชิตสงคราม จางวางเมืองภูเก็ต โรง ๓

(๓๘) ตครของพระยาเดชาบุษิต (บุษ) เมืองตะกั่วป่า โรง ๓

(๓๙) ตครของพระยาจุฬาราชโกศากร (คอซิมเค็ก) เมือง
หาดง่วนโรง ๓ ได้เคยเด่นถวายตัว

(๔๐) ตครของคุณกุหลาบ ขิดาเจ้าพระยาวิชัยศิริ เมือง
สงขลาโรง ๓

บทละครบทใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๕ ที่แปลพระราชนิพนธ์ คือคำ
เจรจาครุฑนิพนธ์ ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อครั้งต้นตครหลวงที่หัดใหม่
ในรัชกาลที่ ๕ เรื่อง ๓ กับตครเรื่องเงาะป่าเรื่อง ๓ เหตุที่จะทรง
พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่านั้น เดิมทรงเลี้ยงเด็กเงาะผู้ชายได้
คน ๓ ชื่อว่าคนึง ได้มารับตั้งถามเด็กคนึงถึงประเด็นต่าง ๆ ของพวก
เงาะเนื่อง ๆ ครั้นเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๓๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ทรง
ประชวรไข้ ครั้นพระอาการค่อยคลายขึ้น แต่หมอยังห้ามมิให้เสด็จ
ออกจากห้อง ๘ วัน จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่าพอแก้
รำคาญเป็นหนังสือประมาณ ๓ เต็มสมุดไทย ต่อมาโปรดให้หมโหรี
ร้องถวายทรงฟังบ้าง แต่ได้โปรดให้ต้องต้นตคร เอาตัวเด็กคนึง
เงาะให้รำทำบทของตัวเอง เล่นคอนต้นทอดพระเนตรครั้ง ๓

๑ บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องเงาะป่า พระราชทานกรมสิทธิแก่สมเด็จพระเจ้าลูก
เธอ เจ้าฟ้าหญิงนิภาภคธ ได้พิมพ์แล้ว ๒ ครั้ง.

พงศาวดารจีนมาแต่งเป็นบทละครหลายเรื่อง คือเรื่องห้องสิน^๑ เรื่อง
 ดงขันธ์ เรื่องสามก๊ก เรื่องหงอไก่ เรื่องซุ่ยถิง เรื่องบ้วนฮวยเหลา
 เหล่านี้ นอกจากนั้นเขาเรื่องหนึ่งดื่อกตอนอ่านมาแต่งเป็นบทละครเป็น
 ตอน ๆ อีกหลายเรื่อง คือเรื่องจันทโครบ เรื่องทิดวงค์ เรื่องมณ
 ฑ์รียวงค์ เรื่องถกษณวงค์ เรื่องพระธมม เรื่องสิงห์ไกรภพ เรื่อง
 ตรีวงค์พรหมเมศร์ เรื่องสามฤดู เหล่านี้ ที่หัดวงพัฒนพงศ์ภักดีคิด
 เรื่องขึ้นใหม่เองก็ ๒ เรื่อง คือเรื่องวงค์เทวราช^๑ เรื่อง ๑ เรื่องยักษ์
 ยักษาเรื่อง ๑

บทละครทั้งปวงแต่ก่อนเป็นแต่หนังสือเขียน^๑ ฟังเริ่มพิมพ์เมื่อใน
 รัชกาลที่ ๕ ดูเหมือนหมอดมิตเจ้าของโรงพิมพ์บางคอแหลมได้บทละคร
 เรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ฉบับของสมเด็จพระยา ฯ
 ไปพิมพ์ก่อน หมอดมิตริพิมพ์จำหน่ายที่ละเล่มสมุดไทย ขายราคา
 เล่มละดั่ง (๒๕ สตางค์) พอออกจำหน่ายก็ขายดี ด้วยแต่ก่อน
 นั้นมิใคร่จะมีใครได้อ่านเรื่องรามเกียรติ์ ได้รู้เรื่องแต่โดยดุษฎีคร
 ฎาครูปเขียน ครั้นได้อ่านหนังสือเรื่องละเอียดก็พากันชอบใจชอบท
 ละครไปอ่าน หมอดมิตพิมพ์เรื่องรามเกียรติ์แล้วจึงพิมพ์บทละครเรื่อง
 อีเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ต่อมา เมื่อมีจุลฉก พ.ศ. ๒๔๓๗
 นับว่าบทละครอีเหินาได้พิมพ์เป็นครั้งแรกในปีที่กล่าวนี้ แต่นั่นโรง

๑ เรื่องวงค์เทวราชนี้เมื่อเจ้าของพิมพ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงพระราชนิพนธ์เฝ้าเล่นเป็นบทขอมมีอยู่หลายเล่มสมุดไทย.

พิมพ์หม้อต้มหุงเตาโรงพิมพ์อื่น ๆ ก็พากันพิมพ์บทความเรื่องต่าง ๆ
 จำหน่ายโดยลำดับมา เป็นเหตุให้คนทั้งหลายได้อ่านบทความกันแพร่
 หาย แลพวกที่เด่นดกรนอกในพื้นเมืองก็ได้เด่นบทพระราชนิพนธ์ท
 ไป แต่การที่พิมพ์บทความให้คนทั้งหลายได้อ่านกันแพร่หลายนั้น เคย
 เป็นเหตุให้มั่วบทความเกิดขึ้นอีกจำพวก ๓ ซึ่งมีได้แก่สำหรับเด่นดกร
 ด้วยเมื่อหม้อต้มพิมพ์บทความขายย่อยเป็นเล่มละดั่งตั้งหนึ่ง คนอ่าน
 พากันคิดใจ โดยบทพิมพ์จบเรื่องแล้วก็ยังมีคนถามหาจะใคร่รู้เรื่องต่อ
 ไปอีก ด้วยเหตุนี้พวกเจ้าของโรงพิมพ์อื่น ๆ ที่พิมพ์หนังสือขายอย่าง
 หม้อต้ม ก็จึงคิดจ้างผู้ชำนาญกลอนไว้แต่งบทความต่อเรื่องเดิม
 พิมพ์ขายเล่มละดั่งตั้งต่อมาอีกหลายเรื่อง แล้วแต่ผู้แต่งจะแต่งอย่างไ
 รก็ตามใจ สุดแต่ให้ขายได้เป็นประมาณ ส่วนผู้แต่งนั้นก็ไม่เคยเด่นดกร
 แต่ไม่ได้หมายจะแต่งให้ใครเด่นดกร ได้ค่าจ้างก็แต่งไปตามชอบใจ
 เพราะฉนั้นจึงเกิดเป็นบทความพวกที่แต่งต่อบทเดิมขึ้นอีกพวก ๓ ดัง
 แต่เรียกว่าบทความแต่ดกรหาได้เด่นไม่

ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงอันเป็นปัจจัยแก่ละครว่า

พิเคราะห์ดูโดยทางตำนานการเด่นดกร รัชกาลที่ ๕ ควรนับว่าเป็น
 หัวข้อของการเด่นดกรว่าอีกตอนหนึ่ง ด้วยรัชกาลที่ ๕ ยังขึ้นถึง ๔๒ ปี
 ในชั้นแรกการเด่นดกรว่าแพร่หลายดังได้แสดงมาแล้ว แต่นานมาเมื่อ
 การงานทั้งปวงในเมืองไทยเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเจริญของบ้านเมือง

การเดินตกรก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยเหตุต่าง ๆ เป็นต้นว่าเมื่อโปรดให้
 ราษฎรเป็นอิสระแก่ทั่วทั่วไป ไม่จำกัดที่มีมรดกดังประเพณีเดิม ผู้ที่
 จะล้มก็ให้ลูกหลานหัดเดินตกรน้อยลง ด้วยไม่จำกัดพึงผู้มีบิดา
 ศักดิ์ดังแต่ก่อน ส่วนผู้มีบิดาศักดิ์นั้นเท่า เมื่ออำนาจที่แตกทางที่ได้
 ผลประโยชน์จำกัดลง การที่จะควบคุมเพียงคนใดเดินตกรก็ยากขึ้น
 เป็นเครื่องขัดข้องแก่การที่มรดก โรงใหญ่ไม่เหมือนแต่ก่อน ถึงตกร
 โรงเล็ก ๆ ที่ได้ฝึกหัดขึ้นตามโรงสำหรับรับงานหานั้น เมื่อโปรด
 ให้ลดจำนวนบ่อนเบียดง โดยอันดับมา ทางที่ตกรเคยหาผลประโยชน์
 ก็ได้น้อยลงทุกที แต่ทุนที่ต้องจับจ่ายได้ด้อยในการเดินตกรกลับมาก
 ขึ้น เพราะสิ่งของเครื่องบริโภคนั้นมีราคาขึ้นสูงกว่าแต่ก่อน ด้วย
 เหตุที่กดเข้ามาเหล่านี้ ผู้ที่มรดกจึงพากันเลิกเสียโดยมาก ส่วนผู้ที่
 ยังรักจะเดินต่อไปก็มักต้องคิดเปลี่ยนวิธีเป็นตกรโรงตกรประจำที่ เดิน
 เก็บเงินจากคนเป็นผลประโยชน์

ถ้าแต่การที่เดินตกรโดยกระบวนเก็บเงินจากคนนั้น จะได้ผล
 ประโยชน์มากน้อย ฤกว่าอีกนัยหนึ่ง คือจะได้กำไรฤขาดทุน
 ย่อมอาไศรยที่คนตกรมากฤคือน้อยเป็นข้อสำคัญ ผู้เป็นเจ้าของตกร
 จำต้องคิดเงินแต่ให้รอบใจคนตกรเป็นประมาณ ความขึ้นที่เหตุให้
 ตกรใน เช่นตกรอิเหนาตั้งต้นเดือนมกราคม เพราะตกรในเดินสำหรับ
 ตกรกระบวนรำแต่เพียงร้อง ไม่เดินตกรของคนสนุกสนานเหมือนกับตกรนอก
 ถึงแต่เดิมมาก็เดินแต่สำหรับผู้ดู ครั้นเขามาเดินให้ราษฎรดู ราษฎร

ก็คิดว่าเงินเข้าไม่ชอบศุภฤกษ์ในเหมื่อนกับตกรนอก ต่อมาเมื่อเกิดจัญ
 ชายเด่นเป็นติเก แต่ผู้หญิงเด่นเป็นตกรร้อมมีชน ตกรนอกอย่างเก่า
 ก็เชื่อมทราวมไปด้วยกันกับตกรใน เพราะการเด่นตกรร่าจะเป็นตกรใน
 กัด ๆ ฤๅตกรนอกกัด กัดตกรต้องหัดร่ายอยู่ช้านานกว่าจะออกโรงเด่น
 ได้ เครื่องแต่งตัวก็ของมกดินเดิมลงทุนมาก ฝ่ายติเกแต่ตกรร้อม
 ไม่ต้องฝึกหัดเท่าใดก็เด่นได้ เครื่องแต่งตัวก็ไม่ต้องลงทุนรอนมากมาย
 เหมือนตกรร่า . เพราะติเกเอาไครยแต่เด่นให้ขบขัน ตกรร้อมก็เอาไครย
 แต่เด่นประ โถมให้ถูกใจคน ก็มีคนดูจนได้ผลประโยชน์พอเลี้ยงตัว
 ใช้แต่เท่านั้น ยังมีการเล่นของต่างประเทศ คือหนังฉายเข้ามาตั้งโรง
 เล่นแย่งคนดูอีกชนหนึ่ง ด้วยเหตุเหล่านี้การเล่นตกรร่าอย่างเดิมจึงได้
 เดือดมาโดยลำดับ จนทุกวันนี้เลิกจากตกรหลวงในกรมมหรค์พกับ
 ตกรคณะอื่นทุกตามไปแล้ว ตกรที่จะเล่นเรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท
 ฤๅอิเหนาได้ตามแบบตกรในเห็นจะหมดอยู่แล้ว บรรยายมาด้วยเรื่อง
 คำนานตกรอิเหนาเล่นนอกความเพียงเท่านี้.

